

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXX

TARTALOM

1. Értekezések

FARAGÓ DÁVID: A Gorbovai/Izsákfalvi Márk család története a 15–16. században.....	145
FRICZ-MOLNÁR PÉTER: Páholytörténeti adalékok: szabadkőművesség a friedenliebi Fritz család történetében.....	154
SOLTÉSZ FERENC GÁBOR – SOLTÉSZ MÁRTON: A Wahrmann Mór jutalmi érem.....	166
REISZ T. CSABA: A Testnevelési Főiskola dísztermének falképei	177

2. Kisebb cikkek

KÁROLYI BÁLINT: A zicsi és vásonkői Zichy család grófi ágának leszármazása a 17. században.....	187
FRICZ-MOLNÁR PÉTER: Mikoviny Sámuel és felesége selmeci komasági kapcsolatrendszere.....	192

TURUL

XCIII. évfolyam

2020. 4. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

nka

Nemzeti Kulturális Alap

mnl

ORSZÁGOS
LEVÉLTÁRA

FARAGÓ DÁVID

A Gorbovai/Izsákfalvi Márk család története a 15–16. században*

The history of the Márk of Gorbova/Izsákfalva family in the 15–16th century

The study follows a double aim. On the one hand, through a detailed presentation of the history of three generations of the Márk of Izsákfalva family, it tries to show the process of a Slavonian family lacking any connections in Western Transdanubia managing to integrate in the society of the wealthy nobility of the region. On the other hand, through the examination of the life and family relations of the most famous member of the family, János Márk junior, we can get to know the archontology and personnel of the Zala county authority and the palatinal governor's office better.

Bevezetés

A késő középkor végén nagy létszámú köznemesség mohácsi csata utáni történetéről,¹ valamint a török hódítás árnyékában történő társadalmi felemelkedésének a lehetőségeiről² az egyre élénkebb kora újkori nemességkutatás ellenére³ is meg lehetőségek keveset lehet tudni. Még az olyan intenzíven kutatott megyék esetében is igaz ez, mint Zala,⁴ Sopron és Vas. A tanulmányban vizsgált Gorbovai/Izsákfalvi Márk család, illetve minden kétséget kizáróan leghíresebb tagja, ifjabb Márk János életútja feltárása az alábbi kérdések esetében bővíti a már meglévő ismereteinket.

A Dráván túlról származó Gorbovai/Izsákfalvi Márk család története több szempontból is érdekes. Három generáció alatt ugyanis nem csak a Nyugat-Dunántúl jómódú köznemesi (*bene possessionatus*) társadalmába integrálódott sikeresen, hanem a 16. században a Magyar Királyság

főnemességébe felemelkedő Devecsei Csoron és Istvánffy családokhoz is szoros rokoni szálak fűzték. Ezeknek a családi kapcsolatoknak pedig fontos szerepe volt abban, hogy Márk János nem csak Zala megye, hanem egy ideig a királyság életében is fontos szerepet töltött be. Ennek ellenére a család történetéről, valamint Márk János életéről alig lehet valamit tudni. A kutatói érdeklődés hiányának a legfőbb oka, hogy nem maradt fent egyetlen olyan összefüggő levéltári anyag sem, amely alapján a család története, valamint leghíresebb tagjának az életútja viszonylag könnyedén feltárható lenne. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában jelenleg folyó, a levéltár által őrzött, 1526–1570 között keletkezett iratok feltárását célul kitűző projekt azonban lehetővé tette olyan mennyiségű forrásanyag összegyűjtését,⁵ amely alapján – kiegészítve a késő középkori okleveles adatokkal – a Gorbovai/Izsákfalvi Márk család 15–16. századi története három generáción keresztül végig követhető, illetve Márk János életútjának főbb állomásai is feltárhatók.

Az esettanulmány célja, hogy az elsősorban genealógiai és birtoktörténeti adatokat tartalmazó, újonnan feltárt forrásanyag alapján a Gorbovai/Izsákfalvi Márk család történetén keresztül bemutassa azt, hogy egy a Dráván túlról származó, a Nyugat-Dunántúlon korábban semmilyen kapcsolattal sem rendelkező családnak milyen lehetősége volt a régió köznemesi társadalmába történő integrációra, illetve a társadalmi felemelkedésre a török hódítás árnyékában. Ennek ismeretése során külön hangsúlyt helyezek a családtagok házasságainak, illetve rokoni kapcsolatainak feltárására, ugyanis azok megbízhatóan jelzik a Gorbovai/Izsákfalvi Márk család

* Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-20-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. Szeretném megköszönni Dr. Oborni Teréznek (ELKH BTK TTI) a kutatás, valamint a tanulmány elkészítése során nyújtott segítségét.

1 *Maksay Ferenc*: „A sok nemes országa”. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva – Fügedi Erik – Maksay Ferenc. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok). Bp. 1984. 275–295., 289–295.

2 A régió köznemességének lehetőségeit lásd: *Dominkovits Péter*: Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház. Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgástereinek kutatásához. Turul 81. (2008) 33–42.

3 Az utóbbi évek kutatásainak összefoglalására lásd: *Tevelj Arató György*: Turos Miklós (1591–1656). Egy kiskomáromi főtiszt és családja társadalmi mobilitása. Századok 150. (2016) 967–1007., 967–971.

4 Zala megye köznemességének a mohácsi csata utáni helyzetére lásd: *Bilkei Irén*: Megyei köznemesi társadalom a Mohács utáni évtizedekben. Zala megye negyedszázada a Habsburg-uralom kezdetén (1526–1550). Századok 145. (2011) 1147–1182.

5 A projekt céljait lásd: *Laczlavik György*: Az MNL OL 1526–1570. közötti iratainak feldolgozása és online publikálása című projekt kutatási terve. Turul 92. (2019) 130–135. A Reformáció kora: MNL OL 1526–1570 adatbázis elérhető: <https://adatbazisokonline.hu/adatbazis/reformacio-kora-mnl-ol-1526-1570>, letöltés 2020. szept. 25.

három generációjának társadalmi státuszában végbement változásokat. Márk János életútja fontosabb állomásainak vizsgálata révén ráadásul nem csak Zala vármegye 16. századi archontológiájáról és tisztviselőiről bővíthetjük ismereteinket,⁶ hanem Istvánffy Miklós nádori helytartói irodájának eddig szinte ismeretlen személyi összetételéről is.

Egy szlavóniai család integrációja a Nyugat-Dunántúlon

Az Izsákfalvi Márk család nem ismeretlen a magyar történettudomány előtt. A család történetével (Mark néven) elsőként Balogh Gyula foglalkozott röviden a Vas megye nemesi családjairól írt könyvében.⁷ Koppány Tibor építész a devecseri kastéllyal, valamint az Izsákfalvi család mára elpusztult, a család egykori névadó birtokán, a ma Celldömölkhez tartozó Izsákfán álló kastélyával kapcsolatos műemlékvédelmi jellegű kutatásai során közölt a családdal kapcsolatos néhány genealógiai adatot.⁸ Legutóbb pedig az addigi kutatási eredményeket figyelmen kívül hagyva Szluha Márton igyekezett a család leszármazását rekonstruálni.⁹

Az Izsákfalvi Márk család első biztosan ismert tagja egy bizonyos Gorbai/Gorbovai Márk deák volt,¹⁰ akinek a birtokai főleg Vas megyében feküdtek. Neve alapján családja minden valószínűség szerint Szlavóniából, a Körös megyei¹¹ Gordováról származott.¹² Nem lehet minden kétséget kizáróan megállapítani, hogy rokonságban állt-e azzal a bizonyos Gorbovai Vitus fia Istvánnal, aki 1467-ben egy Körös megyei birtokba iktatás során királyi emberként járt el.¹³ Bizonyos azonban, hogy a Gorbovai Márk, valamint a 14–15. században Vas megyében is birtokos Gordovai Fáncsi¹⁴ család között semmilyen kapcsolat sem állt fenn.¹⁵

Gorbovai Márkkal először egy 1475. április 22-én kelt oklevélben találkozhatunk, amelyben Rumi Osvát és felesége, Ilona asszony lányának,¹⁶ Orsolyának a férjeként említik.¹⁷ A Rumi Orsolyával kötött házasság rendkívül előnyös volt, ugyanis a Rumi család Vas megye egyik ősi, az egész Nyugat-Dunántúlra kiterjedő rokoni kapcsolatokkal rendelkező családjává vált, amelynek birtokai Vas, Zala és Veszprém megyében feküdtek.¹⁸ A család a megyén belül a késő középkorban nagy tekintéllyel és befolyással rendelkezett, ezt bizonyítja, hogy tagjai közül többen is fontos vármegyei tisztséget viseltek.¹⁹ Gorbovai Márk apósa, Rumi Osvát például 1459–1461 között tátikai várnagy, 1459–1462 között zalai alispán (tapolcai szék), míg 1463-ban vasi alispán volt.²⁰

Gorbovai Márk második felesége Hosszútóti Mihály és felesége, Katalin asszony lánya, Krisztina volt. Nem lehet pontosan megállapítani, hogy Rumi Orsolya mikor halt meg, azonban egy 1482. szeptember 13-án kelt oklevélben már Krisztinát nevezték meg Gorbovai Márk feleségének.²¹ Második felesége szintén remek választás volt. A Hosszútóti család a késő középkor végén Vas, Zala, Veszprém és Tolna megyében birtokos,²² jómódú köznemesi család volt, amelynek tagjai Zala és Veszprém megyében töltötték be fontos tisztségeket.²³ Gorbovai sógora, Hosszútóti György²⁴ például 1504–1510 között veszprémi alispán (vásárhelyi szék), 1505-ben Veszprém vármegye országgyűlési követe, 1510–1528 között pedig zalai alispán (kapornaki és tapolcai szék) volt.²⁵

Gorbovai Márk tekintélyét nem csak a Rumi és Hosszútóti családokba történő beházasodása jelzi, hanem az is, hogy egy 1482-ben kelt oklevélben I. Mátyás (1458–1490) király familiárisaként említik.²⁶ Házasságai révén a deák nem csak az egész Nyugat-Dunántúlra kiterjedő rokoni és kapcsolati hálóhoz,

6 Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg 2000. (a továbbiakban: Zala megye archontológiája); *Bilkei Irén*: Adatok Zala megye 16. századi archontológiájához. Levéltári Szemle 54. (2004) 1. sz. 39–57.

7 *Balogh Gyula*: Vasvármegye nemesi családjai. Szombathely 1901. 96.

8 *Koppány Tibor*: A sümegi vár és a Devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai. (Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 7.) Bp. 1995. 101., 114.; *Uő*: Kastélyok a végvárok mögött. Késő reneszánsz és kora barokk kastélyépítészet a 16–17. századi Dunántúlon. Bp. 2014. 173–174.

9 *Szluha Márton*: Vas vármegye nemesi családjai. I–II. Bp. 2011–2012. II. 64.

10 HU-MNL-OL-E 148-a.-26-19. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL), Magyar Kamara archívuma, Neo-regestrata acta]

11 A horvát-szlavón nemesség magyarországi integrációjának lehetőségeit Pálffy Géza a Budróci Budor család történetének feldolgozásán keresztül mutatta be. *Pálffy Géza*: Egy szlavóniai köznemesi familia két ország szolgálatában: A budróci Budor család a XV–XVIII. században. Hadtörténelmi Közlemények 115. (2002) 1–75., 5–18.

12 Ma Nagygordonya (*Veliki Grđevac*), Horvátország.

13 *Mályusz Elemér*: A szlavóniai és horvátországi középkori pálos kolostorok oklevelei az Országos Levéltárban. (10. közlemény). Levéltári Közlemények 12. (1934) 1–4. sz. 111–154., 401. sz.

14 *Tamás Pálosfalvi*: The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400–1526. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Bp. 2014. 111., 115.

15 *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001. Fáncsi(i), (gordovai); *Pálosfalvi, T.*: The Noble Elite i. m. 436.; *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp. 1890–1913. II. 855.

16 *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. Pest 1857–1868. IX. 819.

17 Erdődy Urkunden 10 143. Szeretném megköszönni Dr. Fazekas Istvánnak (ELTE BTK), hogy az oklevélre felhívta a figyelmem.

18 *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. III. 847.; *Engel P.*: Középkori magyar genealógia i. m. Telegdi rokonság 1. tábla: Rumi.; *Szluha M.*: Vas vármegye i. m. II. 405–407.

19 *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. (Historia Könyvtár. Könyvtárak, adattárak 5.) Bp. 1996. II. 207.

20 *C. Tóth Norbert et alii*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I–II. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.) Bp. 2016–2017. (a továbbiakban: Archontológia) II. 328., 353.

21 HU-MNL-OL-DL 70051. [Diplomatikai Levéltár]; HU-MNL-OL-P 57-II.-III.-41. [A Bezerédy család vámoscsaládi ágának kámi levéltára] Feltehetően már 1482. augusztus 30-án is a felesége volt, ugyanis – ahogy majd alább ismertetem – ezen a napon kötött egyezséget Gorbovai Márk egykori sógorával, Rumi Jóbbal a vitatott pereskei birtokok ügyében. HU-MNL-OL-DL 49973.

22 *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. III. 154–155.; *Engel P.*: Középkori magyar genealógia i. m. Szalók nem 3 tábla: Hosszútóti.; *Szluha M.*: Vas vármegye i. m. I. 617–618. A család késő középkor végi birtokállománya Veszprém megye: Hosszútóti, Illőfalva, Szalók, Tema, Becse, Gyepes, Meréte, Bánd; Vas megye: Izsákfalva, Mákva, Sárffő, Mézadó, Szentmihály, Rönök, Mihalec, Farkasfalva; Tolna megye: Báté, Kisfalud; Zala megye: Kutas, Gyülvész, Csép, Uzsa, Gulács. HU-MNL-OL-DL 17751.

23 *Engel P.*: Magyarország világi archontológiája i. m. II. 103.; Archontológia II. 569.

24 HU-MNL-OL-DL 70051.

25 Archontológia II. 346., 356–357., 514.; *Bilkei I.*: Adatok Zala megye i. m. 47.

26 HU-MNL-OL-DL 4972.

hanem birtokokhoz is jutott. 1475. április 22-én sógora, Rumi Jób a húgai, Orsolya és Jusztina, illetve ezek leszármazottjai javára lemondott a pereskei²⁷ birtokrészről, mivel nem tudta, hogy az a fi- vagy a leányágat illeti-e meg.²⁸ Orsolya kezével Gorbovai tehát a pereskei birtokokat is megkapta. A pereskei birtokrészen álló udvarház miatt azonban Gorbovai Márk és felesége, valamint Jusztina és férje, Salamonfalvi Német Miklós²⁹ perbe keveredtek egymással. A pert végül a Kinizsi Pál által kijelölt bírók zárták le 1479. február 6-án. Döntésük értelmében az udvarházat Gorbovai Márk és felesége kapta meg, akiknek cserébe 32 forintot kellett fizetniük Jusztinának és férjének egy új udvarház építésére. Jusztina és Német Miklós azonban 138 forinttal tartozott Orsolyának és Gorbovai Márknak, ezért az összeg levonása után a bírók a fennmaradt 106 forint megfizetésére kötelezték Jusztinát és férjét.³⁰

A Gorbovai Márk és Német Miklós közti viszony azonban később sem rendeződött. Német Miklós ugyanis 1482-ben azzal idéztette bíróság elé Gorbovait, hogy felesége, Hosszútóti Krisztina és anyósa, Katalin asszony ösztönzésére egy nemesi telket hatalmaskodva elfoglalt embereivel Pereskén, majd az ő pereskei udvarházára is rátámadtak, ahol fiát, Pétert kövel megdobálta, és egy Pál nevű familiárisát pedig megverte.³¹ Gorbovai Márk egykori sógorával, Jóbbal is szembe került a pereskei birtokrész miatt, ugyanis Orsolya halálával Gorbovainak a pereskei birtokkal kapcsolatos minden joga megszűnt. Az 1486. november 10-én, fogott bírók révén kötött egyezség értelmében Gorbovai 350 forintért visszaadta a birtokrészt az ott található és felújított udvarházzal együtt Rumi Jóbnak.³²

Nem tudni, hogy pontosan mikor, de a Hosszútóti Krisztinával kötött házassága révén szerezte meg Gorbovai azt az izsákfalvi birtokrészt,³³ amely a család központjává vált. 1542-ben már megerősített kastélya (*castellum*) állt a családnak a faluban, amelyet feltehetően Gorbovai Márk építtetett,³⁴ akinek a gyermekei és unokái már az Izsákfalvi előnevet használták.³⁵

27 Ma Bakonypölöske, Veszprém megye. *Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza* i. m. III. 246–247.

28 Erdődy Úrkunden 10143.

29 1483-ban vasi alispán, 1490-ben pedig Sopron vármegye esküdtje volt. *Archontológia* II. 242., 329.

30 HU-MNL-OL-DL 49972.

31 HU-MNL-OL-DL 70051.

32 HU-MNL-OL-DL 49973.

33 A Hosszútóti család már I. Mátyás uralkodása idején is birtokos volt Izsákfalván. HU-MNL-OL-DL 17751., 18373.

34 Egy 1542. évi bejegyzés szerint még mindig élő Hosszútóti Krisztina jelentős birtokokat vitt házasságába. Vas megye: Izsákfalva az ottani kastéllyal, Nagymákva, Sárífmizdó, Rennek, Szentmihály, Merse, Farkasfalva, Tótfalu, Kölked, Hermány, Mihályog; Veszprém megye: Vát, Rand, Gyepes, Récse, Menyecs; Tolna megye: Bát, Geccsény. HU-MNL-OL-P 237-VII.-10.-10r [Festetics család, Vegyes iratok]

35 A mára elpusztult kastély Izsákfától délre, a Jánosháza felé vezető út nyugati oldalán, a temetővel szemben lévő Pincedombon állt. A kastélyt Győr és Pápa 1594. évi elesét követően Nádasdy (II.) Ferenc a Marcal vonalának megerősítése céljából le akarta romboltatni. A kastélyt 1664-ben a szentgotthárdi csatából visszavonuló török sereg pusztította el. Az elpusztult kastély romjai az 1720–30-as években még láthatók voltak. *Matthias Bel: Notitia Hungariae novae historico geographica*. Bp. 2012. 246–250., 425.; *Koppány T.: Kastélyok* i. m. 173–174.; *Pálffy Géza: A császárváros védelmében. A győri főkapitányság története 1526–1598*. Győr 1999. 216.

Gorbovai igyekezett Vas megyei birtokait tovább bővíteni. 1495-ben II. Ulászló (1490–1516) ifjabb Korlátkövi Osvátnak³⁶ és neki adományozta a magvaszakadt Váti János Vas megyei szécsényi, csázdí³⁷ és halastói birtokait. A birtokba iktatás során azonban Polányi Vince Szécsény és Császt teljes birtokok, Váti Fülöp és Gergely a hermány,³⁸ tótfalvi és kölkedi birtokrészek, Bebesi Péter pedig Halastó teljes birtok és Váti János minden más jószágá miatt ellenmondott. 1499-ben Osvát eladta halastói birtokát 200 forintért Petróci Hencelffy István vasi alispánnak³⁹ és testvéreinek, Lászlónak, akik szintén jogokkal rendelkeztek a birtokban, és ugyanebben az évben Bebesi Péter ejtette a falu miatt indított pert. 1501-ben Osvát átadta Hencelffynek a Halastót is tartalmazó adománylevél másolatát, akinek a részére Gorbovai is lemondott a faluhoz való jogairól.⁴⁰

Gorbovai Márknak és Hosszútóti Krisztinának négy lánya: Borbála, Veronika, Katalin és Margit, valamint egy János⁴¹ nevű fia ismert.⁴² Érdemes alaposan szemügyre venni a gyermekek házasságát, ugyanis azok jól jelzik a Gorbovai/Izsákfalvi család társadalmi helyzetét. Borbála férjéről, Dégi Istvánról lehet a legkevesebbet tudni. Feltehetően a Győr megyéből származó Sávolyi Dégi család tagja volt, amelynek Veszprém megyében is voltak birtokai.⁴³ Veronika az előkelő Zala megyei családból származó⁴⁴ Dömölki Tamáshoz ment feleségül. Katalin férje, Terjék István a Zala megyében birtokos, jómódú Szentersébeti Terjék család tagja volt,⁴⁵ akinek a családjában többen is vármegyei tisztséget viseltek.⁴⁶

A legfontosabb házasságot — amely döntően befolyásolta később ifjabb Márk János sorsát is — Margit kötötte, aki a

36 1492. márciusától a királyi sáfár tisztségét töltötte be. Tisztsége miatt folyamatosan az udvarban kellett tartózkodnia, ami lehetőséget biztosított számára további kapcsolatokat építsen ki. *Neumann Tibor: A Korlátköviék. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.* (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5.) Győr 2007. 41–41.

37 Elpusztult, Szécsény mellett feküdt. *Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza* i. m. II. 740.

38 Hermány (ma Vas megye) a mohácsi csatát követően is az Izsákfalvi Márk család tulajdonában maradt. A családnak a faluban egy háromszögletű, emeletes kúriája volt, amely feltehetően a mai Szegedy–Ensch-kastély északi sarkában feküdt. A kúria előtt feltehetően egy torony állt. Később az Izsákfalvi Márk családdal rokonságba került Gersei Pethó Gáspár szerezte meg a kastélyt, akinek a felesége, Csoron Anna 1587-ben itt végrendekezett. *Koppány T.: Kastélyok* i. m. 171.

39 1498–1499 között vasi alispán, 1517-ben szlavóniai országgyűlési követ volt. *Archontológia* II. 330., 518.

40 *Neumann T.: A Korlátköviék* i. m. 164–165.

41 A zalai alispán és nádori helytartó helyettes Márk János apja.

42 HU-MNL-OL P 57-II.-III.- 39.-41–42. A családfát lásd az 1. ábrában.

43 *Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza* i. m. III. 269., 566.

44 Dömölki Márton 1492-ben győri várnagy és győri alispán, míg Dömölki András 1519–1523 között zalai szolgabíró (tapolcai és kapornaki szék) volt. *Archontológia* II. 113., 360., 363.

45 *Nagy I.: Magyarország családai* i. m. III. 25.; *Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza* i. m. III. 188.; HU-MNL-OL-P 237-VII.-10.-93v

46 Terjék Lőrinc 1466–1470-ig zalai alispán (kapornaki szék), Illés 1500–1501-ig zalai alispán (tapolcai és kapornaki szék), míg László 1503-ban Zala vármegye országgyűlési követe volt. *Archontológia* II. 353., 355–356., 511.

Veszprém és Zala megyékben birtokos Csoron András⁴⁷ ment feleségül. Csoron András Devecseri Csoron Márton és feleség, Arácsi Farkas Mihály leánya, Borbála gyermeke volt.⁴⁸ Már a mohácsi csatát megelőzően is fontos szerepet töltött be Veszprém megye politikai életében. 1517-ben ugyanis a vármegye országgyűlési követe, 1521–1534⁴⁹ között pedig az alispánja volt.⁵⁰ Csoron András 1531-re Zala megye egyik leggazdagabb földbirtokosává vált. Feltételezhetően ennek köszönhető, hogy I. Ferdinánd (1526–1564) a hozzá mindvégig hű Csoront legkésőbb 1531-ben kinevezte zalai főispánná.⁵¹ A tisztséget 1535-től Monyorókeréki Erdődy Péter lovászmesterrel⁵² megosztva viselte 1541-ig.⁵³ Fontos megjegyezni, hogy Csoron András főispánysága idején, főleg az 1530-as évek elején a vármegye működése akadozott. Ennek egyik bizonyítéka, hogy 1530–1536 között jelenlegi ismereteink szerint nem volt a vármegye alispánja.⁵⁴ A zalai főispáni tisztséget 1531–1534⁵⁵ között egyedül betöltő Csoron András valószínűleg ténylegesen saját kezűleg irányította a vármegye működését.⁵⁶ Tevékenysége az alispánokéra hasonlít.⁵⁷ Az I. Ferdinánd és I. János (1526–1540)

47 Életére és családjára lásd: *Varga Szabolcs*: A devecseri Choronok. Fons 3. (2001) 259–310., 260–268.

48 Sopron vármegye levéltárának Oklevél-gyűjteménye. I. rész: Középkori oklevelek (1236–1526.). Összeállította Sümeghy Dezső. Sopron 1928. 182.

49 Egy 1534. június 12-én kelt oklevélben veszprémi comesként hivatkoznak rá, azonban nem tekinthető főispánnak, ugyanis a veszprémi főispán tisztségét 1392-től kisebb megszakításokkal a veszprémi püspökök töltötték be. *Bunyitay Vince et alii*: Egyháztörténeti emlékek a magyar hitújítás korából. I–V. Bp. 1902–1912. (a továbbiakban: ETE) II. 357.; Archontológia II. 344. Veszprém vármegye főispánja 1528–1548 között Kecseti Márton veszprémi püspök volt. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp. 1994. 108. Ezt támasztja alá, hogy ismert a szomszédos Vas megyéből Nádasdy (I.) Ferenc alispán példája, aki önmagát *comesnek* címezzve állított ki oklevelet, miközben fia, Nádasdy Tamás (1537–1562) volt a vármegye főispánja. ETE III. 405.; *Fallenbüchl Z.*: Magyarország főispánjai i. m. 107. Nem tartom kizártnak, hogy azért címezték veszprémi *comesnek*, mert – ahogy majd alább ismertetem – a veszprémi alispáni és zalai főispáni tisztséget egy rövid ideig egyszerre töltötte be.

50 Archontológia II. 344., 346., 517. Veszprémi alispánként kiadott okleveit lásd: 1529. június 17.: HU-MNL-OL-P 681-1/a-1529-1. (vásárhelyi szék) [Thaly család levéltára, Thaly család]; 1531. december 7.: HU-MNL-OL-P 681-1/a-1531-1. (vásárhelyi szék)

51 Az eddig ismert legkorábbi adat: 1531. augusztus 29.: „Nos Andreas Choron de Dewecer comes et iudlium comitatus Zaladiensis sedis Zantho es Thapolca” HU-MNL-OL-P 1313-I.-2.-50.

52 I. Ferdinánd 1535. október 21-én nevezte ki Monyorókeréki Erdődy Péter főlovászmestert zalai főispánná. HU-MNL-OL-A 57-1.-524. [Magyar Királyi Kancellária regisztratórája, Libri regii]

53 Alsólendvai Bánffy Istvánt és Lászlót 1541. március 13-án nevezte ki I. Ferdinánd Zala vármegye főispánjaivá, így legkésőbb ekkor vesztette el Csoron András és Erdődy Péter a főispáni tisztségét. HU-MNL-OL-A 57-2.-28.

54 Pölöskei Ördög Mátyás 1530. január 31-én, Kozmafalvi Nagy Ambrus pedig 1536. január 8-án a vármegye alispánja volt. *Bilkei I.*: Adatok Zala megye i. m. 47.; Zala megye archontológiája 252.

55 A kutatás korábban úgy vélte, hogy Zala vármegyének 1526–1534 között nem volt főispánja. *Fallenbüchl Z.*: Magyarország főispánjai i. m. 110.; Zala megye archontológiája 246.; *Bilkei I.*: Adatok Zala megye i. m. 47.

56 1531. augusztus 29.: HU-MNL-OL-P 1313-I.-2.-50.; 1534. május 5.: „Nos Andreas Choron de Dewecer comes et iudlium comitatus Zaladiensis sedis Zantho es Thapolca” HU-MNL-OL-P 497-1-1534-3. [Mednyánszky család levéltára]

57 Közel egyidőben hasonló figyelhető meg Sáros vármegyében, ahol Hársági Farkas László (1534–1543) főispán alatt nincs adat alispánra. Hársági főispánként saját kezűleg irányította a vármegye működését, mint egy alis-

közi erőegyensúlynak köszönhetően az 1530-as évek végén egyedülálló módon két párhuzamosan működő hatósága volt a vármegyének. Ezt bizonyítja, hogy Devecseri Csoron András és Monyorókeréki Erdődy Péter főispánokkal párhuzamosan 1538–1539-ben ismerjük I. János főispánjait, Illadiai Palatics Jánost és Pölöskei Ördög Mátyást.⁵⁸

Margitról az első adat Csoron András⁵⁹ feleségeként 1531-ből származik.⁶⁰ Habár Csoron András és Margit házasságkötésének a pontos ideje nem ismert, azonban az 1520 környékére tehető, ugyanis Csoron András 1525. december 7-én 20 forintért zálogba vette Ötvösi Ferenc deáktól az Izsákfalván lévő udvarházát.⁶¹ Az addig Veszprém és Zala megyében birtokokat gyűjtögető⁶² Csoron András Vas megyei birtokszerzésére valószínűleg azért ekkor került sor, mert a Márk Margittal kötött házasság révén érdekeltté vált Izsákfalván. Szintén ezt erősíti meg Csoron András és Margit feltehetően legidősebb gyermeke, Zsófia házassága is, ugyanis 1535-ben már Gersei Pethő Péter felesége volt.⁶³

Figyelembe véve Gorbovai Márk családi kapcsolatait, gyermekei házasságait, valamint udvari familiárisi címét és állandó deák (*litteratus*) jelzőjét megállapítható, hogy — noha ismereteink szerint semmilyen vármegyei tisztséget nem viselt — sikeresen integrálódott a Nyugat-Dunántúl köznemesi társalmába, amelynek jómódú, feltehetően gyakorlatban képződött jogtudó rétegéhez tartozott. Gyermekei házasságai révén pedig családja kapcsolati hálóját sikerült tovább bővítenie és erősítenie nem csak Vas, hanem Győr, Sopron, Zala és Veszprém megyékben is.

Gorbovai Márk fiáról, idősebb Márk Jánosról meglehetősen keveset lehet tudni. 1531. július 17-én egyike volt azon tanúknak, akik előtt Essegvári György és fia, Ferenc ígéretet tesz, hogy nem idézik bíróság elé Móré Lászlót és szervitorait jogtalan fogvatartásuk miatt. Vitai Bolla Mihály 1560. évi

pán. *Kadas István*: A megye emberei. A szolgabírói hivatal és viselői Északkelet-Magyarországon (1329–1545). (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Bp. 2020. 59–60., 82–83., 213–214.

58 1538. augusztus 26.: HU-MNL-OL- Tallián család (a továbbiakban: P 650) - 1. - 1538 - No. 1. (Palatics és Ördög); 1538. december 18.: *Bilkei I.*: Adatok Zala megye i. m. 47. (Palatics); 1539. július 05.: Uo. 47. (Ördög)

59 Csoron Andrásnak 1512–1523 között ismert egy Miklós és Boldizsár nevű fia is, akiknek az édesanyja feltehetően nem Izsákfalvi Márk Margit volt. 1512.: *Neumann Tibor – Vajk Ádám*: A Guray-levéltár oklevelei. Fons 10. (2003) 119–167., 26. sz.; 1520.: HU-MNL-OL DF 254706. [Diplomatikai Fényképgyűjtemény]; 1523.: HU-MNL-OL-DL 50253.

60 Margit a forrásokban először 1531-ben tűnik fel, 1552. február 8-a után hunyt el. 1531.: HU-MNL-OL-P 108-45.-R-418.; *Varga Sz.*: A devecseri Choronok i. m. 281.

61 HU-MNL-OL-DL 24228.

62 A teljesség igénye nélkül: Arács (Zala megye): HU-MNL-OL-DL 89025. (1513.); Cserháza (Veszprém megye): *Neumann T. – Vajk Á.*: A Guray-levéltár i. m. 26. sz. (1512.); Csér (Veszprém megye): HU-MNL-OL-DF 254706. (1520.); (Kis)- és (Nagy)devecser (Veszprém megye): HU-MNL-OL-DL 88983. (1508.), *Neumann T. – Vajk Á.*: A Guray-levéltár i. m. 26. sz. (1512.); (Nagy)korontál (Veszprém megye): HU-MNL-OL-DL 22899. (1517.), HU-MNL-OL-DL 23064. (1518.); HU-MNL-OL-DL 23128. (1519.), DF 254 706. (1520.) HU-MNL-OL-DL 23369. (1520.), HU-MNL-OL-DL 23547. (1521.), HU-MNL-OL-DL 89183.; Miske (Veszprém megye): DF 283813. (1513.) DF 262634. (1520.); Ug (Veszprém megye): HU-MNL-OL-DL 104830. (HU-MNL-OL-DL 1520.)

63 *Varga Sz.*: A devecseri Choronok i. m. 281–282.

vallomása alapján 1533. június 24-e körül megtámadta a panaszos Vítán álló udvarházát, ahol megölte testvérét, Benedeket, illetve megsebesítette két atyafiát, Mártont és Gergelyt, sőt a hatalmaskodás miatt rá kirótt 200 forint bírságot sem fizette ki.⁶⁴ 1535-ben Sitkei Sebestyén indított ellene két pert, ugyanis váti jobbágyainak a teheneit jogtalanul elhajtotta.⁶⁵ Halálának pontos dátuma nem ismert, azonban 1535/1536-ra tehető, ugyanis Márton türjei prépost 1536. május 20-ra özvegyét, Ukki Orsolyát idéztette meg Zala vármegye törvényszéke elé,⁶⁶ mivel néhai férje adósa maradt az 1531-ben vásárolt két ló árával.⁶⁷

Orsolya asszony a Zala megyében birtokos Ukki⁶⁸ család tagja volt, amely a késő középkorban a megye jómódú, birtokos nemesi famíliái közé tartozott. Ezt bizonyítja, hogy a család tagjai közül Ukki Gotthárd 1440-ben, valamint 1450–1454 között,⁶⁹ illetve 1470-ben zalai alispán volt.⁷⁰ Testvére,⁷¹ János 1464–1467 között szintén a vármegye alispáni tisztséget (tapolcai szék) viselt. Ukki Orsolya családfáját pontosan meg lehet rajzolni.⁷² Édesapja Ukki László fia, András,⁷³ anyja pedig Ciráki János és Tomai Apollónia fia, (VI./VII.) István⁷⁴ és a Csabi nemzetségből származó Szentandrás Montor Miklós és Marcaltói Zsófia lányának, Zsófiának a lánya, Margit volt.⁷⁵ Ukki Orsolyának egy testvére, Zsófia ismert. A családnak a két nővér 1558. május 19-én végrehajtott birtokosztálya alapján a Vas megyei Káldon, valamint a Zala megyei Ukkon, Edericsen,⁷⁶ Ghewcz-en⁷⁷ és Mindszenten⁷⁸ voltak birtokai.⁷⁹ Első férje, idősebb Márk János halála után Ukki Orsolya⁸⁰ a

korban megszokott módon még többször házasodott.⁸¹ Második férje Ukki Kalauz Péter volt,⁸² akitől egy Anna nevű lánya⁸³ — Ormányi Józsa sümegi várnagy felesége — született.⁸⁴ Harmadszorra Csabi Basó Imre és Béri Boldizsár lánya, Katalin asszony fiával,⁸⁵ Andrással⁸⁶ kötött házasságot,⁸⁷ akitől nem született gyermeke.⁸⁸

Izsákfalvi Márk János életútja

Idősebb Márk Jánosnak és Ukki Orsolyának két gyermeke ismert, Miklós, valamint ifjabb János. Miklós neve utoljára egy 1547-ben bukkan fel a forrásokban,⁸⁹ feltehetően nem sokkal ezután elhunyt. Ifjabb János pontos születési ideje nem ismert. Habár a vasvári káptalan egy 1548. március 27-én kelt korlátó oklevele szerint kilenc éves volt⁹⁰ — amely alapján születési ideje 1539/1540-re tehető — születését mégis korábban kell tenni, ugyanis — mint fentebb már említettem — apja 1535/1536-ban hunyt el. Véleményem szerint ifjabb Márk János nem sokkal apja halála előtt, 1534/35 körül született. A szokásjog értelmében ugyanis a férfiak 24 éves koruktól rendelkezhettek birtokaikról,⁹¹ Orsolya asszony pedig 1558-tól — ahogy majd alább ismertetem — fokozatosan vonja be a család birtokügyeinek intézésébe fiát.

A félárva, kiskorú ikrek gyermekkoruk nem volt könnyű. 1546-ban Várdai Pál esztergomi érsek és helytartó parancsára Kecseti Márton veszprémi püspök vette a védelmébe őket, ugyanis anyjuk egy portya során török fogságba esett.⁹² Az özvegynek gyermekei birtokait is meg kellett védelmeznie a nehéz helyzetüket kihasználni kész rokonaiktól. 1556-ban azonban Ukki Orsolya kénytelen volt átengedni néhai

64 A per érdekessége, hogy ifjabb Márk János azzal utasította vissza 1560. július 22-én a vádat, hogy az ő előneve Izsákfalvi, nem pedig Zsákfalvi, ahogy apja előneve az iratban szerepel. Ennek ellenére az iratban közölt leszármazás alapján egyértelmű, hogy Vitai idősebb Márk Jánost gyanúsította meg jobbágyai megkárosításával. HU-MNL-OL-E 148-a.-26.-19.

65 1534. április 4-én Siktei jobbágyának, Szakáll Istvánnak kettő, míg 1535. február 2-án másik jobbágyának, Józsa Péternek három — Sitkei szerint összértékük 100 forint volt — tehenét hajtotta el váti udvarházához. HU-MNL-OL-P 431-1.-1535-3-4. [Kisfaludy család idősebb ága]

66 Kovács Imre: A türjei Premonsteri Prépostság története. Zalaegerszeg 1991. 48.

67 Kovács Imre forrásaként az HU-MNL-OL-P 1313-Majoratus-29.-111. jelzetű iratot jelölte meg, amely kallódik vagy elveszett, így nem lehet pontosabban megállapítani, hogy idősebb Márk János mikor halt meg.

68 Egyes középkori oklevelekben a család tagjainak a vezetékneve Ugiként szerepel. Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 855.

69 Engel P.: Magyarország világi archontológiája i. m. I. 238.

70 A tapolcai szék alispánja. Archontológia II. 353.

71 Ukki András fiai voltak. HU-MNL-OL-DL 68435.

72 A családfát lásd a 2. ábrában.

73 HU-MNL-OL P 57-II.-II.-19.; HU-MNL-OL P 57-II.-III.-40.

74 Szopori Nagy Imre: A Vezekényi nemzetség és a gróf Czirákiak. Turul 1. (1883) 4–12., 9.; Stessel József: A Czirákiak a XIII–XV. században. Turul 18. (1900) 172–179., 179.; HU-MNL-OL P 57-II.-III.-38., 40.

75 Reissig Ede: A Csabi nemzetség. Turul 17. (1899) 57–71., 70.; HU-MNL-OL P 57-II.-II.-10., 29.; HU-MNL-OL P 57-II.-III.-39–40.

76 Feltehetően a ma Veszprém megyei Balatonedericccel azonos. Csánki D.: Magyarország történelmi földrajza i. m. 49.

77 Nem sikerült azonosítani.

78 A mai Mindszentkállya környékén feketett, Veszprém megye. Uo. 83.

79 HU-MNL-OL P 57-II.-II.-19.

80 Utoljára egy 1574. április 28-án kelt oklevélben említik, feltehetően nem sokkal ezután elhunyt. HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-48.

81 Péter Katalin: Házasság a régi Magyarországon. 16–17. század. (Múltidéző-zsebkönyvtár.) Bp. 2008. 57–58., 78–79.

82 Ukki Kalauz Péterrel nem sokat lehet tudni. I. János király 1539. május 29-én neki adományozta a néhai felesége, Potenciána által a Tolna megyei Újbán faluban vásárolt és végrendeletileg ráhagyott birtokrészt. HU-MNL-OL P 57-II.-II.-11.

83 A vasvári káptalan fentebb említett korlátó oklevele szerint 1548-ban hét éves volt. HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-41.

84 HU-MNL-OL P 57-II.-I.-6.

85 HU-MNL-OL P 57-II.-II.-14.

86 1540-ben Gersei Pethő Péterrel együtt Zala vármegye alispánja volt. ETE III. 438. Basó András felesége, Ukki Orsolya az idősebb Márk Jánossal kötött házassága révén Pethő Péter feleségének, Zsófiának a nagynénje volt. Varga Sz.: A devecseri Choronok i. m. 283–284.

87 HU-MNL-OL P 57-II.-II.-20.

88 Csabi Basó Andrásnak az első feleségétől, Rumi Annától született lánya, Hathalmi Lázár jegyese — majd későbbi felesége — a még kiskorú Krisztina nevében a néhai Rumi Osvát — nem azonos Gorbovai Márk első feleségének, Rumi Orsolyának az apjával — felesége, Dóci Ilona beperelte Ukki Orsolyát 1548-ban, ugyanis nem volt hajlandó az unokáját, Basó Krisztinát a néhai apja után megillető Zala megyei béri, bozóki, egyházaspákodói, pusztapákodói, bagyki, barbai, csáfordi, dobronci, kisvásárhelyi, laki, bagyotai, görböi, csábi, redneki és galsai birtokokat kiadni. HU-MNL-OL-P 57-II.-II.-18., 20.

89 HU-MNL-OL-P 237-VII.-10.-93v.

90 Miklós ekkor már biztosan nem élt, ugyanis az oklevélben már nem szerepel. HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-41.

91 Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja. (Osiris mikrotörténelem 6.) Bp. 1999. 34.

92 ETE IV. 471.

férje unokatestvérének, Hosszútóti Farkasnak⁹³ a váti kastélyt (*castellum*),⁹⁴ aki egyezségük ellenére nem adta át a kastélyban lévő ingóságait, valamint 60 holdnyi learatott gabonáját és árpáját.⁹⁵ A félárva Márk János neveléséről az apja halála után nagybátyja, Csoron András, az ő halála után pedig András fia, Csoron János gondoskodott.⁹⁶ A serdülő kort elhagyó Márk János kortársaihoz hasonlóan feltehetően a szomszédos nagybirtokosoknál nevelkedett tovább, illetve vállalt szolgálatot. Erre utal Ormányi Józsa sümegi várnagy⁹⁷ egy 1555-ben kelt levele, amely szerint a nagyhatalmú Nádasdy Tamás nádor szervitora volt.⁹⁸

Márk János életútjának az alakulásában feltehetően meghatározó szerepe volt unokatestvére támogatásának. Csoron János ugyanis⁹⁹ a Sopron (kaboldi és kőszegi uradalom) és Zala megyében fekvő kiterjedt birtokainak, valamint a jó üzleti érzékének köszönhetően a régió egyik vagyonos, jelentős politikai befolyással rendelkező nagybirtokosa volt, aki az uralkodó kegyéből 1563-ban elnyerte a kaboldi bárói címet, sőt 1571. március 2-án 5500 forintért cserébe megkapta a soproni főispáni és Sopron városi főkapitányi tisztséget is, amelyeket haláláig, 1586. november 8-ig töltött be. Mindezeket figyelembe véve Csoron Jánosnak az apja által lefektetett alapokra támaszkodva kétségkívül sikerült bekerülnie a magnificusok rendjébe.¹⁰⁰ Ezt a királyság legtekintélyesebb famíliái is elismerték, ugyanis felesége Svetkovics Mária volt, míg leányait a Nádasdy, Liszthy, Balassa és Thurzó családokba sikerült kiházásítania.¹⁰¹

A legnagyobb gondja Ukki Orsolyának és fiának azonban Ormányi Józsa sümegi várnaggyal akadt. Az özvegy egy 1559-ben Nádasdy Tamás nádorhoz írt levele alapján ugyanis öt

évvél korábban a sümegi várba költözött és a várnagyra bízta a törököktől veszélyeztetett birtokai kezelését, valamint megvédését. Ormányi azonban az Ukki Orsolya lányával, Annával kötött házasságra hivatkozva követelte felesége leánynegyede kiadását, sőt a birtokokat erőszakkal is kész volt elfoglalni.¹⁰² Ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy Ukki Orsolya és fia 1558. december 15-én tiltakozott az ellen, hogy a kapornaki konvent Ormányit beiktassa az I. Ferdinánd által neki adományozott ukki, edercsi és mindszei birtokokba.¹⁰³

A források alapján Márk János 1575–1576 között töltötte be Zala vármegye alispáni tisztségét.¹⁰⁴ 1576 után azonban nem igazán vett része a vármegye közéletében, mint megyei ember csak eseti megbízásokat vállalt fel, például 1584. június 8-án Hosszútóti Jánossal együtt Sümeg várában kellett elszámoltatnia a megyei adószedőket.¹⁰⁵ Itt szükséges megcáfolni egy Márk János alispáni működésével kapcsolatos félreértést. A korábbi kutatások alapján ugyanis úgy vélték, hogy Márk Jánost 1586. november 16-án Kis Orbánnal, mint alispánt küldte ki Zala vármegye a Szécsiszigeti család szigetének a felülvizsgálatára.¹⁰⁶ A vármegye közgyűlési jegyzőkönyvének vonatkozó bejegyzését¹⁰⁷ megvizsgálva azonban megállapítható, hogy Márk és Kis neve mellett nem a latin többszámú *viccomites* (alispánok), hanem a *judlium* (szolgabíró) kifejezés áll. A ragozhatatlan *judlium* miatt még feltehető lenne, hogy az esetleg nemcsak Kis Orbánra, hanem Márk Jánosra is vonatkozik, azonban ezt több okból is valószínűtlennek tartom. Először is, jegyzőkönyvben található egy másik 1586. október 16-án kelt bejegyzés, amelyben Márk Jánost bármiféle tisztség nélkül említik,¹⁰⁸ ráadásul kétségesnek tartom, hogy az alispáni tisztség után Márk megelégedett volna az általában kevésbé jómódú nemesek által betöltött szolgabírói tisztséggel.¹⁰⁹ Ezek alapján megállapítható, hogy 1586-ban Márk János nem volt zalai alispán, a kérdéses

93 Hosszútóti Mihály fiának, Györgynek a fia volt. HU-MNL-OL P 57-II.-III.-39.

94 A kastélyt feltehetően idősebb Márk János 1535-ben már említett váti udvarházának átépítésével alakították ki. A mára elpusztult, a Béri Balogh Ádám utca 26. számú ház telkén és környékén fekvő kastélyt feltehetően Gorbovai Márk szerezte meg a Hosszútóti Krisztinával kötött házassága révén. A kastélyt Hosszútóti Farkas Győr és Pápa 1594. évi eleste után erősítette meg Nádasdy (II.) Ferenc segítségével. 1650 előtt pusztult el vagy bontották el, ugyanis ettől az évtől a Hosszútóti-örökös Káldi Péter Belsőváton új kastélyt építtetett. Az 1556. évi forrás bizonyítja, hogy a váti udvarházat nem Hosszútóti Farkas, hanem az Izsákfalvi Márk család alakította át kastéllyá. HU-MNL-OL-P 431-I.-1535-4.; *Koppány T.*: Kastélyok i. m. 265.

95 HU-MNL-OL-E 185-a.-1. Izsákfalva, 1556. június 6. [Archívum családne Nádasdy, Levelezés, Márk Jánosné, Uki Orsolya - Csoron András.]

96 *Pacher Donát*: A dörmölki apátság története. Bp. 1912. 412.

97 *Koppány Tibor*: Mihálypéterháza Ormányi Józsa, a várépítő 16. századi sümegi prefektus. *Castrum* 17. (2014) 59–68.

98 HU-MNL-OL- E 185-a. Ormány Józsa - N. Tamás No. 5. Sümeg, 1555. október 15.

99 Csoron János lánytestvérei révén további családokkal került kapcsolatba Márk János. Zsófia Gersei Pethő Péter, Dorottya Rátóti Gyulaffy János, Anna Gersei Pethő Gáspár, Fruzsina Gersei Pethő Benedek, míg Katalin Vásonlői Horvát Jeromos felesége volt. Csoron Jánosnak két fivére ismert. Mihály, a híres bajvivó és László, aki 1554–1557 között Csoron János kapitánytársa és haragosa volt. *Varga Sz.*: A devecei Choronok i. m. 281–282.

100 *Csermelyi József*: A kaboldi uradalom és a kaboldi báróság 15–16. századi története. *Turul* 90. (2017) 111–122., 119–120.; *Varga Sz.*: A devecei Choronok i. m. 285–300.

101 Margit Nádasdy Tamás öccsének, Kristófnak, Katalin Thurzó (II.) Szaniszlónak, míg Anna először Balassa Istvánnak, majd Liszthy Jánosnak volt a felesége. Uo. 283–284.

102 HU-MNL-OL- E 185-a. Márk Jánosné, Uki Orsolya - N. Tamás. No. 1. Sümeg, 1559. március 20.

103 I. Ferdinánd király 1558. november 28-án parancsolta meg a kapornaki konventnek, hogy iktassa be Ukki Orsolyát és testvérét, Zsófiát, valamint Zsófia férjét, Mezőlaki Zámbo Istvánt, illetve Ormányi Józsat az Ukki nővérek Zala megyei birtokaiba. HU-MNL-OL-P 58-I.-488. [A Bezerédy család szerdahelyi ágának ménfői levéltára, Törzsléváltár]

104 1575.: HU-MNL-OL- E 148-a.-10.-55.; 1576.: HU-MNL-OL- E 148-a.-9.-19.

105 *Bilkei Irén - Turbuly Éva*: Zala vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I. 1555–1609. (Zalai Gyűjtemény 29.) Zalaegerszeg 1989. 107. sz.

106 A vármegye archontológiájában Marek János néven van feltüntetve. Zala megye archontológiája 252.

107 „Item pro oculata revisione et inspectione cuiusdam insulae familiae Zechyzygeth mittuntur Johannes Marck et Urbanus Kys judlium, et dabuntur litterae ad relationem eorundem.” HU-MNL-OL- Zala Megyei Levéltár (ZML) Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek (IV. - a.) 50. p. A jegyzőkönyv vonatkozó része digitálisan elérhető: <https://archives.hungaricana.hu/hu/lear/ZAMLJegyzokonyvek/34472/view/?pg=28&bbox=-434%2C-2112%2C3264%2C13> (letöltés 2020. szept. 26.). A jegyzőkönyvi bejegyzést vö. *Bilkei I. - Turbuly É.*: Zala vármegye i. m. 134. sz.

108 HU-MNL-ZML-IV.- a.-50.

109 *Szakály Ferenc*: Tolna vármegye középkori szolgabírái. (Esettanulmány). *Történelmi Szemle* 39. (1997) 411–424., 420–424.; *Engel Pál*: Királyi emberek Valkó megyében. In: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. (Milleniumi Magyar Történelem. Historikusok.) Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. 578–599., 587–590.

jegyzőkönyvi bejegyzésben a *judlium* kifejezés ugyanis csak (Olai) Kis Orbánra vonatkozik, aki 1584–1594 között valóban Zala vármegye szolgabírója volt.¹¹⁰

Márk János rendkívül előnyös házasságot kötött, ugyanis a kancelláriai jegyző (1559–1568) és titkár (1569–1581),¹¹¹ később pedig nádori helytartó (1581–1608) Istvánffy Miklós¹¹² testvérét, Katalint¹¹³ vette feleségül.¹¹⁴ Házasságukra az első adat 1573-ból származik,¹¹⁵ azonban arra csak 1567 után kerülhetett sor, ugyanis 1566/67-ben hunyt el Katalin asszony első férje, Földvári Bálint, aki 1558-tól haláláig magyarországi ítélőmesterként szolgált II. János (1540–1571) királyt.¹¹⁶ Házassága révén Márk János elérte „karrierje” csúcát is, ugyanis 1583–1584 között, valamint 1590-ben¹¹⁷ sógora, Istvánffy Miklós nádori helytartó helyettese volt.¹¹⁸ Márk János halálának a pontos dátuma nem ismert, azonban 1595. április 10-e előtt hunyt el, ugyanis Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyvében ezen a napon már néhaiként emlegették.¹¹⁹ Istvánffy Katalinnal kötött házasságából nem született gyermeke, így izsákfalvi kastélyát és Vas megyei birtokait nagybátyja, Csoron András örökösei szerezték meg.¹²⁰

110 Zala megye archontológiája 258.

111 *Fazekas István*: Istvánffy Miklós, a Magyar Kancellária titkára (1569–1581). In: „A magyar történet folytatója”. Tanulmányok Istvánffy Miklósról. Szerk. Ács Pál – Tóth Gergely. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Bp. 2018. 89–102.; *Uő*: A Magyar (Udvari) Kancellária és hivatalnokai 1527–1690 között. Bp. 2018. [Akadémiai Doktori Értekezés] 276–277.

112 *Varga Szabolcs*: Genius loci. Az Istvánffyak Baranyában. In: A magyar történet folytatója”. Tanulmányok Istvánffy Miklósról. Szerk. Ács Pál – Tóth Gergely. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Bp. 2018. 59–87.; 59–73.

113 Holub József az Istvánffy családról írt tanulmányában Márkfalvi Márk János néven tüntette fel az általa rekonstruált családfán. *Holub József*: A Kissasszonyfalvi Istvánffy-család. (Két pecséttrajzzal). Turul 27. (1909) 112–123., 120.

114 Az, hogy az Istvánffy, illetve az Izsákfalvi Márk család hogyan került kapcsolatba, bizonytalan. Feltételezhető, hogy ehhez köze volt Márk János családjának, illetve a rokon Csoron család Veszprémi érdekltségének. Istvánffy Miklós és Katalin testvére, István ugyanis 1577–1584. között veszprémi vicekapitány, 1583-ban Veszprém vármegye alispánja volt. *Holub J.*: A Kissasszonyfalvi i. m. 119–120.; *Pálffy Géza*: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira (16–17. század). In: Veszprém a török korban. Szer. Tóth G. Péter. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) Veszprém 1998. 91–188., 131., 146.

115 HU-MNL-OL-E 148-a.-497.-79.

116 HU-MNL-OL-P 489-1.-1559-1. [Mándy család]; *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 6.) Bp. 1980. 357.; *Bogdándi Zsolt*: Az erdélyi ítélőmesterek társadalmi helyzetéről. In: Műveltség és társadalmi szerepek: arisztokraták Magyarországon és Európában. Szerk. Bárány Attila et al. (Speculum Historiae Debreceniense 18.) Debrecen 2014. 281–292., 287.

117 *Koppány T.*: A sümegi vár i. m. 101.; 1583.: HU-MNL-OL-E 148 - a. - Fasc. 648. - No. 49., 52.; 1584.: *Tungli Gyula*: Izsákfa évszázadai. Izsákfa 1995. 18–19.; 1590.: HU-MNL-OL-P 650-1.-1590-5., HU-MNL-OL-P 1313-Majoratus-36.-1.

118 Nádori helytartói helyettes tisztségét nem folyamatosan töltötte be, ugyanis – ahogy feljebb már láthattuk – 1584-ben és 1586-ban Zala vármegye különböző feladatokkal bízta meg.

119 *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I–II. (Vas megyei levéltári füzetek 2., 5.) [Szobathely] 1989–1992. I. 28. sz.

120 A Pecsényédi Nádasdy család kihalása után 1626-ban Esterházy Miklós nádor a kastélyt és birtokait Nádasdy (II.) Ferenc szervitorának, Kőveskúti Angyal Györgynek adományozta. *Koppány T.*: A sümegi vár i. m. 114.

Márk János birtokai

Márk János birtokai két tömbben, Vas és Zala¹²¹ megyében feküdtek.¹²² A Zalai birtokokhoz anyja, Ukki Orsolya révén jutott, aki igyekezett birtokait gyermekei számára is megőrizni. Ezt bizonyítja, hogy I. Miksa (1564–1576) a kapornaki konventnek címzett 1567. február 12-én kelt parancslevelében elrendelte, hogy Ukki Orsolyát és fiát, Jánost, valamint Orsolya testvérét, Zsófiát és fiait iktassák be az új adomány címén nekik ajándékozott Zala megyei edericsi, ukki, mindszenti és jánosházi birtokrészekbe.¹²³ Márk János még anyja életében igyekezett zalai birtokait bővíteni. Galsa¹²⁴ faluban 1569-ben Ládonyi Sárától és fiaitól, Csékúti Essegvári Mihálytól és Istvántól zálogba vette az ott álló Jakómalma nevű vízimalomban bírt részüket 100 forintért,¹²⁵ amelynek a birtokba iktatását 1570-ben I. Miksa megparancsolta a kapornaki konventnek.¹²⁶ 1571-ben pedig Orsolya asszony és fia Edericsben vásárolta meg 50 forintért Zabari Püspök Farkas, valamint Csabi Krisztina birtokrészét.¹²⁷

Az utolsó jelentős Zala megyei birtokszerzésre 1587-ből ismert adat. Január 14-én ugyanis Bánffy Gáspár a neki, valamint családjának tett szolgálataira tekintettel átruházta Márk Jánosra szentpéteri birtokrészét,¹²⁸ amelyet halála után az örökösei csak 200 forintért¹²⁹ válthattak vissza.¹³⁰ Ez az adat különösen értékes, ugyanis rávilágít arra, hogy a Csoron család támogatása mellett a Bánffy családdal is szoros kapcsolatai voltak, feltehetően a család familiárisaként szolgált. Erre utal az is, hogy Bánffy István és László főispánja idején volt zalai alispán is.

A Zala megyei birtokszerzések ellenére Márk János birtokainak a nagy része Vas megyében, a Marcal folyó mellett feküdt, amelyek az izsákfalvi és a hermányi kastély köré szerveződtek. Márk központja izsákfalvi kastélya volt, amelynek megóvásáról, megerősítéséről gondoskodott. Erre utal, hogy panasza szerint 1582. augusztusában Sirovec Gáspár

121 A Vas megyei birtokokat lásd a 3. ábrában. A térképet a szerző készítette.

122 A Sopron megyei Cirákon is volt birtoka, ugyanis 1585. augusztus 30-án anyjai nagyanyja testvére, Ciráki Mátyás eltiltotta, hogy 500 forintért eladja azt Kalmár Jánosnak. *Tóth Péter – Turbuló Éva*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái. I–II. Sopron 1994–2002. I. 801. sz. Ciráki Mátyást lásd a 2. ábrában.

123 HU-MNL-OL-P 58-I.-494.

124 Ma Veszprémgalsa, Veszprém megye. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. III. 54.

125 HU-MNL-OL-E 148-a.-24.-40. A malmot korábban választott bírók révén kötött egyezés értelmében 50 forintért engedték át Ládonyi Sára és fiai. HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-42.

126 HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-47. 1573-ban Radéci István királyi helytartó ismét megparancsolta a kapornaki konventnek, hogy a malom birtokába iktassa be Orsolya asszonyt és fiát, illetve Istvánffy Katalint, ami ellen Basó György tiltakozott. HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-48.

127 HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-45.

128 Zala megyében több Szentpéter nevű falu is feküdt, így azonosítása bizonytalan. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. III. 109–110.

129 HU-MNL-OL-P 650-1.-1587-6.

130 A birtokrész Márk János kénytelen volt 200 forintért átadni Pogány Jánosnak és Katalinnak, valamint Brodarics Katalinnak, továbbá Illésházi Katalinnak és Ferencnek, ugyanis a bíróság a Bánffy Gáspár és Miklós ellen indított perükben a birtokot nekik ítélte. HU-MNL-OL-P 650-1.-1590-5.

jobbágyai elűzték a kastély megerősítésére rendelt jobbágyait,¹³¹ sőt eddig ismert egyetlen levelét is innen keltezte.¹³² I. Rudolf 1584-ben engedélyezte neki, hogy Izsákkalva határában, a Kodó patakon átvezető hídon vámot szedhessen.¹³³ Márk János a szomszéd kisbirtokosok anyagi nehézségeit kihasználva igyekezett főleg izsákkalvi, valamint eni¹³⁴ birtokait bővíteni. 1574-ben a vasvári káptalan bevezette az előző évben Izsákkalvi Vince Orsolyától és fiától, Meggyesi Mihálytól Izsákkalván vásárolt udvarházuk és egy jobbágytelkük birtokába.¹³⁵ 1576-ban a vasvári káptalan beiktatta¹³⁶ az előző évben Kocsi Császár Erzsébettől és Margittól 32 forintért megvásárolt izsákkalvi udvarház birtokába.¹³⁷ Szintén 1576-ban megvásárolta Jánosi Andrásról 40 forintért annak izsákkalvi udvarházát és birtokait.¹³⁸ 1582-ben Alsókáldi Káldi Istvántól zálogba vette annak eni birtokát először 35, majd 20 forintért. A következő évben a zálogösszeg tovább nőtt azzal a 28 forinttal, amelyért Káldi egy lovat vásárolt Márktól.¹³⁹

Konklúzió és kitekintés

Összegezve megállapítható tehát, hogy a Szláviániából elszármazott Gorbovai Márk deák Rumi Orsolyával, majd Hosszútóti Krisztinával kötött házassága lehetővé tette, hogy a régió politikai életében több fontos szerepet is játszó köznemesi családdal építsen ki kapcsolatokat. Családja integrációjában főleg házasságai, valamint gyermekei kiházasítása játszott döntő szerepet, utóbbiak révén elsősorban Vas és Zala megyében igyekezett családjá befolyását erősíteni és birtokait növelni. Lányai közül minden kétséget kizáróan Margitnak a Csoron Andrásról kötött házassága volt a legjelentősebb, amely döntően befolyásolta unokája, ifjabb Márk János életútját.

Gorbovai Márk fia, idősebb Márk János, aki a sikeres integráció jeleként már az Izsákkalvi előnevet viselte, Ukki Orsolyával kötött házassága révén családjá Zala megyei érdekeltségeit erősítette. A mohácsi csatát követő zűrzavaros helyzet miatt viszonylag kevés forrás maradt fenn róla, így nem sokat tudunk életéről. Fia, ifjabb Márk János – noha neveltetéséről és tanulmányairól semmit sem tudunk – a régió gyakorlatban képzett, jogtudó értelmiségének a tagja volt.¹⁴⁰ Unokatestvére, Csoron János, valamint a Bánffy család támogatásának köszönhetően 1575–1576 között Zala vármegye alispáni tisztségét töltötte be, noha a források alapján a

megyében csak kisebb, főleg anyja révén szerzett birtokai voltak. Az Istvánffy Katalinnal kötött házassága pedig megnyitotta az utat, hogy sógora, Istvánffy Miklós nádori helytartó helyettese legyen.

Ifjabb Márk János birtokpolitikájában anyja 1574. évi halálát követően fordulat állt be. Addigi Zala megyei érdekeltségeit feladva inkább a Vas megyei birtokai kiterjesztésére törekedett, amelyek központja az általa megerősített izsákkalvi kastély volt. Ebben feltehetően a Zala megyét sújtó mindennapos török portyáknak volt szerepe, a Marcal folyó mögött elhelyezkedő vasi birtokai ugyanis kisebb mértékben voltak kitéve a török csapatoknak.¹⁴¹ Feltehetően zalai érdekeltségei feladásának, valamint a sógora mellett vállalt munkának tulajdonítható, hogy rövid a rövid ideig viselt alispáni tisztsége után nem vett részt a vármegye politikai életében tovább. Meglepő, de a Vas megyei orientáció erősödésével ellentétben eddigi ismereteink alapján semmilyen vármegyei tisztséget sem vállalt a megyében, amelyben az Istvánffy Miklós melletti elfoglaltságain túl a vármegye főispánjának, Nádasdy (II.) Ferencnek,¹⁴² valamint az idősödő Márk János ambíciójának a hiánya is közrejátszott. Gyermektelen halála miatt birtokait nagynénje, Margit leszámazottjai szereztek meg, a családjára vonatkozó iratok pedig szétszóródtak.

A Gorbovai/Izsákkalvi Márk család három generációjának története általánosabb problémákra is felhívja a figyelmet. A nem a nyugat-dunántúli régióból származó családok megtelepedésének és birtokszerzésének a legbiztosabb módja az volt, ha sikeresen beházasodnak egy előkelő, birtokos köznemesi családba. Ez felhívja a figyelmet arra is, hogy a köznemesi családok kapcsolati hálójának kialakításában a házassági politikának, és különösen a lányok kiházasításának elsődleges szerepe volt. A módszeres forrásfeltárás révén ezek a családi kapcsolatok – ha nem is hiánytalanul – de az előkelő köznemesi családok esetében nagyrészt feltárhatók. Ezek a familiák gyakran a régió nagybirtokosainak vezető familiárisaiként, egymás között házasodva, illetve a vármegyei tisztségeket – elsősorban az alispáni tisztséget – kisajátítva, zárt réteget alkotva különültek el a kisbirtokos családok névtelen tömegétől. Érdemes tehát a megyei kereteken túllépve regionális szintre kiterjeszteni a kutatásokat. A genealógiai vizsgálatoknak köszönhetően ráadásul a vármegyék archontológiáját, tisztviseelő karát, valamint a tisztségek betöltése mögött meghúzódó indokokat is jobban megismerhetjük. Továbbá a vármegyei igazgatás után a karrierjüket a központi kormányzatszerveknél vagy a királyság nagybírói mellett folytatók esetében a formálódó, alig ismert hivatalnokrétegről,¹⁴³ valamint a királyság központi igazgatásáról is tovább bővíthetjük ismereteinket.

131 HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-49.

132 A levélben mentegetőzik, hogy Nádasdy (II.) Ferenc kedvelt vadász-kutyája nincs nála. HU-MNL-OL-E 185-a. Márk J. - Nádasdy Ferenc No. 1. Izsákkalva, 1572. november 28.

133 *Tungli Gy.*: Izsákfa i. m. 18–19.

134 Elpusztult, Kápolna közelében feküdt. *Csánki D.*: Magyarország történelmi földrajza i. m. II. 746.

135 HU-MNL-OL-E 148-a.-497.-79.

136 HU-MNL-OL-E 148-a.-9.-19.

137 HU-MNL-OL-E 148-a.-10.-55.

138 HU-MNL-OL-E 148-a.-12.-80.

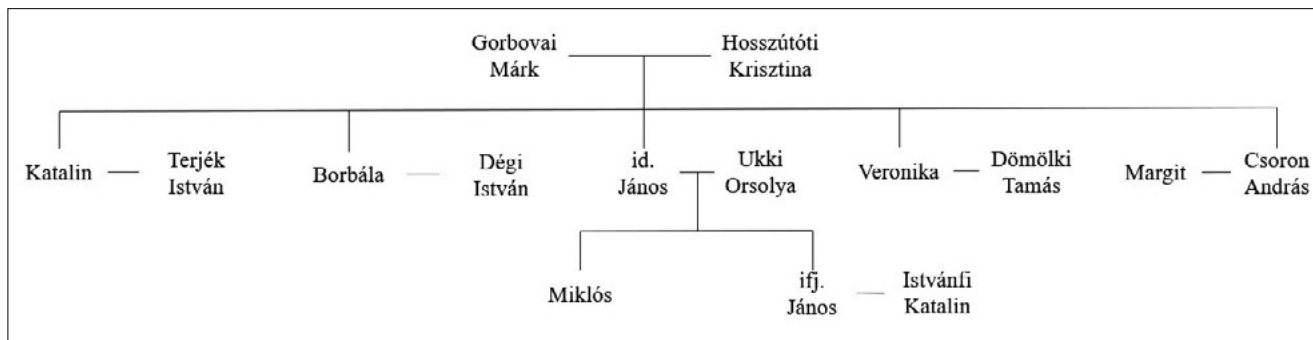
139 HU-MNL-OL-E 148-a.-648.-40., 43., 51.

140 *Szakály F.*: Tolna vármegye i. m. 421–423.

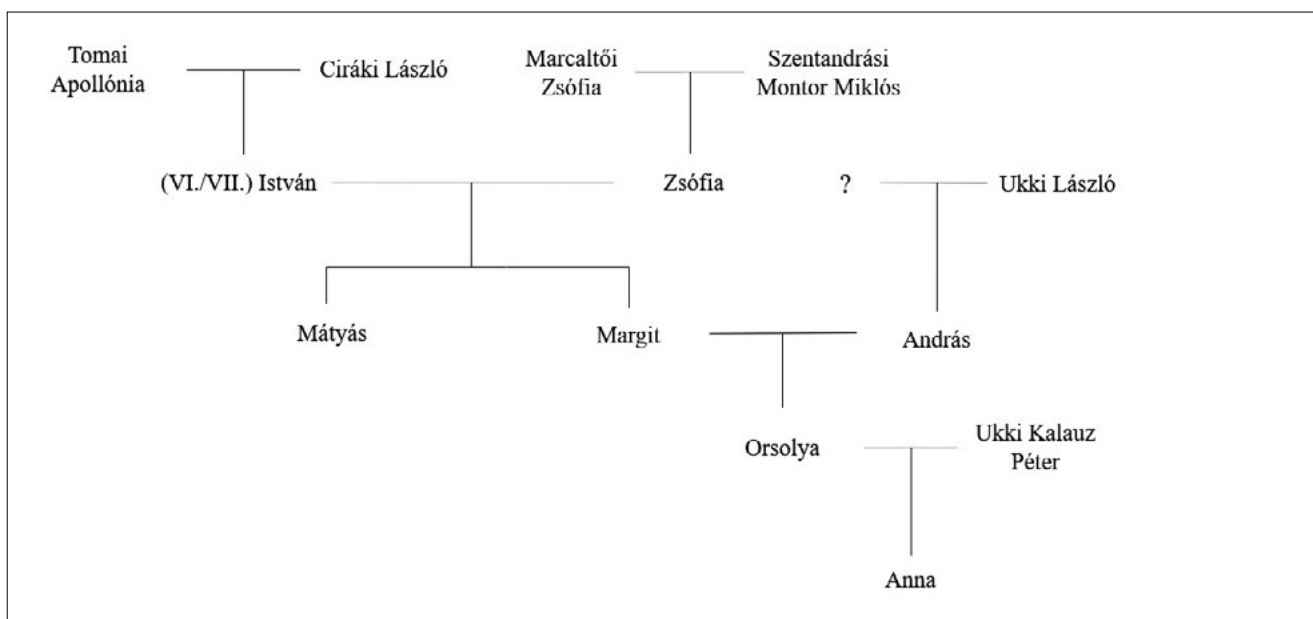
141 Csoron András, illetve fia, János is tudatosan igyekezett a nyugat-dunántúli régió védettebb területein birtokokat szerezni. *Varga Sz.*: A devecseri Choronok i. m. 299–300.

142 1562–1604-ig a vármegye főispánja. *Fallenbüchl Z.*: Magyarország főispánjai i. m. 107.

143 *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai. III. Hatóság- és hivataltörténet 1.) Bp. 1946. 600–603.

1. ábra: Az Izsákfalvi Márk család családfája

2. ábra - Ukki Orsolya családja

Márk János esete továbbá arra is rávilágít, hogy az alispáni, valamint a helyettes nádori helytartói tisztsége elnyerésében nem csak a birtoknagyság, a familiárisi/szervitori viszonyon alapuló főispáni támogatás – Alsólendvai Bánffyáik – hanem a családi kapcsolatoknak is – Devecseri Csoronok, Istvánffyák – nagy szerepe volt. Érdekes tehát a vármegyékben, valamint a központi igazgatásban betöltött tisztségek esetében patrónus-kliens viszonyról beszélni. A 16. századra elszemélytelenedő familiárisi/szervitori rendszer ugyanis nem minden esetben képes a tisztségek betöltését megmagyarázni,¹⁴⁴ ugyanis a fogalmat a történettudományon belül mára a többnyire egymással semmilyen rokoni kapcsolatban sem lévő, két személy közti alá-fölé rendeltségi viszony kifejezésére használják.

3. ábra - Márk János Vas megyei birtokai

¹⁴⁴ Varga J. János: Szervitorok katonai szolgálata a XVI–XVII. századi dunántúli nagybirtokokon. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 94.) Bp. 1981.

FRICZ-MOLNÁR PÉTER

Páholytörténeti adalékok: szabadkőművesség a friedenliebi Fritz család történetében

Additional data to lodge history: freemasonry in the history of the Fritz of Friedenlieb family

The study describes the presence of freemasonry within the Fritz of Friedenlieb family between 1783 and 1950 (during a 167 years' period), including freemason members of related families. The study did not seek to take a stand in the centuries-long debate around freemasonry, but rather aimed to show what freemasonry meant to the family of a noble citizen through several generations of family history, processing sources from public and private collections. In addition, the study complements the history of a few individual lodges.

A bajorországi származású Fritz/Fricz András orvosdoktor 1689-ben – bécsi tanulmányait követően – elfoglalta Besztercebányán az alsó-magyarországi bányakamarák orvosi hivatalát.¹ A friedenliebi Fritz család ettől számított közel 330 éves magyarországi történetében a szabadkőművesség jelen volt, így az a családfők magán- és közösségi életére egyaránt hatással volt. Ez a tanulmány a szabadkőművesség Fritz családon belüli jelenlétét ismerteti az 1783 és 1950 közötti (167 éves) időszak vonatkozásában, kitérve a rokon családok kortárs szabadkőműves tagjaira is. A Fritz családból – dokumentálhatóan – elsőként 1783-ban Fritz Lipót vált szabadkőművesé, majd a tevékenység hazai harmadik betiltásakor, 1950-ben Fritz Lipót dédunokája dr. Fritz (Fejes) László volt páholytag. A tanulmányban említett személyek rokonsági kapcsolatát szemlélteti a dolgozat végén keretben közölt családfa, vastagon jelölve a páholytagokat, feltüntetve a vallásukat is.

I. Páholytagságok az 1795. évi első betiltásig

A modern szabadkőművesség intézményes megalakulása Angliában 1717-re tehető. A magyarországi első páholyalakulás pedig 1749-ben Brassóban volt. Magyarországon az 1700-as évek második felében alapvetően két szabadkőműves irányzat alakult ki, földrajzilag is elkülöníthetően. Az északi és északkeleti vármegyékben, 1769 körül Eperjesen, majd eperjesi közreműködéssel Kassán, Miskolcon, a Garam vidékén és a Szepességben létrejött páholyokat lengyel és francia orientáció, továbbá az alkémia (aranycsinálás) jegyében részben gazdasági érdeklődés és rózsakeresztes irányzat jellemezte. Különösen igaz volt ez Selmecebányára, ahol a bányászat és a kohászat ősi mestersége, illetve e szakmák magas szintű, természettudományos

alapú oktatása miatt ez magától értetődő volt. Ettől eltérően, az 1770-es években az ország középső és délnyugati részén másik, önálló magyarországi szervezet létrehozására irányuló, így a külföldi (pl. bécsi) függést csökkenteni szándékozó páholyélet bontakozott ki gróf Draskovich János vezetésével, mely hálózatra az erőteljesebb politikai érdeklődés volt jellemző. Ez az irányzat a páholyok német nyelvét latinnal váltotta volna fel.²

Fritz András (Inneringen, 1660 – Besztercebánya, 1701) bányakamarai orvos ezen időpontokat megelőzően, 1694-ben magyar nemességet kapott. A kérvényezés során a maga által megrajzolt címerében,³ melyben a bíbor (lila) szín a meghatározó, számos szabadkőműves szimbólum⁴ látható, így nap, körző, (azúr)kék három golyó, akácág, kard, kő, piros-fehér ruhás alakon vörös fejfedő. Ezek persze elterjedt heraldikai jelképek és színek voltak, önmagukban nem perdöntőek, ugyanakkor így együttesen nem zárják ki annak lehetőségét sem, hogy Fritz András a modern szabadkőművesség megalakulása előtti időben azzal kapcsolatba került.

Fritz András három fia evangélikusként és selmecebányai nemes polgárként peregrinusok voltak. A legidősebb fiú, Lipót András (1691.11.18., Besztercebánya – 1768.01.28., Selmecebánya), valamint két öccse, János András és Károly Ferenc is

1 *Fricz-Molnár Péter*: Egy bányavárosi mintakarrier a 17. század végéről: Fritz András, a „tekintetes Doktor úr”, 1660-1701. *Turul* 88. (2015) 3. sz. 103–109.

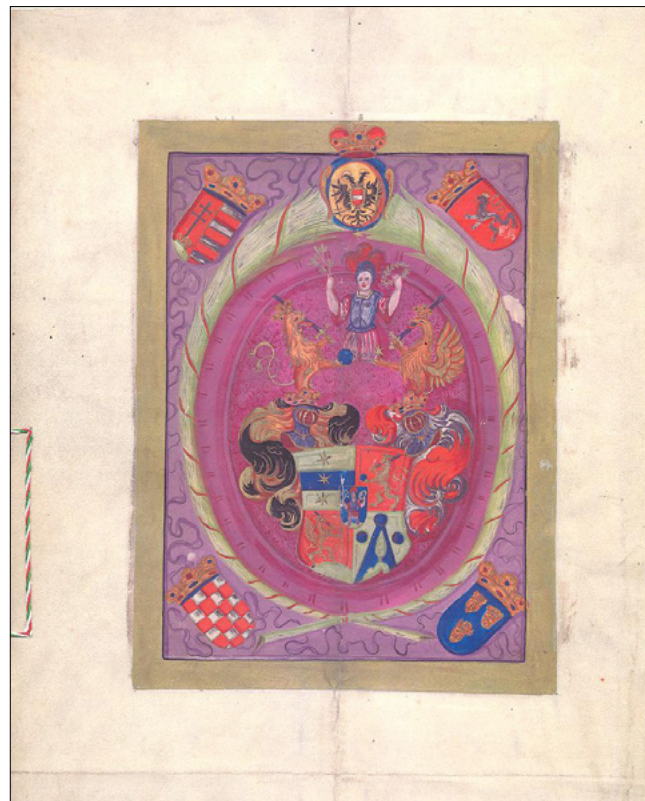
2 *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. 324.

3 Az adománylevél magántulajdonban, egykorú másolata: *Libri Regii – Királyi Könyvek, 1527–1918*. CD-ROM Szerk. Vissi Zsuzsanna – Trostovszky Gabriella – Tuza Csilla – H. Németh István – Csavlek Judit. Bp. 2006. 23. köt. Nr. 108.: 1694. márc. 31. – Eredeti jelzete: HU-MNL-A 57-23.-233. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kancelláriai Levéltár, Libri regii] Színes közlését ld.: *Fricz-Molnár Péter*: Egy bányavárosi i. m. 106.

4 <https://www.szkp.eu/secure/szk-eszkoezoek.php>, letöltés 2020. júl. 30. Az adománylevél fordításában e szimbólumok a következők szerint jelennek meg, illetve fedezhetőek fel: „arany csillag ... háromszög alakú kék színű mező látható és három tömött kék golyó, ennek alján háromhalmú kő van ... egy piros ruhás katona ... vörös sisakot viselve, bal kezében babérkoszorút, jobb kezében pedig babérágat tartva”.

a lipcsei egyetemen tanultak, a két ifjabb testvér orvos-hallgató volt. Lipót András két fiútestvérének nem volt utóda. Lipót András felnőttkort megélt fiát János Lipótnak (1733.02.25., Selmecebánya – 1788u.) hívták, mindketten gazdag selmeci bányapolgárok (urburarius, waldbürger/ringbürger) voltak, reprezentatív főtéri házzal.⁵ Az apa és a fiú életében rózsakeresztes kör alakult 1760-ban Selmecebányán.⁶ Ugyanott 1774-ben megalapították Az Erényes Emberbaráthoz páholyt, amely 1781-ban Tonhauser (Tonházi) Boldizsár házában működött és 1782-ben megszűnt. Az 1765-ös selmeci főutcai térképrészlet⁷ alapján a Tonhauser-ház, vagyis az akkori „selmeci páholyház” ma a Kammerhofska 15. számú épülettől balra lévő (zöld) ház helyén állt, közel az utca túloldalán lévő Glanzenberg-altáró bejáratához. Az 1770-es években Selmeceben élt Fritz János Lipót szabadkőműves tagságára vonatkozóan ugyanakkor nincs forrás. A selmecebányai evangélikus német egyház 1771 és 1779 közötti születési anyakönyveiből annyi azonban megállapítható, hogy Fritz János Lipót és felesége, Kraudi Katalin Cecília keresztszülőségi (komasági) viszonyban volt a szabadkőműves Thill Illés bányapolgárral, Göllner János bányahivatalnokkal, Klieber Samu és Beck András tanítókkal.⁸ A szabadkőműves és rózsakeresztes természetű, kohász Born Ignác (1742–1791)⁹ vagy a szintén szabadkőműves Poda Miklós (1723–1798) bányaiskolai tanár¹⁰ selmecebányai tartózkodásaik során vélhetően a helyi szabadkőművesekkel is kapcsolatba léphettek. Born Ignác egyebekben a szabadkőművességből kinőtt ún. illuminátus rendnek az egyik bécsi vezetője is volt, bár külön illuminátus magyar páholyról nincs adat.¹¹

Abafi Lajos, A szabadkőművesség története Magyarországon című, forrásértékű könyve ugyanakkor közli, hogy az 1783-ban Pesten megalapított Szt. Sándor a 3 ezüst horgonyhoz című páholy tagja volt – János Lipót idősebb fia¹² – „friedenliebi *Fritz Lipót* kir. táblai juratus nótarius”.¹³ Fritz Lipót (1762.07.31., Selmecebánya – 1819.03.24., Selmecebánya) a pesti páholyban jelentős szerepet vitt, ugyanis szertartásmesteri, kincstárnoki és alamizsnás tisztségeket is ellátott. Lipót 1783. január-márciusban a legnagyobb támogatóként – mint gazdag selmeci bányapolgár család tagja – közel 200 forintot¹⁴ fizetett, ami jelentős összegnek számított a korban, mert az egy pozsonyi kamarai vagy helytartótanácsi

1. kép – A címeres levélen szereplő címerkép (magántulajdon)

fogalmazó-hivatalnok éves bérének felelt (ez kb. 1 millió forintot jelent¹⁵ mai értéken). A pesti páholyban személyes összeütközések miatt feszültségek adódtak, aminek eredményeként a páholy 1783 májusában feloszlott. Abafi írja, hogy az alapítás egyik kezdeményezője, hg. Murusi Sándor „számos férfit, kivált a főrendi karból tetemes összeg erejéig rászedett, de elég liberális volt, hogy a középosztály kisebb járulékait sem vetette meg.”¹⁶ A páholy pecsétje koronázott pajzsban három egymásba rakott horgony, a koronán körző, vízmérő és szögmérő volt.¹⁷

Fritz Lipót 1783. évi pesti páholytagsága II. József (1780–1790) uralkodása, vagyis a jozefinizmus idejére esett, így a jozefinizmus jegyében tett uralkodói államreform intézkedések kérdésével a páholy működés során minden bizonnyal találkozott. Ekkoriban a páholyokban az ún. felvilágosult nemesség tagjai meghatározó arányban voltak jelen. Közéjük, e vékony társadalmi réteghez sorolható Fritz Lipót is, aki emellett értelmiségi és bányavárosi bányapolgárnak is számított. Magyarországon az 1780-as évek elején 28–30 páholy működhetett, átlag 20 taggal, így a tagság összesen 600–700 fő lehetett. A megvitatott főbb témák közé tartozott a rendi alkotmány módosítása, a jobbágyság helyzetének könnyítése, a hazai kereskedelem fejlesztése vagy a nevelési elvek iskolázásban való érvényesítése.¹⁸ A tagok többségét adó felvi-

5 *Fricz-Molnár Péter*: Egy selmecebányai bányapolgár keresztszülőségi viszonyai (1724–1764). Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 2. (2015) 1. sz. 1–15.

6 *Kosáry D.*: i. m. 324. vagy <http://www.universumpaholy.hu/>, letöltés 2020. júl. 30.

7 *Vladimír Bárta*: Banská Štiavnica – perla slovenských miest. Banská Štiavnica, 2008. 25.

8 *Abafi Lajos*: A szabadkőművesség története Magyarországon. Győr, 2012. 47., 116., 211–213., 339. és <https://www.familysearch.org/search/catalog/773918?availability=Family%20History%20Library>, letöltés 2020. júl. 30.

9 *Báldi Tamás – Papp Gábor – Wiesburg Tamás*: Mozart „geológus barátai” Természet Világa, 117. (1986) 11. sz. 282–284.

10 *Horváth Zoltán*: Mozart, Jacquin, Born. Tudomány (1986) 43.

11 *Kosáry D.*: i. m. 326.

12 *Fricz-Molnár Péter*: A bányászat jelentősége a Fritz-család 300 éves történetében (1701–2001). Bányászati és Kohászati Lapok 148. (2015) 3. sz. 26.

13 *Abafi L.*: i. m. 186., *Kosáry D.*: i. m. 325.

14 *Abafi L.*: i. m. 186–187.,

15 <https://artortenet.hu/index.php/item/191-penzertek-index-1754-ig>, letöltés 2020. júl. 30.

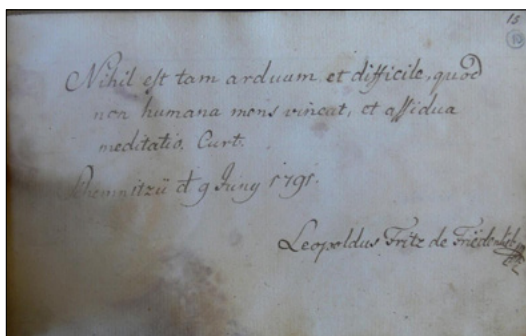
16 *Abafi L.*: i. m. 190.

17 *Abafi L.*: i. m. 185.

18 *Kosáry D.*: i. m. 326.

lágosult nemesség eleinte támogatta a felvilágosult abszolutizmust megtestesítő uralkodói államreformokat, majd az évtized végére, a rendi jogok, a nemesi kiváltságok és a nemzeti mozgalom korlátozása miatt ezzel fokozatosan szembe fordult. Ennek hatására II. József 1785-ben rendőri ellenőrzés alá helyezte a szervezetet és csak a nagyobb városokra korlátozta a páholyéletet. Ez a korlátozás összefüggésben lehetett a bajor udvar kezdeményezésével, mely üldözőbe vette az illuminátusokat.¹⁹

A hazai szabadkőművesség első betiltására 1795-ben került sor és 1796-ban Selmecebányán nem tökéletesen, de működött az ottani, Az Erényes emberbaráthoz páholy.²⁰ Nem kizárt, hogy Lipót e helyi páholynek a betiltásig tartó tevékenységében részt vett, de erről forrás nincsen. Ugyanakkor a selmeci páholyéletben való részvétele valószínűsíthető, mert ekkor Selmecebányán lakott, ugyanis 1788 és 1795 között a szomszédos Körmöcbányán született őt, egyben oldalági rokon Freyseysen gyermek keresztapja²¹ volt, 1791-ben Selmecen albumbejegyzést²² is tett, majd 1794-ben a Fritz családot érintő Zólyom vármegyei nemességigazolási perben²³ is részt vett. Ezek után – és a páholyok betiltását követően – Lipót az orvosdoktor dédapja, Fritz András nyomdokain haladva 1796 és 1802 között a bécsi egyetem orvosi karán tanult.²⁴

3. kép – Fritz Lipót 1791. június 9-ei selmeci – Senecát idéző – albumbejegyzése: „Nihil est tam arduum et difficile, quod non humana mens vincat et assidua meditatio.”

Ezen túlmenően az sem kizárt, hogy Fritz Lipót a szabadkőművességet atyai örökségként kapta, mint ahogy a család későbbi szabadkőműves történetében, de más családok történetében is²⁵ volt példa az apa-fiú, vagyis a nemzedékek közötti

19 Kosáry D.: i. m. 328.

20 Abafi L.: i. m. 339.

21 <https://www.familysearch.org/search/collection/1554443>, letöltés 2020. júl. 30. Az apa Freyseysen János Godofréd, az anya Scharff Zsuzsanna, aki Fritz Lipót elsőfokú unokatestvére volt. Freyseysen Lőrinc városi tanácsos egyebekben az 1774-ben alapított selmeci Erényes emberbarát páholy tagja volt. Abafi L.: i. m. 47.

22 http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=11333, letöltés 2020. júl. 30.

23 HU-MNL-OL-C 57-1794-F-87. [Helytartótanácsi levéltár, Departamentum nobilitare]

24 Acta Facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis. Ed. Leopold Senfelder. XIII. 1776–1802. H. n. 1912.

25 Pl. Benedek Elek és fia, Benedek Marcell.

szabadkőműves hagyományra. A 18. században a Fritz család selmecebányai főtéri, reprezentatív háza méreténél fogva is alkalmas volt szabadkőműves összejövetelek megtartására. A főtéri épület az 1751–53. évi városi házösszeíraskor (Lipót apja és nagyapja idején) egyemeletes volt, 10 szobából, 2 nagyobb és 2 kisebb konyhából, 3 borospincéből és egy pincéhez csatolt építményből állt. Mindezek alapján a páholy berendezése során a páholyhelyiségek biztosítása, így pl. a „sötét kamara” vagy a „műhely” létrehozása²⁶ a nagyméretű épületben megoldható volt. Lipót Bécsből 1797-ben 36 ezer aranyforintért (ez mai értéken²⁷ közel 122 millió forint) eladásra kínálta a család egy emelettel bővített, felújított, selmecebányai társasházát, ahol 1802-ben főhercegeket is elszállásoltak, valamint a ház nagytermében bálakat is tartottak. Lipót 1808-ban feleségül vette a gazdag helyi kereskedőcsaládból származott Scharff Karolinát, majd 1810-ben eladta a mai napig Fritz-háznak nevezett főtéri lakóházát, 1811-ben megszületett egyetlen gyermeke (Fritz Pál Károly) és 1819-ben selmeci városi pénztárelenőrként halt meg.²⁸ Lipót érthetett a pénzügyekhez, mert a pesti páholyban is kincstárnoki tisztséget látott el.

II. A dualizmus kori páholytagságok

Az 1795-ös betiltást követően 1868 februárjában a belügyminiszter engedélyt adott szabadkőműves-páholyok alapítására Magyarországon, így a működés újra legálisá vált. 1870-ben az angolszász rendszerű Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy, 1871-ben pedig a latin rendszerű (francia orientációjú) Magyar Nagyorien alakult meg. 1886-ban – a világon máig egyedülálló módon – a két különböző orientációhoz tartozott magyar páholyok az ekkor létrejött Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt egyesültek. Innentől 1919-ig a magyar szabadkőművesség virágkorát élte, ebben az időben közel száz páholyban mintegy 11 ezer szabadkőműves tevékenykedett.²⁹

A) Fritz Pál János – Tisza páholy Máramarosszigeten

Ezen – legális magyarországi működésű – időszakban a fent említett Fritz Lipót unokája, *Fritz Pál János* (Selmecebánya, 1842.07.15. – Petrozsény, 1914.11.17.) bányamérnök³⁰ a máramarosszigeti Tisza páholy tagja volt. A Tisza páholy 1877. január 7-én alakult és 1887-ben feloszlott.³¹ Fritz Pál János

26 Magyarországi Symbolikus Nagypáholy Szertartáskönyv. Bp. 1912. 6. és 10.

27 <https://artortenet.hu/index.php/item/191-penzertek-index-1754-ig>, letöltés 2020. júl. 30.

28 *Fricz-Molnár Péter*: Adalékok a selmecebányai Bányászati és Erdészeti Főiskola rektorátusi épülete (az ún. Fritz-ház) történetéhez. Bányászati és Kohászati Lapok 152. (2019) 4. sz. 25–33.

29 <https://www.szabadkomuves.hu/a-magyarorszag-i-symbolikus-nagypaholy-vazlatos-tortenete/>, letöltés 2020. júl. 30.

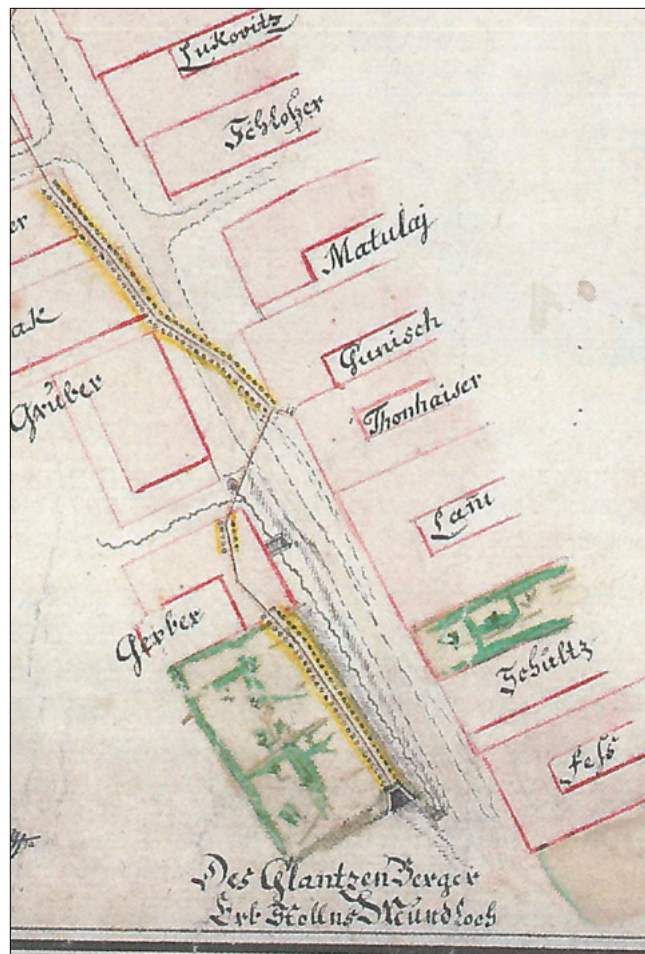
30 A szerző szépapja. *Fricz-Molnár P.*: A bányászat i. m. 26.

31 *Palatinus József-Barcsay Adorján*: A szabadkőművesség bünei I–II. Bp. 1921. 13. A mű szabadkőműves-ellenes beállítottságú, de adatbősége miatt nélkülözhetetlen a forrásértékűsége.

e páholy tagja volt 1877. június 24-e és 1884. június 5-e között. Fritz Pál János 1876. június 8-ai rimaszombati, Szűcs-Bresztovszky Máriával kötött második házasságát, illetve e házasságból első gyermeke, Margit 1877. március 17-ei máramarosszigeti születését követően rövid időn belül páholytaggá vált. Tagnévsorból való törlésekor, 1884-ban már Aranka (sz.: Máramarossziget, 1878.12.06.), Mária (sz.: Rónaszék, 1881.03.26.) és Károly (sz.: Rónaszék, 1882.11.04.) nevű gyermekei is megszülettek. Ekkor első házasságából származó Pál (sz.: Máramarossziget, 1871.09.11.) fiával együtt 5 kisgyermek édesapja volt.³² Fritz Pál János második házasságából született legkisebb fia, dr. Fritz (Fejes) László³³ (Rónaszék, 1889.08.01. – Kondoros, 1967.01.18.) édesapja példáját követve szintén szabadkőműves volt, róla részletesebben a III. fejezet szól.

Fritz Pál János a páholytagok névsorában – mester (III.) fokozattal – máramarosszigeti lakosú kincstári főmérnök, majd „rónaszéki bányanagy” (bányafőnök) megnevezéssel szerepelt, aki 1879-ben a páholy tisztviselőjeként I. gazda is volt és e vezető tisztségében a páholy gazdaságát kezelte, illetve vezette a páholy leltárát.³⁴ Úgy látszik, hogy – a szintén szabadkőműves nagyapja, az I. fejezetben említett Lipót után – Pál Jánosnak is volt pénzügyi érzéke, amit akár édesapjától, Fritz Pál Károlytól (Selmezbánya, 1811.01.17. – Selmezbánya, 1878.04.04.) is örökölhettek, mert ő jogászként³⁵ 1835-ben városi pénztárnok, majd 1843-ban „gyámnagy”, végül 1847 és 1878 között alapító részvényesként a selmeci takarékpénztár könyvvivője³⁶ volt. Fritz Pál Károly élete nagy részében államilag tiltott volt a szabadkőműves tevékenység, de esetleges tagságára a dualizmus kori engedélyezés idejéből nem került elő adat.

A máramarosszigeti Tisza páholy az 1870-es évek végén a megyeszékhely városi és környékbeli humán (tanárok, orvosok, gyógyszerészek), műszaki (bánya-, erdő-, gépészmérnökök), gazdasági (gyárosok, kereskedők), jogi-közigazgatási (bíró, ügyész, ügyvéd, jegyző) és politikai (országgyűlési képviselő, polgármester) vezető rétegét, vagyis a megye lokális elitjét tömörítette.³⁷ A kezdetben 40–50 fős, döntően magyar nevű és magyar anyanyelvű tagokból állt páholy ennyiben tipikus vidéki páholytársaságnak számított és az is megállapítható, hogy a páholytagok a „profán életben” egymást segítették, illetve együttműködtek. Fritz Pál János 1880-ban, páholytagsága ideje alatt (1877 júniusától 1884. júniusig) a szlatinai sóbányafőhivatal kötelékében, máramarosszigeti

2. kép – 1765-ös selmeci főtcai részlet a Tonhauser-házzal, ahol a selmeci páholy működött

bányaigazgatósági főmérnökként építészeti mérnöki kinevezést, majd a szigetkamrai gőzfűrészt építéséért pénzügyminiszteri elismerést és 200 forint pénzzutalmat is kapott.³⁸ A szlatinai sóbányafőhivatal főnöke – így Fritz Pál János rónaszéki sóbányahivatal-főnök felettese – ekkor De Adda Sándor bányatanácsos volt, aki szintén mester fokozatú tagja volt a Tisza páholytársaságnak 1878 és 1884. április között.³⁹ Fritz Pál Jánosnak (először) 1878-ban Máramarosszigeten jelent meg „Az állandó gőzkazán és gőzgép-üzem kézikönyve” című műve,⁴⁰ amelynek kiadója Hollósy István könyvnyomdája volt. Hollósy István a Tisza páholy inas (II.) fokozatú tagja volt 1880 és 1883. november között.⁴¹ 1881 és 1884 között De Adda Sándor helyettese a szlatinai főbánya- és sóbányahivatalban Schmidt László kincstári mérnök, főnöksegéd volt, aki 1877 és 1884. április között szintén a Tisza páholy mester fokozatú tagja volt, majd De

32 A szerző családi magánygyűjteményében lévő, dr. Fritz (Fejes) László által 1957-ben készített családtörténeti irathagyaték (a továbbiakban: FL irathagyaték) alapján (másolatként megtalálható az Evangélikus Országos Gyűjteményben: EOL 08.029).

33 Fricz-Molnár Péter: Egy sokrétű evangélikus személyiség. Evangélikus Élet 79. (2014) 27. sz. 8–9., <http://www.nevpont.hu/view/11657>, letöltés 2020. júl. 30.

34 HU-MNL-OL-P 1081-4.-XXVIII-1. [Szabadkőműves szervezetek, Magyarországi Jánosrendű Nagypáholy, Tisza, Máramarossziget, 1877–1885] Kb. 200 oldal terjedelmű iratanyag.

35 Selmezbányai (német) evangélikus házassági anyakönyv: 1833. jan. 16. (<https://www.familysearch.org/search/collection/1554443>, letöltés 2020. júl. 30.

36 Pauer János: A selmezbányai takarékpénztár ötven éves története 1847–1897. Selmezbánya 1898. 24.

37 HU-MNL-OL-P 1081-XXVIII.

38 FL irathagyaték, Pénzügyi Közlöny (1880) 36. 424.

39 P 1081 Tisza, Pénzügyi Közlöny, (1880) 36. sz. 424.

40 Fritz Pál: Az állandó gőzkazán és gőzgép-üzem kézikönyve, vagyis a fűtősök és gépészek törvényes vizsgáinál előforduló kérdések tárgyalása. Kozák György munkája alapján a máramarosi kincstári gépész és fűtős személyzet hasznára ford. és összeállította. Máramarossziget 1878.

41 HU-MNL-OL-P 1081-XXVIII.

4. kép – Fritz Pál János máramarosszigeti fényképe (1880k., magántulajdon)

Adda és Schmidt egy napon „töröltettek” a névsorból.⁴² A rónaszéki hivatalfőnökségben 1896-ban Schmidt László lett Fritz Pál János utódja, aki ekkor a marosújvári főbányahivatali főnöki állást foglalta el.⁴³ Mindezek alapján megállapítható, hogy a három említett szabadkőműves bányamérnök a máramarosszigeti Tisza páholyban és az erdélyi sóbánya-hivatali pályafutásuk során is szoros, egymást segítő kapcsolatban voltak.

A páholytagok közreműködése folytán 1879-ben létrejött a huszti kisededóvoda és ugyanezen évben Fritz Pál János (I. gazda) 10 forintot adományozott szegény tanulók téli ruházatára.⁴⁴ Fritz Pál János az 1880-as évek elején a páholyban tisztséget már nem vállalt és a páholydokumentumokban kiemelt, aktív tevékenységet sem fejtett ki. A páholyélettől való visszahúzódása azzal is összefüggésben lehetett, hogy 1881 márciusától a rónaszéki sóbányahivatal főnökévé⁴⁵ nevezték ki, így elköltözött Máramarosszigetről és állami hivatalvezetői teendői mellett az említett kisgyermekai születése-nevelése miatt a magánéletében is megsokasodhattak az apai teendők. 1884. júniusi páholytagsági törlesztés követően más egyesületi tevékenységet azonban végzett, ugyanis 1885-től a Rónaszéki Sóbánya Hivatal Tiszt, Altiszt és Szolgazemélyzete Segélyző

Egylete alapító elnöke volt.⁴⁶ Fritz Pál János az egyesületi-közéleti tevékenységekben aktív volt, ugyanis pl. 1879-ben az Országos Erdészeti Egyesületnek⁴⁷ vagy 1887-ben rónaszéki méhészként a Magyar Országos Méhész Egyesületnek⁴⁸ tagja, majd 1892-ben alapító tagja volt az Országos Bányászati és Kohászati Egyesületnek (OMBKE) is és 1895-ben a Máramaros megyei törvényhatósági bizottság Aknasugatagon megválasztott tagja⁴⁹ volt. Schmidt László „akna-szlatinai főnök” szintén OMBKE alapító tag volt.⁵⁰

Az 1880-as évek elején a Tisza páholy nehézségekkel küzdött. Az 1883. évi beszámoló szerint „A páholy a lefolyt évben két keresőt vett fel és öt tagját veszítette el. Foglalkozott a csángótelepítés és az örökbéke kérdéseivel és az első helyen említett kérdésben az actió terére is kilépett. Azonban maga a meglehetősen hiányos jelentés is kénytelen konstatálni, hogy mind ama hasznos eszmék, melyek a páholy munkái közben felmerültek, pusztá eszmék, gyümölcscsé nem érő virágok maradtak. 'Semmi sem effektuáltatott', ez a refrainje a lakonikus jelentésnek.”⁵¹ Ennek következtében „tömeges kiválás” során, 1884. június elején 9 személy esetén a páholy a „tiszteséges elbocsátást megszavazta”, így többek között Fritz Pál Jánost, Héder Lajost (korábbi főmestert) és Szöllősy Antalt (máramarosszigeti polgármestert) is törölték a tagok sorából. A páholy ekkor minden hónap 1. és 3. csütörtökén tartott összejövetelt, ugyanakkor a látogatottság 1883-84-ben 33,5%-os volt (legkevesebben 8-an, legtöbben 24-én voltak jelen), a tagság pedig 1884. június 22-ére az 1883. január 1-jei 52 fős állapothoz képest kiválások eredményeként 19 fővel, 33 főre csökkent. A páholy 1883-84. évi jelentése szerint „A páholynek fennállása óta nehezebb, lesújtóbb dolgokkal egy évben sem kellett megküzdenie, mint épen az idén, midőn a ránk és ellenünk zúduló ellenséges küláramlat mellett belső bajaink is tetőpontra jutottak, a páholyt megsemmisüléssel fenyegették.” Mások mellett Fritz Pál János kiválása kapcsán is az éves páholyjelentés szerint „Érzékeny, kínosan ható veszteségek ezek, hisz tiz ezek közül alapítója volt a páholynek, legnagyobb részét oly buzgó testvérnek tudtuk, hogy nem hittük miként ők megválhassanak a testvéri láncból épen akkor, midőn erős, munkabíró karjaikra a legnagyobb szükségünk volna.” A megszűnés veszélye miatt Pulszky Ferenc nagymester meglátogatta (megvizsgálta) a páholyt, ugyanakkor a létszámcsökkenés nem állt meg, 1886. júliusban 25 fizető tagot számlált a páholy, amelynek titkára a Nagypáholytól 1887. februárban 36 elbocsátó okmány-ürlapot kért, mert a páholy levéltárában egy ilyen sem maradt. 1887. májusban Kovács Béla főmester a Nagypáholynek elküldött közeli 134 forint mellett levelében kérte, hogy a Kelet című szabadkőműves folyóiratot „tovább ne küldjék”, s ezzel lázárult a máramarosszigeti Tisza páholy 19. század végi története.

42 HU-MNL-OL-P 1081-XXVIII., Magyarország tisztai cím- és névtára 4. (1884) 170.

43 Magyarország tisztai cím- és névtára 15. (1896) 246.

44 HU-MNL-OL-P 1081-XXVIII.

45 FL irathagyaték, Pénzügyi Közlöny, (1881) 12. sz. 349. (márc. 12.)

46 MNL OL K 150-1886-VII-8-37602. [Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Belügyminisztérium, Általános iratok]

47 Erdészeti Lapok 18. (1879) 10. sz. 731.

48 Méhészeti Lapok 8. (1887) 1. sz. 2.

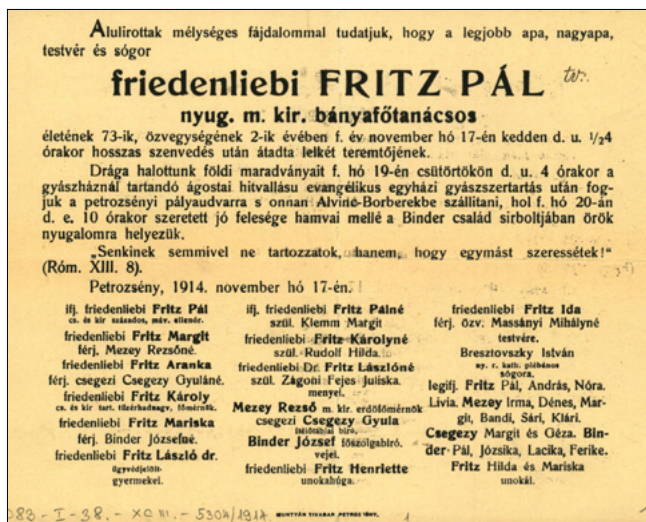
49 Nemzet 14. (1895) 326. sz. 1. (nov. 26.)

50 https://www.ombkenet.hu/bkl/koolaj/2002/bklkoolaj2002_ksz_02.pdf, letöltés 2020. júl. 30., a szerző is OMBKE-tag.

51 HU-MNL-OL-P 1081-XXVIII., Kelet 9. (1883) 10. sz. 76.

A páholy működésére – összességében – öngazgatási jellegű (pl. tisztújító választási, titkári jelentési, belső szabályozási, ünnepi, felvételi, fokemelési, kilépési) tevékenység nagy arányban volt jellemző. A páholy gyorsan lett nagy létszámú, ugyanakkor a felolvasások, indítványok száma egyre csökkent és Máramarosziget országon belüli, periférikus elhelyezkedése okán is a más páholyokkal való kapcsolattartás laza, ritka volt, így a tapasztalatcsere lehetősége is szűkké vált. A belső páholyéletre vonatkozó, gyakori öngazgatás mellett a páholyon túli, kifelé irányult, közérdekűségi tevékenység kis mértékű volt, pl. a megyei közkórház (lassú megvalósulási) ügye gyakran volt napirenden, ami Héder Lajos gyógyszerész foglalkozású főmester „kalapácsvezetésének” volt köszönhető.⁵²

Fritz Pál János 1914-ben Petrozsényben halt meg és az ottani Zsilvölgy páholy számon tartotta, ugyanis a gyászterjesztésén jól látható az elhunyt neve mellett a „tv.” (szabadkőműves testvér) megjelölés.⁵³

5. kép – Fritz Pál János petrozsényi gyászjelentése (1914, HU-MNL-OL-P 1083-I-38-XCII-5304/1914.)

B) Fritz Rezső, Heincz Hugó és Gombossy József – Felvidék páholy Besztercebányán

Fritz Pál János unokaöccse és dr. Fritz (Fejes) László első fokú unokatestvére, *Fritz Rezső* (Besztercebánya, 1873.08.31. – Losonc, 1949) libetbányai erdősz 1899. február 18-a és 1908. február 7-e között a besztercebányai Felvidék páholy mester fokozatú tagja volt, ugyanakkor a nyilvántartáson túlmenő, érdemi páholytevékenységéről annyi adat volt fellelhető, hogy 1906 januárjában a tisztújításon I. felügyelőnek jelölték, de nem őt választották meg.⁵⁴

Ugyanezen páholy tagja volt 1896. december 11-e és 1901. december 9-e között Fritz Pál János másodfokú unokatestvére és Fritz Rezső, illetve dr. Fritz (Fejes) László

52 HU-MNL-OL-P 1081-XXVIII.

53 HU-MNL-OL-P 1083-I-38-XCII-5304/1914. [Szabadkőműves szervezetek, Magyarországi Symbolikus Nagypáholy]

54 *Palatinus J.*: i. m. 95., HU-MNL-OL-P 1083-I-38-XXXI, HU-MNL-OL-P 1083-I-43 (Fritz Rezső)

unokanagybátyja, *Heincz Hugó* (Selmecebánya, 1848.07.02. – Budapest, 1910.12.08.) selmecebányai ügyvéd, kormányparti országgyűlési képviselő (1901-1905, 1910). Heincz Hugó első parlamenti megbízatása kezdetén, 1901. december elején (párt)politikai szerepvállalása miatt „fedezet folytán kitöröltetett” a páholytagok sorából.⁵⁵ Országgyűlési képviselői munkája során, 1904-ben az állami anyakönyvekről szóló 1894. évi XXXIII. törvény módosításáról előterjesztett 504. számú törvényjavaslat tárgyában bizottsági előadóként járt el.⁵⁶ Az állami anyakönyvezés bevezetése, az állam és az egyház ebben megtestesült szétválasztása fontos szabadkőműves törekvés volt. A későbbi, az 1904. évi – alapvetően a községi anyakönyvvezetésnek a községi közigazgatási szervezetbe olvasztását és egyszerűsítését, így az állami anyakönyvezés továbbfejlesztését megvalósított – törvény módosítás⁵⁷ során Heincz Hugó országgyűlési bizottsági előadói szerepe feltehetően összefüggésben volt (korábbi) szabadkőműves létével.

Ugyanakkor a nyilvántartáson túlmenő, érdemi páholytevékenységéről esetében sem volt fellelhető adat. Nem ismert így például, hogy a Felvidék páholy tagjaihoz kötődött, múlt század eleji selmeci szabadkőműves kör,⁵⁸ a Bányamécs⁵⁹ tevékenységét mennyiben pártolta. Heincz Hugó selmecebányai

55 *Palatinus J.*: i. m. 129., HU-MNL-OL-P 1083-I-38-XXXI, HU-MNL-OL-P 1083-I-43 (Heincz Hugó)

56 Képviselőházi irományok, 1901. XXXII. kötet 514–531., LXXIX-XCVI. sz. Irományszámok 1901-521. 139-150. [az 1904. évi március hó 2-án kiküldött külön bizottság jelentése, „az állami anyakönyvekről szóló 1894:XXXIII. t.-cz. módosításáról” előterjesztett 504. számú törvényjavaslat tárgyában.]

57 Megjelent az állami anyakönyvekről szóló 1894:XXXIII. tc. módosításáról szóló 1904. évi XXXVI. törvény cikk alatt (<https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=90400036.TV>, letöltés 2020. júl. 30.)

58 Szabadkőműves kört – saját páholyuk beleegyezésével – azok a tagok alakíthatnak, akiknek lakóhelyén páholy nem működött. A szabadkőműves kör tagjai csak tanácskozási joggal rendelkeztek. *Pataky Lajosné – Dzubay Lászlóné*: A szabadkőműves szervezetek levéltára: Repertórium. (Levéltári leltárak 39.) Bp. 1967. 7.

59 1914-ben 13-an, döntően selmeci – főiskolai, evangélikus liceumi főgimnáziumi és tanítóképzői – tanárok mester fokozatban, mint a Felvidék páholy tagjai működtek a kört. Ekkor a selmeci Bányamécs szabadkőműves körben közreműködött: Árkosi Béla bányatanácsos, Engel Zsigmond nagykereskedő, Joerges Ágost könyvkereskedő, Klaniczay Sándor liceumi tanár, dr. Kosáry János tanítóképző tanár, Künsztler János liceumi tanár, Nemes Hugó főkönyvelő, Suhajda Lajos liceumi tanár, Szentistványi Gyula főbányatanácsos és főiskolai tanár, Szever Pál liceumi tanár, Visnyovszky Dániel pékmester, Wagner Géza tanítóképző tanár, Zwick (Zsolnai) Vilmos liceumi tanár. [MNL OL P1083-I-38-CXXVII-1915-232]. Közülük a selmeci városi közgyűlés tagja volt Árkosi Béla, Engel Zsigmond, Joerges Ágost és Szever Pál [Selmecebányai Hírlap 23. (1913) 37. sz. 2. (szept. 14.)]. Árkosi Béla egyben a selmeci bányahivatal főnöke is volt [Selmecebányai hírlap 23. (1913) 46. sz. 6. (nov. 16.)]. Dr. Fucskó Mihály liceumi tanár 1914. decemberben a harctéren elhunyt [HU-MNL-OL-P 1083-I-38-CXXVII-1915-419] és 1915. januárban a kör elnöke Árkosi Béla, titkára Suhajda Lajos volt [HU-MNL-OL-P 1083-I-38-CXXVII-1915-261]. Van adat a következő személyek (részben 1914 utáni) tagságáról is: Baier János tanító (1913, *Palatinus J.*: i. m. 23.), Teke Sándor tanítóképző tanár (1916, *Palatinus J.*: i. m. 325.), Kachelmann Károly gyáros (1917, *Palatinus J.*: i. m. 151.), Szemes Fülöp bányamérnök (1918, *Palatinus J.*: i. m. 315.). A helyi kiadású hetilap, a Selmecebányai Hírlap 1913. évi számainak áttekintve döntően a tanár tagok tartottak különféle nyilvános – és Selmecebányai Szabadgondolkodók Köre alatt meghirdetett – ismeretterjesztő előadásokat, illetve Kosáry János vezetésével hangversenyt vagy Baló Ákos festőművész közreműködésével festőiskolát szerveztek.

6. kép – Fritz Rezső selmecebányai fényképe
(1892, magántulajdon)

síremlékén⁶⁰ azonban látható szabadkőműves szimbólum, a sír alján egy körző (forma).

Ugyanezen időben, a 19–20. század fordulóján szintén a beszercebányai Felvidék páholy tagja volt 1898-tól *Gombossy József* kisgarami erdőmérnök, aki 1901–02-ben a páholy titkára is volt és e tisztségében 1901. december elején aláírta a Nagypáholyának címzett levelet, amely „fedezet folytán” törölte a tagok sorából a képviselővé választott Heincz Hugót.⁶¹ *Gombossy József* Fritz Pál János unokahúgát és Fritz Rezső, illetve dr. Fritz (Fejes) László elsőfokú unokatestvérét, *Massányi Margit*ot vette feleségül, akinek Heincz Hugó szintén unokanagybátyja volt.⁶² *Gombossy József* és Fritz Rezső nemcsak a Felvidék páholyból, hanem a selmecebányai Bányászati és Erdészeti Akadémiáról is ismerték egymást, ugyanis erdőmérnök elsőéves hallgatókként („balekokként”) évfolyamtársak is voltak az 1891/92. tanévben.⁶³ 1895-ben erdőmérnöki pályafutásukat is együtt, a beszercebányai erdőigazgatóságon kezdték.⁶⁴ *Gombossy József* és *Massányi Margit* 1899. november 15-ei selmecebányai evangélikus házasságkötésekor⁶⁵ az egyik tanú

60 <http://www.banskastiavnica.sk/o-meste/pamatihodnosti-mesta/chranene-hroby/evanjelicky-cintorin-nad-klopckou.html>, letöltés 2020. júl. 30.

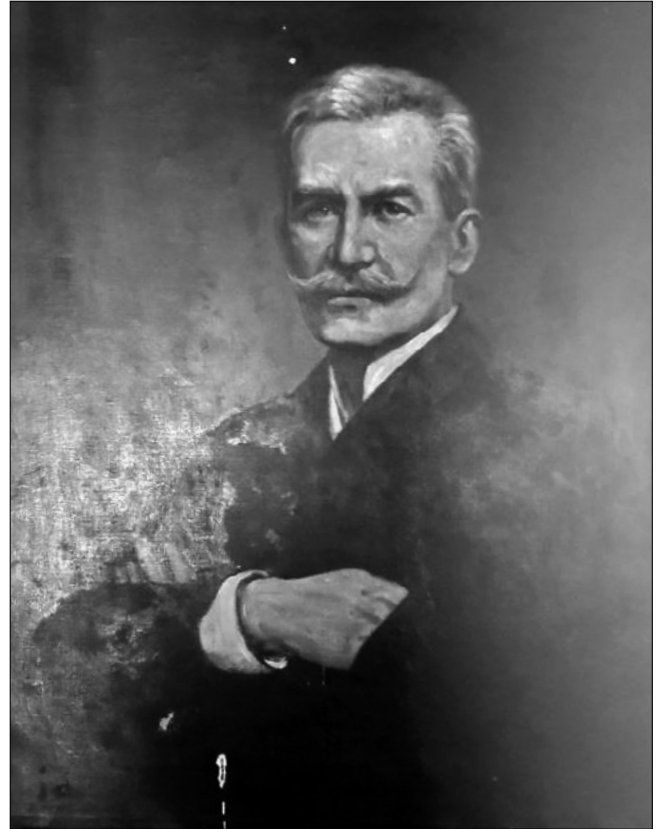
61 *Palatinus J.*: i. m. 109., HU-MNL-OL-P 1083-I-38-XXXI (Felvidék)

62 FL irathagyaték alapján.

63 *Vadas Jenő*: A selmecebányai m. kir. erdőakadémia története és ismertetője. Bp. 1896. 348.

64 Erdészeti Zsebnaptár az 1895. évre. Szerk. Horváth Sándor. Bp. 1895. 274.

65 www.familysearch.org, letöltés 2020. júl. 30.

7. kép – Heincz Hugóról készült festmény
(1910 körül, magántulajdon)

Heincz Hugó (a másik *Schwartz Ottó* bányászati és erdészeti akadémiai igazgató), eskető lelkész *Händel Vilmos* volt. Feltehető, hogy a menyasszony rokona, mint esküvői tanú ellen nem volt kifogása *Gombossy József* vőlegénynek sem, aki Heincz Hugót a Felvidék páholyból is ismerte. Ez alapján látható, hogy a rokoni és a szabadkőműves kötelék nemcsak apafiú rokonsági viszonyban erősítette egymást.

C) *Wekerle Sándor – Hungária páholy Pesten*

További családi kapcsolatként megemlíthető, hogy Fritz Pál János első feleségének, *Triff (Terényi) Ilonának*⁶⁶ (1850 – Máramarosziget, 1872.02.16.) elsőfokú unokatestvére volt *Wekerle Sándor*⁶⁷ miniszterelnök, aki a Hungária páholy mester fokozatú tagja volt 1872 és 1886 között.⁶⁸

1892-ben a már említett OMBKE selmecebányai alapításakor *Wekerle Sándor* pénzügyminiszterként a kormány képviselőjében, illetve Fritz Pál János alapító tagként volt jelen. Nem kizárt, hogy a hivatalos ünnepi programokon kívül *Wekerle Sándor* és Fritz Pál János között a rokonsági vagy esetleg szabadkőműves jellegű kapcsolatfelvételre is sor került.

66 A szerző szépanyja. *Fricz-Molnár Péter*: Vasutas katona. Magyar Honvéd 26. (2015) 3. 52.

67 A szerző családi magánygyűjteményében lévő iratok (fényképek), illetve FL irathagyaték alapján.

68 *Palatinus J.*: i. m. 353., MNL OL P 1095 (*Wekerle Sándor*)

8. kép – Heincz Hugó selmecbányai síremléke (2015)

III. Dr. Fritz (Fejes) László páholytagságai

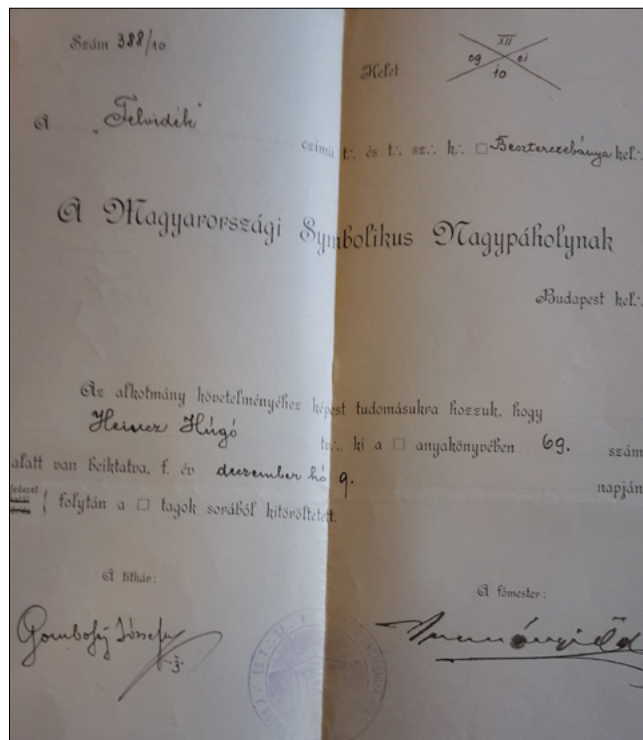
„Még a szülői házban (=Rónaszéken) sokat mesélt édesapám a szabadkőművességről, amelynek tagja is volt, és pedig a máramaroszigeti Tisza páholyának volt mester tagja. Édesanyám olyan nemes és szép háttérrel festett a szabadkőművességről, hogy 1924-ben Kolozsváron magam is tagja lettem ennek a szervezetnek, mint az Unió páholy tagja.” – írta mindezt dr. Fritz (Fejes) László 1959-ben lezárt életrajzában.⁶⁹ Fritz László szabadkőműves tevékenysége két szakaszra bomlott. Az első időszak 1924 és 1932 között a kolozsvári Unió páholyhoz, majd a második periódus 1945 és 1950 között a budapesti Libertas páholyhoz, illetve a Magyarországi Symbolikus Nagypáholyhoz kötődött.

A kolozsvári Unió páholy tagja (1924–1932)

Az 1920-as évek elején Romániában a regáti román és az erdélyi magyar (illetve német) nyelvű páholyok között a fennhatósági és nyelvhasználati kérdésekben éles, nemzetközi szintű vita⁷⁰ alakult ki, ami azzal rendeződött, hogy 1934-ig magyar

69 FL irathagyaték alapján (életem egyéb eseményei részében).

70 L. Nagy Zsuzsa: A magyarországi és az erdélyi szabadkőművesség kapcsolatai a két világháború között. In: Tanulmányok Erdély történetéről. Szerk. Rác István. Debrecen 1988. 151–159.

9. kép – Heincz Hugó páholytagok sorából való törlése, Gombossy József titkár aláírásával (1901, HU-MNL-OL-P1083-I-38-XXXI)

nyelvű Romániai Symbolikus Nagypáholy és román nyelvű Román Nemzeti Nagypáholy egyaránt működött.⁷¹ Fritz László jogász 1924-ben lett a kolozsvári Unió páholy tagja, feltehetően azt követően – mivel jogvégzettként az állami elismerést fontosnak tarthatta –, hogy 1924-ben a román állam elfogadta és bírósági bejegyzéssel törvényesítette az erdélyi magyar páholyokat, így az Unió páholyt is tömörítő Romániai Symbolikus Nagypáholy működését.⁷² Ezt követően az Unió páholy kiegyensúlyozott keretek között működött.⁷³ Magyarországon a két világháború közötti időszakban állami tilalom alatt volt a szabadkőművesség, ugyanakkor a szomszédos államokban, így Csehszlovákiában vagy Romániában engedéllyel, legálisan működtek a páholyok, ezért a magyarországi szabadkőművesek a felvidéki vagy erdélyi páholyokat látogathatták.⁷⁴

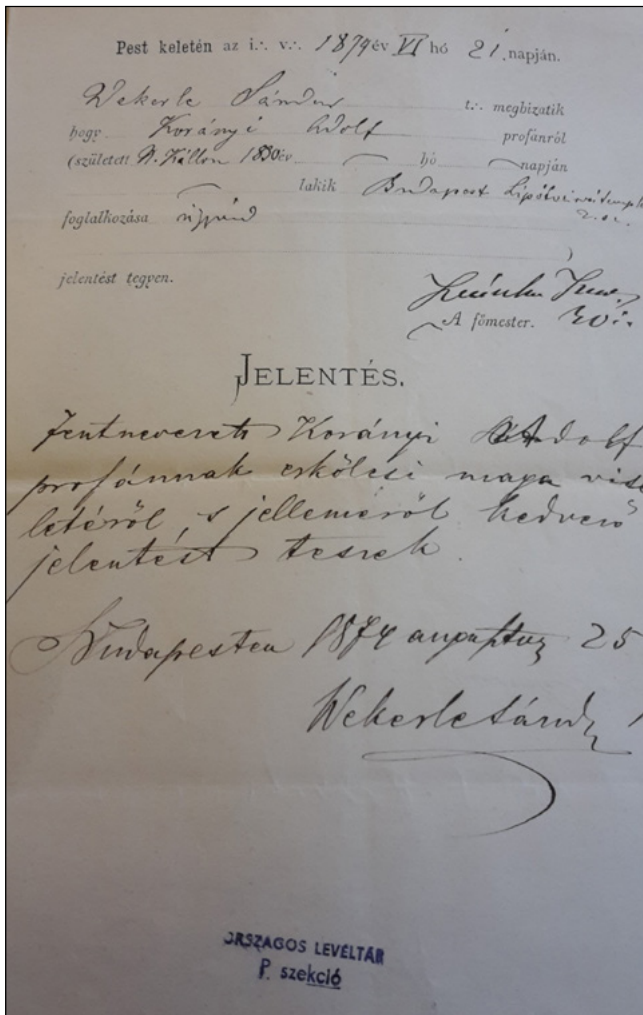
Fritz László 1916 és 1919 között a kolozsvári járásbíró-ság, majd táblabíró-ság jegyzőjeként dolgozott, de az 1920-as „impériumváltást” követően a román állami bírósági szolgálat helyett kolozsvári magánügyvédként folytatta jogi pályafutását. Az 1920-as években Fritz László Erdélyben jelentős magyar kisebbségvédelmi és lapszerkesztői tevékenységet fejtett ki. Ennek során a kolozsvári magyar evangélikus egyház presbitereként és az ottani Evangélikus Néplap szerkesztőjeként küzdött a német nyelvű szásztól független, önálló magyar evangélikus egyház érdekében. Ebben segítségére volt

71 L. Nagy Zsuzsa: A szabadkőműves mozgalom szerepe a két világháború között. Századok 107. (1973) 2. sz. 334–335., 351.

72 Berényi Zsuzsanna Ágnes: „...nyelvünket nem adjuk” A romániai magyar szabadkőműves páholyok végnapjairól. Europa 3 Annales 127–151.

73 Ötven év munkája 1886–1936. Kolozsvár 1937. 3., 43–46.

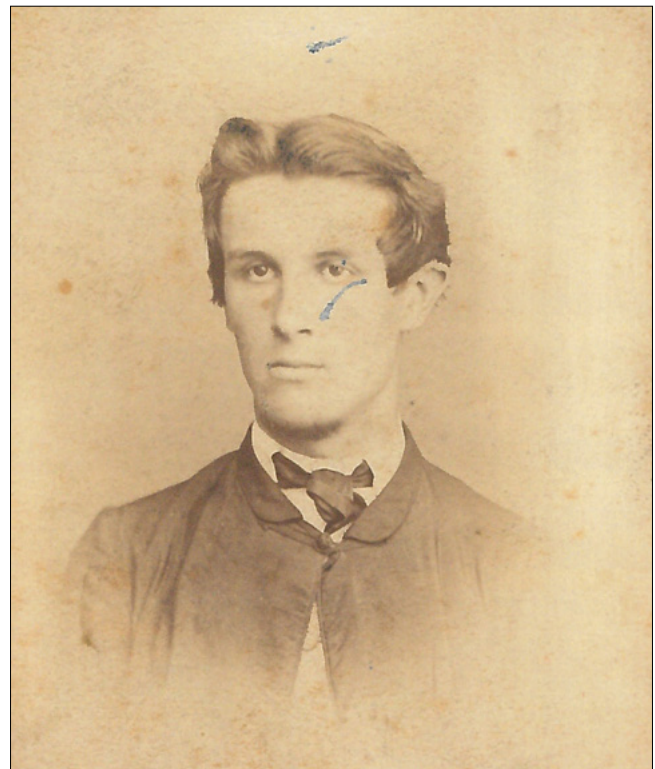
74 L. Nagy Zsuzsa: A magyarországi i. m. 151–159.

10. kép – Wekerle Sándor jelentése Korányi Adolf profánról, „keresőről” (1879, HU-MNL-OL-P 1134-C1-9.)

báró Feilitzsch Artúr erdész, volt földművelésügyi miniszter, Kirchknopf Gusztáv lelkész⁷⁵ vagy Ravasz László református püspök, akik az Unió páholy tagjai is voltak.⁷⁶ Feilitzsch Artúr, aki az Unió páholy főmestere is volt, korábban, 1881 év végétől a Tisza páholy tagja volt,⁷⁷ így ő Fritz László családját, édesapját, Fritz Pál Jánost még Máramaroszigetről is ismerhette. Ravasz László püspök pedig 1939 novemberében gyászbeszédet tartott Fritz László első felesége, Fejes Júlia temetésén.⁷⁸

Ezen túlmenően Fritz László az Országos Magyar Párt előadójaként statisztikai szakírói tevékenységet is végzett, ennek gyümölcseként 1930-ban Kolozsváron Sulyok István-nal közös szerkesztésben megjelent az Erdélyi Magyar Évkönyv.⁷⁹ Fritz László 1932-ben elhagyta Kolozsvárt (Erdélyt) és Budapestre költözött, ahol a Miniszterelnökségre osztották be, a hazai német kisebbségi ügyek előadója volt

11. kép – Wekerle Sándor székesfehérvári fényképe (1870k., magántulajdon)

a Szálasi-kormány megalakulásáig.⁸⁰ Paál Árpád erdélyi magyar újságíró, politikus, aki a brassói Pannónia páholy tagja⁸¹ volt, a naplójában⁸² azt írta, hogy „Én megmondtam a szabadkőműveseknek, hogy magam voltam, aki Fritznek Budapesten kértem valami megfelelő elhelyezést.” Sulyok István pedig a nagyváradi László király páholy tagja volt. Ugyanott volt páholytag Hegedűs Nándor⁸³ is, aki a két világháború közötti időben az Országos Magyar Párt képviselője volt a román parlamentben, és aki 1945 után Fritz Lászlóval együtt a budapesti Libertas páholyban tevékenykedett.⁸⁴ A Libertas páholy alapító főmestere Tarján Ödön volt, aki a két világháború közötti felvidéki magyar közéletben vitt vezető szerepet gyárigazgatóként és lapszerkesztőként, emellett akkor a losonci Phönix páholy tagja is volt.⁸⁵ Tarján Ödön és Fritz László az 1930-as években Magyarországon egymással kapcsolatot is tartottak, Fritz László többször kereshette fel Tarján Ödönt budapesti tartózkodásaikor a szállodájában, feltehetően szabadkőműves és kisebbségpolitikai tárgyú megbeszéléseket is folytattak. A találkozásuk egy különös esete volt, amikor 1933. június közepén Fritz László jelenlétében revolverrel Tarján Ödön életére törtek a Vadászkürt szállodában.⁸⁶

80 FL irathagyaték alapján.

81 *Palatinus J.*: i. m. 238.

82 Országos Széchenyi Könyvtár, Kézirattár F 625/1951 tétel.

83 *Palatinus J.*: i. m. 128., 307.

84 HU-MNL-OL-P 1083-II/I.-33. és II/II.-118. [A Libertas páholy iratai]

85 *Palatinus J.*: i. m. 323.

86 Magyar Országos Tudósítói 1934. január 10. [241] és Pesti Napló 84. (1934) 135. sz. 5. (jún. 17.)

75 *Ellenzék* 43. (1922) 145. sz. 2. (júl. 2.)

76 *Palatinus J.*: i. m. 82., 164., 259.

77 HU-MNL-OL-P 1081-XXVIII.

78 *Keleti Ujság* 22. (1939) 269. sz. 12. (nov. 22.)

79 <http://www.nevpont.hu/view/11657>, letöltés 2020. júl. 30.

A fenti kapcsolati háló alapján megállapítható, hogy a két háború közötti időszakban a határon túli magyarság kisebbségvédelmi törekvését a határon túli magyar szabadkőművesség is elősegítette, illetve a nem nyilvános, de létező egymás közötti, személyes jellegű kapcsolattartásban, egyfajta rejtett szabadkőműves kapcsolati hálóként a kisebbségvédelem ügye is realizálódott.

Fritz László miniszterelnökségi tisztviselőként 1940. októberben, Észak-Erdély visszacsatolása okán gróf Teleki Pál miniszterelnök vezette küldöttség tagjaként Kolozsvárra utazott. A kolozsvári értekezletre többek között a már említett, korábban szabadkőműves Paál Árpád nagyváradi országgyűlési képviselő is meghívást kapott,⁸⁷ így Paál Árpád és Fritz László ismét kapcsolatba kerülhettek. Észak-Erdély visszacsatolását követően, 1943-ban Kolozsváron sajtórágalmazási per indult Palatinus József ellen, aki számos kolozsvári közéleti személyről azt állította, hogy az Unió páholy tagja volt, ugyanakkor 1944. februárban a jogerős ítélet 2000 pengő pénzbüntetéssel sújtotta Palatinust.⁸⁸ A rendelkezésre álló adatok alapján ugyanakkor megállapítható, hogy Janovits Jenő színházigazgató⁸⁹ esetében nem tévedett Palatinus, mert ő az Unió páholy korábbi főmestere⁹⁰ volt. Ebben a perben azonban Fritz László neve nem merült fel.

A fentiek alapján megállapítható, hogy Fritz László 1932-ig tartott kolozsvári életében a szabadkőművesség és az így szerzett sokrétű kapcsolatrendszer meghatározó eleme volt a közéleti tevékenységének is.

A budapesti Libertas páholy tagja (1945–1950)

Fritz László 1945 év végén az ismét legális, államilag engedélyezett keretek között működött Libertas páholyban mester fokozattal vezető tisztséget viselt. A páholy főmestere a már említett Tarján Ödön, szónoka a szintén említett Hegedűs Nándor volt, mellettük II. felügyelőként Fejes (Fritz) László nevét olvashatjuk.⁹¹ Az özvegy Fritz László a második világháború után a Fritz családnevét első felesége után Fejesre változtatta⁹² (a továbbiakban így nevesítem).

Tarján Ödön 1946-ban a Magyarországi Symbolikus Nagypáholy helyettes nagymestere volt⁹³ és ekkor Fejes László a Nagypáholy Ítélszékének elnöke lett, így a Libertas páholy II. felügyelői tisztségéről lemondott. 1946-ban a páholyban kevésbé volt aktív, neve két „kereső” (jelentkező), Tessényi János rendőrnagy alezredes és Dávid Mihály nyug. tanügyi főtanácsos neve mellett, ajánlóként jelent meg.⁹⁴ A páholy tagszáma jelentős volt, már 1946-ban meghaladta a 100 főt

87 Keleti Újság 23. (1940) 241. sz. 1. (okt. 19.)

88 Népszava 72. (1944) 38. sz. 10. (febr. 17.)

89 Csatári Dániel: Élő hagyományok – élő nemzetköziség. Az észak-erdélyi népmozgalmak ébredése (1943. január-július). Párttörténeti Közlemények 14. (1968) 3. sz. 43.

90 Berényi Zs. Á.: i. m. 141.

91 HU-MNL-OL-P 1083II/I.-33 (1945. december 30-án tartott munka jegyzőkönyve)

92 Fricz-Molnár P.: Egy sokrétű i. m.

93 HU-MNL-OL XXVIII-M-1-2d (a Libertas páholy tagnévsora 1946)

94 HU-MNL-OL-P 1083-II/II.-118. (1945. december 30-án tartott munka jegyzőkönyve)

12. kép – Fritz László kolozsvári fényképe (1907., magántulajdon)

és köztük számos közismert művész is volt, így Bornemissza Géza, Gadányi Jenő, Perlott Csaba Vilmos, Szőnyi István festőművészek vagy Kassák Lajos író, míg Fejes László kúriai bíróként említették.⁹⁵ A páholy főmestere, Tarján Ödön 1946. július végén meghalt és augusztus 22-én az emlékére rendezett „gyász munkán a lánCBSzédet” Fejes László tartotta, aki kiemelte, hogy „Tarján Ödön magyar sorsért aggódó és tépelődő hallhatatlan lelke reánk sugárzik az égből”.⁹⁶ Ezzel összecseng egy 1946-os páholyirat,⁹⁷ amely szerint „főmester testvérünk legkedvesebb eszméje volt a szabadkőművességnek a nemzetnevelés nagy munkájába való bekapcsolása.”

A páholy 1947. februárban közéleti eseményekkel is élénken foglalkozott, amelyben Fejes László is tevékeny szerepet vállalt. A páholyban ő ismertette Litvay Olivér javaslatát, ami egy bizottság alakítására irányult abból a célból, hogy „az a testvéreket tájékoztassa a magyar politika és társadalom terén történő fontosabb, elferdített formában nyilvánosságra kerülő eseményekről az igazságnak megfelelően.”⁹⁸ A hozzászólások után Fejes László javaslatára a páholy tagok többsége elfogadta, hogy egyelőre egy tájékoztató társadalmi bizottságot alakítsanak és csak a működését követően bizonyos idő múltán kérjék a nagypáholy és a többi páholy „bekapcsolását

95 HU-MNL-OL-XXVIII-M-1-2d (a Libertas páholy tagnévsora 1946)

96 Gaucsík István: Az állameszme kritikusa. Tarján Ödön válogatott kisebbség- és gazdaságpolitikai beszédei és írásai. Bp. 2017.

97 HU-MNL-OL-P 1083 Libertas (Dr. Vécsey Zoltán gimnáziumi tanár javaslata Tarján Ödön Alap létrehozására a páholyon belül, 1946. augusztus 8.)

98 HU-MNL-OL-P 1083 Libertas (építészeti rajz az 1947. február 13-i első fókú munkáról)

13. kép – dr. Fritz (Fejes) László szabadkőműves felszerelése a Libertas páhollyal kapcsolatban (magántulajdon)

a hasonló munkába.” Ez a (részben politikai jellegű) kérdés azonban a továbbiakban nem került a páholy napirendjére, így mondhatni, hogy a Fejes László által támogatott törekvés kudarcba fulladt.

Ezt követően Fejes László a páholy öngazgatási ügyeiben volt tevékeny, így tisztújítás során jelölőbizottsági elnök volt és előadást is csak belső ügyekben, így a páholyalkotmány kérdéskörében tartott. A Libertas páholy 1947–1948. évi titkári jelentései kiemelték, hogy „Testvéreink közül a Nagypáholyban többen viselnek kitüntetően magas tisztségeket”, ugyanis a Nagypáholyban Lenkei Gyula, a Libertas páholy főmestere és Hegedűs Nándor is főszónok, Mezei Mihály helyettes főfelügyelő, Fejes László pedig az ítélőszék elnöke volt. Ezen túlmenően Fejes László a Libertas páholyban 1948-ban „majdnem minden munkán tartott rövid, pár perces alkotmány vagy szertartásismertetést.”⁹⁹

A magyarországi szabadkőművesség harmadik, 1950. évi betiltása Fejes Lászlót magas szabadkőműves tisztségben érte, ugyanis a Nagypáholy ítélőszékének elnöke volt. 1949-ben kényszernyugdíjazták a Legfelsőbb Bíróságon Fejes Lászlót, majd 1951 nyarán, mint „horthysta kúriai bírót” kitelepítették a VI. kerületi Rippl-Rónai utcai lakásából Hajdúhadházra, ahonnan fél év után átköltözhetett Kondorosra, ahol korábbi házvezetőnőjét feleségül véve, 1967. január 18-án elhunyt. Szabadkőműves felszerelése öt elemből áll. A kötény bőrből készült, sárga színű, selyem szegéllyel és három körmintával a mester fokozatra utal. A Libertas páholytagságra utaló, kék-piros szalagon függő érem egyik oldalán a „Libertas” felirat mellett a 000946-os szám és egy kőműves, míg az érem másik oldalán szabadkőműves jelképek láthatóak. A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy ítélőszéki elnöki tisztségére utal a másik érem, amelyen széles fehér, magyar nemzetiszín

14. kép – dr. Fritz (Fejes) László szabadkőműves felszerelése (magántulajdon)

szegélyű szalagon alul körző és növényág minta látható. Az érem aranszínű ötágú csillag, középen szabadkőműves jelképek: kék-fehér színben latin nyelvű, rövidítésekkel ellátott felirat (Magnus Latom. Hung.Coetus Const. St.Joann.) olvasható. A felszereléshez tartozik még egy pár fehér kesztyű és egy zöld bőrtáska.

Fejes László 1957-ben készített gépelt önéletrajzában, amit aztán a családtagjainak el is küldött, illetve mintha nekik magyarázta volna, a következőket írta a szabadkőművességről: „Magukat a páholyokat és a nagypáholyt meg lehetett szüntetni, de nem azt a szellemet, mely a szabadkőműves testvéreket összefűzte. Szükségesnek tartom, hogy röviden vázoljam ennek a nagyszerű intézménynek a főbb elveit. Azok az elvek, amelyek ezt az igazi emberi intézményt betöltik az emberi nemesség, jóság, bölcsesség, szépség, tisztaság hangját sugározzák. Jóhírú szabad férfiak szövetsége a szabadkőművesség, melynek lényege az egész emberi nem testvéri összetartozása a szeretet és a felvilágosultság szolgálatában. Csak megemlítem, hogy tagjai voltak Kazinczy, Kölcsey, Kossuth Lajos, Klapka György, Türr István, Andrássy Gyula gróf, Pulszky, Wekerle Sándor, Ady Endre, Hock János, egy sereg református püspökünk stb. a nagy magyarok közül. De kötelékébe tartozott egy sereg más országbeli szellemóriás is, mint Lessing, Klopstock, Goethe, Walter Scott, Zola Emil, Pestalozzi, Mozart, Haydn, továbbá Washington, Garibaldi, Gambetta, Lafayette, úgyszintén az angol és német uralkodóház számos tagja. A szabadkőművesség szorosán véve formailag nem nemzetközi szervezet s bár eredete közös, mégis minden ország és nemzet kötelékében önállóan fejlődött ki saját szokásainak, gondolkodásmódjának és adottságainak

99 HU-MNL-OL-P 1083 Libertas (1947. és 1948. évi titkári jelentések)

A. FRITZ/FRICZ András (1660–1701) besztecebányai kamararvos, belső tanácsos, bíró, 1694-ben magyar nemességet szerzett friedenlieb előnévvel ∞ Frideli-Fridenau Anna Barbara

B. Lipót András (1691–1768) selmecebányai nemes polgár, bányapolgár, földbirtokos, a főtéri ún. Fritz-ház építtetője (1725k), a Kálvária-hegy eladományozója (1744) ∞ Eisenreich Zsuzsanna Zsófia (E. János Rudolf bécsi és soproni kereskedő lánya)

C1. János Lipót (1733–1782/88 között) selmecebányai nemes polgár, bányapolgár ∞ Kraudi Katalin Cecília (1745–1801), K. János Godofréd besztecebányai nemes polgár, kereskedő lánya)

D. **Lipót** (1762–1819, evangélikus) selmecebányai nemes polgár, bányapolgár, városi pénztárelenőr, a Fritz-ház átépíttetője (1795k), majd eladója (1810) ∞ *Scharff* Karolina (1768–1837), Sch. (I.) Dániel selmecebányai kereskedő, bányapolgár lánya

E. Pál Károly (1811–1878) jogász, selmecebányai városi és takarékpénztári tisztviselő, bánya-, kohó- és földbirtokos ∞ Fleischhacker Otília (1810–1869), nemes F. (II.) János fiskális (jogász) lánya, F. (I.) János pozsonyi jogászprofesszor unokája

F1. Ida Karolina (1836–1915) ∞ Massányi Mihály ev. lelkész

G. Massányi Margit ∞ **Gombossy József** erdőmérnök (római katolikus)

F1. Lipót (1840–1874) erdőmérnök

G. **Rezső** (1873–1949, evangélikus) erdőmérnök

F2. **Pál János** (1842–1914, evangélikus) bányamérnök, főbányatanácsos 1[∞] (1869) Terényi (Triff) Ilona (1850–1872), aki **Wekerle Sándor** miniszterelnök (római katolikus) első fokú unokatestvére volt (édesanyáik testvérek voltak); 2[∞] (1876) Bresztovszky-Szűts Mária

G1. (1[∞]) Pál László (1871–1944) százados, MÁV ellenőr (a szerző ükapja)

G2. (2[∞]) **László Nándor** (1889–1967, evangélikus) jogász, bíró

C2. Zsuzsanna Zsófia (1729–1765k) ∞ *Scharff* (I.) Dániel (lásd a lenti táblán a C. sortól, mert ehhez a nemzedékhez tartozott)

C. *Scharff* (I.) Dániel (1727–1801) ruszti, majd selmecebányai kereskedő, bányapolgár, külső tanácsos 1[∞] (1756) Fritz Zsuzsanna Zsófia, 2[∞] (1766) Probst Zsuzsanna (1746–1826)

D1. (2[∞]) Karolina (1768–1837) ∞ Fritz Lipót (1762–1819): utódait lásd a fenti táblán a D. sortól

D2. (2[∞]) Lajos Sámuel (1771–1842) selmecebányai kereskedő, bányapolgár ∞ Todt Rozina

E1. Ferdinánd/Nándor (1806–1877) selmecebányai bányapolgár, országgyűlési követ (1847)

E2. Emília (1817–1897) ∞ Heincz Ádám

F. **Heincz Hugó** (1848–1910, evangélikus) jogász, selmecebányai városi és takarékpénztári tisztviselő, országgyűlési képviselő (1901–05, 1910) ∞ Glósz Jolán

megfelelően. Bár nincsen egységes szervezete, nincs központi hatalma a világ szabadkőművességének, amely az egészet irányítaná, mégis létezik az egyetemes szabadkőművesség világszövetsége, mely azonban csak érzelmi és eszmei egyesülést jelent. A szabadkőművesség célja, hogy megteremtse azoknak az embereknek a közösségét, akik az emberiség szellemi és erkölcsi haladását előmozdítják és testvéri összetartozásukat megvalósítani törekszenek. Magyarországon volt többek között a megalapítója az Iskolánkívüli Népművelés, valamint a Gyermekbarát Egyesület, az Országos Gyermekvédő Egyesület, a szabad Líceum, továbbá a Szabadegyetem működésének. A felvilágosodás terjesztése mellett elsőrangú feladatának tekinti a jótékonyág gyakorlását, a szegények, betegek intézményes gyámolítását. A jótékony és közhasznú intézmények egész sora tanúskodik erről a törekvésről, így hazánkban az Ingyen Kenyér és Ingyen Tej, a Mentők Egyesülete, az Anya és Csecsemővédő Egyesület, a Nyomorékok Intézménye mind-mind az ő alapítása. A szabadkőművesség nem állhat a napi politika szolgálatában. Bár a nők megbecsülése és tisztelete régi szabadkőműves hagyomány, mégis nők nem kerülhetnek be a szabadkőművesség épületébe és összejöveteleiken nem vehetnek részt. Semmiféle szabály nem zárja ki a munkásosztályt a szabadkőművességből. A szabadkőművesség nem titkos egyesület, mert hiszen kormányhatósági jóváhagyással létrejött alapszabályok szerint működik. Hazánkban három ízben oszlatták fel és tiltották be működését: 1./1794-ben Ferenc császár alatt, majd 2./ 1920-ban végül 3./

1950-ben. Boldog vagyok, hogy tagja lehettem ennek a remek intézménynek és hálásan gondolok mindazokra, akikkel együtt gyakorolhattam a szeretet munkáját.⁹¹⁰⁰

IV. Zárszó

A tanulmány nem kívánt állást foglalni a szabadkőművesség körüli évszázados vitákban, pusztán több nemzedéket érintő családtörténeten keresztül, köz- és magángyűjteményi források közlésével ismertette, hogy az adott települési szellemi elit részeként a családfelek a szabadkőműves mozgalomban miként vettek részt, illetve arra miként tekintettek.

100 FL irathagyaték alapján.

SOLTÉSZ FERENC GÁBOR – SOLTÉSZ MÁRTON A Wahrmann Mór jutalmi érem

The Wahrmann Mór reward medal

Following the Austro-Hungarian Compromise, the rapidly developing economic life in Hungary created a series of significant creations and inventions. The targeted remuneration of these achievements by the Hungarian Academy of Sciences did not begin until 1893. At that time, in his will wealthy industrialist Mór Wahrmann left 10,000 forints in foundation assets to the Hungarian Academy of Sciences to award 2,000 crowns or a gold medal of this value from its percentage every three years for merits in industry and trade. The story of the birth of the gold medal can be deduced from the correspondence between secretary general Kálmán Szily, Viennese medal artist Anton Scharff and the mint of Körmöcbánya. Four grants of the golden medals made with individual names on them are known. Due to the impoverishment of the foundation, between 1921 and 1933, the award medals granted by the Hungarian Academy of Sciences since 1858 were engraved as Wahrmann medals. The Mór Wahrmann Medal is being granted by the Hungarian Academy of Sciences since 2003 for the same merits as before.

A Magyar Tudományban megjelent két korábbi írásunk¹ után a Wahrmann-érem sorsán keresztül a Magyar Tudományos Akadémia történetének egy újabb szeletét kívánjuk bemutatni. A testület 2003-ban újraalapította a gazdasági élet kiemelkedő személyiségeinek adományozott Wahrmann Mór-érmét. Aki a www.mta.hu honlapon végignézi az érem és a hozzá tartozó oklevél² kapcsán közöltek, s esetleg rákeres a világhálón az adományozás képeire, joggal érezheti, hogy egy reprezentatív díj és érem újra méltó helyére került. Az így megismerhető kép azonban hiányos. Hiszen még az MTA honlapjának szerkesztői sincsenek tisztában az összes kitüntetett nevével, a 21. századi érem pedig korántsem olyan, mint az eredeti volt. Jelen tanulmányunkban a témakör pontosabb és részletesebb bemutatására vállalkozunk.

Wahrmann Mór és akadémiai alapítványa

A rohamosan fejlődő gazdasági élet (elsősorban a műszaki- és agrárágazat) a kiegyezést követően Magyarországon is jelentős alkotások-találmányok sorát hívta létre, s a megoldandó feladatokhoz felnövő szakembergárda kiemelkedő képviselői közül néhányan bekerültek az MTA tagjai közé is. A műszaki

teljesítményeket az MTA – ha csekély mértékben is, de – már korábban is díjazta, az ily típusú érdemeket elismerő, célirányos díj megalapítására azonban 1893-ig, a Wahrmann Mór-alapítvány létrejöttéig kellett várni.

Wahrmann Mór³ (1832–1892) egy a 18. század óta Magyarországon élő zsidó család gyermekeként született Pesten. Tanulmányait követően tizenöt esztendőskorában apja bevette textilkereskedő cégébe, majd a bankszakmában alapítottak közös vállalkozást. Apja halála után hamarosan ismert és gazdag üzletemberré nőtte ki magát, s ugyanakkor a Deák Ferenc körül csoportosuló (a Béctől való függetlenedést támogató, nemzeti érzelmű) politikusok köréhez csatlakozott. 1869-től nyolc cikluson keresztül a Lipótváros parlamenti képviselője volt. 1875-ben pénzügyminiszternek jelölték és az MTA levelező tagjává választották. 1893-ban egy névtelen, Duna-partra vezető lipótvárosi utcát⁴ neveztek el róla. Nevét ma egy lipótvárosi köz viseli, s egy Pozsonyi úti emléktábla őrzi emlékét.

Végrendeletében vagyona nagy részét gyermekeire hagyta, emellett 100 000 forintot jótékonyági (40 alapítvány), míg 50 000 forintot kulturális célokra (49 alapítvány) különített el.⁵ Az MTA-ra 10 000 forintot hagyományozott – mint alapítványi tőkét. Végrendelete végrehajtójául egy öttagú bizottságot jelölt ki, a bizottság jogtanácsosaként pedig dr. Weinmann Fülöp (1839–1911) királyi közjegyzőt nevezte

1 *Soltész Ferenc Gábor – Soltész Márton: A Magyar Tudományos Akadémia első „emleppézn”-e, Magyar Tudomány, 2014/5–6., 21–22., Soltész Ferenc Gábor – Soltész Márton: A jutalmi érmek szerepe az MTA 1945 és 1949 közötti jutalmazási gyakorlatában, Magyar Tudomány, 2017/11., 1435–1448.*

2 <https://mta.hu/dijak-kitutetesek/wahrmann-mor-erem-105820>, letöltés 2020. okt.10.

3 *Vörös Károly: Wahrmann Mór – egy zsidó politikus a dualizmus korában, Budapesti Negyed, 1995/2., 22–30.*

4 1952-ben Victor Hugo utca lett.

5 *Pesti Napló, 44. (1893) 75. (március 11.), 2.*

meg. Dr. Weinmann az MTA-nak szánt alapítvány ügyében írott levele 1893. április 4-én került kézbesítésre.⁶ Az MTA április 24-i összes ülése ekkor bizottságot küldött ki az alapítvány szabályzatának elkészítésére, amely szabályzatot a május 29-i összes ülés hagyta jóvá. Ugyanezen a napon az Igazgató Tanács bejelentette az alapítványt az új adományok, hagyományok és alapítványok között. Az elfogadott szabályzat⁷ kimondta, hogy az alapítvány Wahrmann Mór nevét fogja viselni; valamint kamataiból minden harmadik évben (hat-hat évenként az ipar és kereskedelem terén szerzett érdemekért) – a III. (matematikai és természettudományi) és II. (történeti, hadtörténeti, archeológiai és nemzetgazdasági) osztály által kiküldött bizottság előterjesztése alapján – az MTA nagygyűlésén kétezer korona jutalmat készpénzben vagy hasonló értékű aranyérem formájában ítélnék oda azoknak a magyar állampolgároknak, akik az ipar és kereskedelem területén a tudomány előbbre vitele, gyakorlati találmányok, szerkezetek vagy szervezetek és intézmények fejlesztésével, felvirágoztatásával a vizsgált időszakban a legnagyobb érdemeket szereztek. Az elfogadott alapítványi szabályzatot június 5-én küldték el dr. Weinmann-nak.⁸

A jutalmazás folyamata

A tárgyévét megelőző nagygyűlés jóváhagyta, és kihirdette a díj soros szakágát és az értékelni kívánt időszakot. A tárgyév elején a főtitkár felkérte a II. és III. osztályt az illetékes bizottsági tagok kiküldésére. A kiküldött tagok neveit, a bizottság megalakulását egy-egy összes ülésen jelentették be. A bizottság értékelt a jelentkezők teljesítményeit: az elvárt szintet el nem érőket kisorsozták, helyettük más, méltónak ítélt szakemberek kerültek a bírálók közé. Az értékelés rövid, előzetes jegyzőkönyveit megküldték a főtitkárnak. A végső névsor kialakítása után a bizottság részletesen értékelt az egyes jelöltek munkásságát, végül döntött a díjazotról. Mindezt jegyzőkönyvezték, és megküldték a főtitkárnak. Az ünnepélyes nagygyűlés előtti összes ülésen a bizottsági elnök a jegyzőkönyvet felolvasta, majd szavaztak a javaslatról. Az ünnepélyes nagygyűlésen a főtitkári jelentésben említésre került a kitüntetett neve. Néhány nap múlva a főtitkár hivatalos levelet küldött a díjazottnak, amelyben feltette a kérdést: készpénz vagy érem formájában szeretné átvenni a díjat. Készpénz választása esetén egy gratuláló levél kíséretében elküldték az utalványt és egy oklevelet. Érem választásakor előbb el kellett készíttetni a névre szóló érmet, majd egy gratuláló levél és oklevél kíséretében eljuttatni a díjazotthoz.

6 MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattára (továbbiakban MTA KIK Kt.) Régi Akadémiai Levéltár (továbbiakban RAL), 189/1893. Dr. Weinmann Fülöp kir. közjegyző Wahrmann Mór 10 000 forintos alapítványa ügyében.

7 *Kónya Sándor*: „...Magyar Akadémia állíttassék fel...”: Akadémiai törvények, alapszabályok, ügyrendek 1827–1990, Bp., MTAK, 1994., 228–229.

8 MTA KIK Kt. RAL, 278/1893. A Wahrmann-alapítvány szabályzata.

A Scharff-féle jutalmi érem

Az elkészült éremről 1898 februárjában fényképekkel illusztrált hír jelent meg a Vasárnapi Újságban.⁹

1. kép - Név nélküli Wahrmann-érem, Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) Éremtár, lsz.: ÉN 72A.1901.15. Fotó: Gedai Csaba

Előlap: középen szalag – a név számára – üres mezővel, kétoldalt babérágak. A szalag felett budapesti látkép: a Duna a Lánchíddal, jobbra az Akadémia palotája a pesti oldalon, balra a Várhegy a királyi palotával a budai oldalon, háttérben a budai hegyvidék. A névszalag alatt köves talajba gyökeret eresztő – dicsőséget és érdemet jelképező – fiatal babérfa, amely összeköti az alsó és felső felet. Árnyékában a jobb vállán pörölyt tartó Vulcanus – az ipar jelképe, a tűz és a kovácsmesterség istene –, jobbra Mercurius – a kereskedők védelmezője –, fején szárnyas kalappal, baljában caduceus,¹⁰ jobbja Vulcanus bal vállán. Alul középen K–B– verdejel.

felirat jobbra öt sorban: A MAGYAR / TUDOMÁNYOS / AKADÉMIA – kissé lejjebb: WAHRMANN / MÓR – ÉRME

Hátlap: sziklás táj előterében szemben álló nőalak antik öltözetben.¹¹ Jobbjában magasra tartott serlegből egy szárnyaló sast itat, baljával ovális, cizellált szegélyű, magyar címerrel díszített pajzsra támaszkodik. Alul jobbra A • SCHARFF jelzet.

felirat hét sorban: fent középen: A / MAGYAR – lejjebb és kissé jobbra – IPAR- / KERESKEDELEM / TERÉN / SZERZETT ÉRDEM / JUTALMÁUL.

Kétoldalas érem, átmérő 80 mm, 1898, többféle kivitelben

- vert arany, nevesített, 986‰, 372–373 g
- vert arany, név nélküli, 986‰, 360,56 g
- vert ezüst, nevesített, ? g
- vert ezüst, név nélküli, 150,56 g
- vert ólom, egyoldalas elő- és hátlapi leveretek
- öntött bronz, egyoldalas, elő- és hátlapi másolatok

Scharff, Anton

9 Vasárnapi Újság 45. (1898) 9. (február 27.), 142.

10 Egy hírnököt, amely köré két kígyó tekeredik.

11 Az MTA jelképeként Johann Nepomuk Ender (1793–1854) festménye nőalakjának egy újabb változata került forgalomba. A klasszicizáló, szembe néző női arc helyett egy szemét a kehelyre függesztő, szigorú tekintetű női portrét láthatunk.

Megjegyzés:

- a) a névre vert érmek súlyadatai a körmőcbányai M. Kir. Pénzverőhivatal számlái alapján kerültek megadásra;
b) az ólom leveretek lehetnek névvel ellátottak és név nélküliek.

Irodalom: Divald, 1917¹², 117. Nr. 75.; Fiala–Raudnitz, 1901–1906¹³, Nr. 3071.; Gohl, 1906¹⁴, Nr. 208.; Horányi–Krähling, 2017¹⁵, Nr. 253.; Loehr, 1899¹⁶, 26. T. XII. Nr. 297.

Az érem különféle anyagú változatairól:

vert arany – 4 darab névre vert példány készült el. A négy névre vert érem közül mindössze egy példány felbukkanásáról van adatunk. A Bláthy Ottó Titusz nevét hordozó érem 2011-ben árverésre¹⁷ került, míg a további három lapang valahol, esetleg megsemmisültek. Az MNM Éremtárában fellelhető egy név nélküli példány (l. sz.: ÉN 72 A. 1901), amelyet a múzeum 1901-ben vásárolt meg a körmőcbányai verdétől.

vert ezüst – az MNM Éremtárában fennmaradt egy név nélküli példány (l. sz.: 53.1974-88, 150,56 g súllyal). A körmőcbányai verde az 1901-es párizsi világiállításán bemutatott egy Bezerédj Pál nevére vert példányt.¹⁸

vert ólom – Az iratokból kiolvashatóan 10 készlet (egy elő- és egy hátlapi) egyoldalas leveret készült, ebből 1 készlet név nélküli volt. Az MTA KIK Kézirattára éremgyűjteményében egy előlapi, továbbá egy név nélküli és egy Borbély Lajos nevére vert hátlapi leveret fekszik. Az MNM Éremtárában egy előlapi leveret (l. sz.: R. III. 1264) található.

öntött bronz – a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum Ganz Ábrahám Öntődei Gyűjteménye kiállítási vitrinjében található darabok (átm. 78 mm, l. sz. n.). Kifejezetten az állandó kiállítás számára készítette őket Wild Gyula öntész 2007-ben.

Anton Karl Rudolf Scharff (1845–1903)

Osztrák éremművész. Vésnök fiaként született Bécsben. A bécsi Akademie der Bildenden Künsten 1860-tól Carl Radnitzky (1818–1901), a bécsi Hauptmünzamt vésnökakadémiáján 1862-től Boehm József Dániel (1794–1865) tanítványa. Kezdetben segítő, majd kinevezett segédvésnök, másodvésnök, 1874-től kinevezett pénz- és éremvésnök. Az 1882. év az elismeréseké: megkapta a Kammermedailleur címet, és a

12 *Divald Kornél:* A Magyar Tudományos Akadémia palotája és gyűjteményei. Bp. 1917.

13 *Eduard Fiala – Josef Raudnitz:* Katalog der Münzen- und Medaillen – Stempel-Sammlung des K. K. Hauptmünzamt in Wien I–IV. Wien 1901–1906.

14 *Gohl Ödön:* Budapest újabb emlékérméi, Bp. 1906.

15 *Calliotheca: Kincsek a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából,* szerk. Horányi Károly – Krähling Edit. Bp. 2017.

16 *Loehr, August Octav Ritter von:* Wiener Medailleure 1899. Wien 1899.

17 90. Karácsonyi Művészeti Aukció 2011. december 5–8., Polgár Galéria és Aukciós ház, árverési katalógus, Bp., 2011. No. 712

18 *Gohl Ö.:* i. m. No. 208b.

vésnökakadémia irányítója lett. Az Akademie der Bildenden Künste tiszteleti tagja 1888-tól, a vésnökakadémia igazgatója 1896-tól. A bécsi klasszikus éremművészeti stíluson nevelkedett, de az egészséges naturalizmus és a francia szellemesség is fontos szerepet kapott művészi egyénisége kialakulásában. Pályája során szép és kiváló érmeket – köztük számos magyar témájút –, valamint forgalmi pénzek sorát alkotta meg. Jó megfigyelő volt, portréi élethűek, érmeinek hátlapjai mozgalmassak, technikai tudása tökéletes.

Az alapítvány díjazottjai, érdemeik és jutalmaik

Év	Díjazott	Jutalmazott érdem	Jutalom
1897	Mechwart András	a magyar ipar felvirágoztatása és a magyar gépészmérnöki kar keletkezése körül szerzett érdemeiért	névre vert aranyérem
1900	Bezerédj Pál	a magyar selyemtenyészés körül szerzett érdemeiért	névre vert aranyérem
1903	Pollák Antal Virág József	a betűíró gyorstávíró feltalálásáért	pénzdíj
1906	Jálics Ferenc	a borkereskedelem terén szerzett érdemeiért	pénzdíj
1909	Bláthy Ottó Titusz	elektrotechnikai gépszerkesztő mérnöki működéséért	névre vert aranyérem
1912	Hoszpótzky Alajos	a magyar hajózás és a vízi utak szabályozásáért	pénzdíj
1915	Borbély Lajos	a vasipar terén és a szociális béke érdekében kifejtett tevékenységéért	névre vert aranyérem
1918	Kvassay Jenő	Duna-szabályozási munkásságáért	pénzdíj
1921	Kandó Kálmán	új villamos vontatási rendszer kidolgozásáért, az elektromos lokomotívok szerkezetének tökéletesítéséért	a pénzdíj visszaadása után névre véssett Böhm-féle díjérem
1924	Russó Illés	a Haditermény Rt. működtetéséért	névre véssett Böhm-féle díjérem
1928	br. Weiss Manfréd	a magyar ipar felvirágoztatásáért végzett munkájáért	névre véssett Böhm-féle díjérem

1930	Popovics Sándor	Nemzeti Bank szervezése, a bank kamat- és hitelpolitikájának irányításáért	névre véssett Böhm-féle díjérem
1933	Spiegl Béla	a bauxitcement előállításáért és emberöltőnyi cementipari munkásságáért	névre véssett Böhm-féle díjérem

Az MTA honlapja listát közöl azok neveivel, akik 1897 és 1933 között kiérdemelték a Wahrmann-jutalmat.¹⁹ Sajnálatos módon a felsorolásból kimaradt két díjazott, Borbély Lajos²⁰ és Popovics Sándor²¹ neve.

Több díjazott már jutalmazását megelőzően bekerült a jelöltek/értékelték közé. Borbély Lajos neve 1897-ben, Kandó Kálmáné 1903-ban, Weiss Manfrédé 1921-ben került fel először.

A Wahrmann-érem keletkezéstörténete

A készpénzes díjazás egyszerűen teljesíthető volt, csak ki kellett állítani az utalványt; a másik esetben szükség volt adományozható aranyéremre. Amikor az 1897. évi nagygyűlésen bejelentésre került, hogy a Wahrmann-jutalom aranyérmét Mechwart Andrásnak adják ki – el kellett indítani az érembeszerzés folyamatát. Először ki kellett találni, milyen üzenetet hordozzon az érem, s azt milyen szimbólumrendszer közvetítse, majd találni kellett egy éremművészt, aki képes a kigondolt üzenetet az érem felületén megfelelő színvonalon megjeleníteni. Végül az elkészített verdei számmal aranyérmet kellett veretni.

2. kép - Egy korai éremterv megmaradt vázlatja (RAL 265/1897)

A kiegyezés utáni Magyarországon megnőtt az igény az adományozható érmek iránt. Honi érmészek hiányában a magyar témájú érmek készítését bécsi művészek, mások mellett Karl Radnitzky (1818–1901), Anton Scharff és Schwartz István (1851–1924) vállalták. A választás Scharffra esett, aki egyaránt

19 https://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/dijak_kituntetesek/wahrmann_alapitvany_2.pdf, letöltés 2020. okt. 10.

20 Akadémiai Értesítő 26. (1915) 325–329.

21 MTA KIK Kt. RAL 736/1930.; Pesti Hírlap 52. (1930) 103. (május 8.), 7.; Pesti Napló 81. (1930) 103. (május 8.), 9.

járatos volt a személyi, egyházi, iskolai és jutalmi érmek terén. Scharffot az MTA nevében Czigler Győző (1850–1905) építész kereste meg.²² A művész szóbeli ajánlata – féléves terminussal – 1.500 forint öW²³ tiszteletdíjról szólt. Az érem elkészítésének folyamatát az MTA KIK Kt.-ban található iratokból sikerült rekonstruálni.²⁴

Az MTA elvárásai egy 1897. május 17-i főtitkári felkérő levélben kerültek megfogalmazásra. E szerint:

1. Wahrmann Mór alapítványához egy 1 000 forint öW értékű arany jutaloméremre lenne szükség, amivel az ipar és kereskedelem terén kifejtett eredményeket díjaznák 3 évente;
2. a magas numizmatikai színvonalat képviselő érem 100 körmőci arany értékű legyen, 8 cm átmérővel és ½ cm vastagsággal;
3. az érem kialakításánál elvart alapvető részletek mellélve, ezek állandó részei lesznek az éremnek;
4. a név felkerülését úgy kell megoldani, hogy az alkalmanként változtatható legyen;
5. az MTA a kért honoráriumot és a féléves terminust elfogadja;
6. az érem rajzos tervezetét kérik az MTA-nak június 15-ig bemutatni.

Scharff május 21-én visszaigazolta a felkérést és a mellékelt fénykép kézhezvételét. Jelezte, határidős munkái miatt a tőle várt rajzot június 15-ig nem tudja megküldeni. Június 12-én mégis küldött egy előlapi vázlatot – felül egy budai látképpel, jobb szélén az Akadémia épületével. Középre tette a mindenkori jutalmazott nevének helyét, alulra pedig kősziklán trónoló, tükröt tartó szfinx került egy babérfával. Tervében az Akadémia nevét a szfinx melletti napsugarak közé helyezte; Szily Kálmán azonban nem tartotta ideillőnek a mitológiai alakot. Az éremmel az ipar és a kereskedelem terén szerzett kiváló érdemeket kívánták jutalmazni, míg a szfinxet inkább a tudományos kérdések bűvárainak szánt éremre tartották megfelelőnek. Megkérték a művészt, cserélje le a mitológiai figurát

22 Czigler és Scharff kapcsolata ekkor már mintegy másfél évtizedes múltta tekintett vissza. Czigler Scharfftól 1882-ben – Than Károly vázlatára nyomán – a Magyar Mérnök- és Építész Egylet nagydíja aranyérmének elkészítésére kért ajánlatot, s azt a közgyűlés jóváhagyásával meg is rendelte. Az MTA Archaeológiai Bizottságának segédtagjaként, értesülve a Wahrmann-féle arany díjérem készítésének feladatáról, ismét kapcsolatba lépett a művésszel.

23 1858-ban az addig használatos konvenciók pénzrendszerét egy minden tartományra érvényes új pénzrendszer váltotta fel, amelynek alapegysége a Gulden/Forint volt. E rendszer jelzésére használták az öW (österreichische Währung) rövidítést.

24 MTA KIK Kt. RAL 265/1897. Wahrmann-érem ügye; RAL 274/1897. A Wahrmann-féle 1000 frt-os aranyérem dolgában kiküldött bizottság jegyzőkönyve; RAL 317/1897. Érem megrendelése Scharff Antonnál; RAL 612/1897. Emlékéremverés tárgyában kérdést intéz a körmőcbányai pénzverőház igazgatójához; RAL 29/1898. A Wahrmann-érem verésével megbízta a körmőcbányai pénzverő hivatalt; RAL 36/1898. A Wahrmann-érem tárgyában érkezett felelet 29/898 átiratunkra; RAL 85/1898. Küldi a Wahrmann-érmet és 2 ólomlenyomatot; RAL 113/1898. A Wahrmann-éremért járó összeget koronás aranyakban kéri.

Vulkán és Merkúr alakjaira. Scharff június 18-án küldte vissza a főttkári kívánság szerint átalakított vázlatot.

Innentől kedve már csak Scharff leveleiből alkothatunk képet a történekről. Az osztrák művész december 4-én a verőszerszám elkészítésének technikai problémáival foglalkozott. Aggodalmát fejezte ki: a cserélhető névtáblákhoz szükséges névtér kialakítása során a verőszerszám meggyengülhet, esetleg tönkre is mehet. Közölte továbbá, hogy amennyiben az érmet Körmöcbányán kívánják veretni, fel kell kerülnie az éremre a KB verdejelnek. Felvetette egy előverő-szerszám elkészítésének kérdését is; bár az arany puhasága miatt vélhetően nem lesz rá szükség, de ha Körmöcbánya igényli, el tudja készíttetni. Jelezte, az említett kérdések tisztázása után tudja a befejezés dátumát is megadni. Az MTA ekkor árajánlatot kért az érem verésére a körmöcbányai M. Kir. Pénzverő Hivataltól. A verde december 9-én válaszolt. Scharff ugyanezen a napon az előlapi szerszám készítése közben történt (nem részletezett) malórról számolt be. Panaszolta, hogy a 80 mm-es átmérő miatt a munkavégzés nehézkes, felesleges időráfordítást igényel. December 15-én megírta, hogy a szerszámok határidőre elkészülnek; továbbá azt, hogy a hátlapi szerszám újragyártása esetén 150 forint többletköltséget fognak felszámolni. Kérte, hogy az évvégé miatt ne kelljen elküldenie a szerszámokat, hiszen Körmöcbányán sem fognak dolgozni. Megírta, járt nála dr. Károly[i]²⁵ „a Hof- u[nd] Staats Archivból”, aki szerint az „IPAR” és „KERESKEDELEM” szavak közé a kötőjel helyett „ÉS”-t kellene tenni. A december 28-i levél megkönnyebbülést és örömet tükröz: Scharff megkapta a határidő-hosszabbítást, s miután a kötőszó beiktatását a vezetés elvetette, a szerszámon sem kellett módosítania. Az MTA 1898. január 19-én elküldte Mechwart érmének előrendelését Körmöcbányára. A művész 1898. február 16-i levele szerint az anyagokat rendezték, köszönettel vette a pénzes utalványt; egyidejűleg benyújtott egy 66 forint öW értékű pótszámlát. Kérte, kiállítási célra verjenek két név nélküli ezüstérmét Körmöcbányán. A pótköltségeket az MTA február 17-én utalványozta, a két ezüstérméről nem találtunk adatot.

I. időszak: 1897–1918

Az időszak során nyolc jutalmazás történt, ezek közül négy alkalommal került sor az aranyérem átadására. Az adományozási aktust – az ügy fontosságának megfelelően – ünnepélyessé kívánták tenni, alkalmául az összes ülést választották, ami a nagygyűlés után az MTA második legfontosabb, rendszeresen összehívásra kerülő döntéshozói szintje. Végül az ünnepélyes átadásra mindössze egyetlen alkalommal került sor.

1897. Mechwart András²⁶

Az első kiírásra tizenketten jelentkeztek, ám a pályamunkák a bírálók szerint nem ütötték meg a kellő színvonalat. Helyettük a bizottság Borbély Lajost, Mechwart Andrászt és Zsolnay Vilmost nevezte meg kitűnő jelöltként. Az összevetés során

Mechwartot találták a legérdemesebbnek. Jelölésével a májusi közgyűlés egyetértett, s azt meg is szavazta.

Az érembeszerzés egy Körmöcbányának küldött decemberi ajánlatkéréssel kezdődött. A levélben egy 8 centiméter átmérőjű és ½ cm vastag, „100–125 körmőci arany értékű arany emlékérem”-re kértek ajánlatot. Kérdésként felmerült, hogy a veréshez szükséges-e a Scharff által felvetett előverő szerszám (Vorprägestanze) használata. A verde válaszában kifejtette: a.) ezekkel a fizikai méretekkel egy 465 gramm súlyú és 755 forint 12 krajcár öW árú érmet kellene verjenek; b.) az előverés ügyében a szerszámok ismeretében tudnak végleges választ adni. Az előrendelés így átcúszott 1898 januárjára. Szily – a szerszámok²⁷ Bécsből történt megérkezése után – elő- és hátlapi ólom lecsapatokat²⁸ kért, s egyúttal érdeklődött a várható szállítási határidőről is. A beérkezett szerszámok ismeretében új árajánlatot küldött a verde. Az érem 4 mm vastag és 372 g súlyú lehetett volna, az ár 604 frt. 75 kr. öW. A szállítási határidő a megrendeléstől számított 8 nap. Mellékeltek 2 ólom lecsapatot is. Az új ajánlatot az MTA elfogadta, de hiányolták a lecsapatról a MECHWART ANDRÁSNAK feliratot. Tudomásuk szerint Scharff küldött a „fémer”-hez²⁹ ezzel a felirattal egy betétlapot („Einsatz”-ot), hangsúlyozván, hogy a feliratnak domború betűkkel kell látszódnia az érmen. Az aranyérem és a lecsapatok egy ládikában – „M.T.A. MECHWART ANDRÁSNAK / MDCXXCVII.” – felirattal február elején érkeztek meg. A mellékelt számla 610 frt. 52 kr. öW-ről szólt, azzal a kitételrel, hogy a kiegyenlítéskor a megrendelők küldjenek 60 ½ db aranyat és folyópénzben 5 frt. 52 kr.-t. A számlára rákerült egy megjegyzés: „Az aranyérem akarataink ellenére egy grammal súlyosabbra ütött ki.” Az MTA képviselői köszönték az érmet, és azután érdeklődtek, hogy az 1900-ban kiadható éremhez elkészítik-e az illető nevével a betétlapot. Kérték továbbá, hogy a verőtövek – letétként – maradjanak a verdében, amiről elismervényt is kértek. Az MTA pénzügyeit ekkor intéző Földhitel Intézet a teljes árat folyópénzben utalta át a verdének, mire az visszaalta az összeget, jelezve, hogy nem ebben a formában kérték a munka ellenértékét. (Az újabb számlakiegyenlítést már nem érte kifogás.)

Mechwart Andrászt az 1898. február 21-i összes ülést megnyitó báró Eötvös József elnök laudálta. Munkásságának ismertetése után rátért az érmen ábrázoltakra, megemlítve, hogy Széchenyi alkotásai mellett rajta vannak azok a gyárkérmények, amelyek a magyar ipar jelképei, s egyúttal a díjazott alkotásai is. Beszédét ezzel zárta: „az Akadémia nevében nyújtom azt át neki, fogadja, mint azoknak elismerését, a kiknek kötelességük híven megőrizni Széchenyi ideáljait”. Hangos éljenzés közepette adta át az érmet. Mechwart válaszában megköszönte a kitüntetést és az érmet, majd kijelentette: szerény érdemeit túlértékelik, ő csupán a kötelességet teljesítette. Ezt követően a jelenlévők baráti kézszorítással gratuláltak a díjazottnak.³⁰

25 Dr. Károlyi Árpád (1853–1940) történész, levéltáros.

26 MTA KIK Kt. RAL 274/1897; RAL 612/1897; RAL 29/1898; RAL 36/1898; RAL 85/1898; RAL 113/1898; RAL 140/1898.

27 A bécsi verde csak a verőszerszámokat küldte el. Az előállításukhoz szükséges vezérszerszámokat (anyató, apató) magánál tartotta.

28 A lecsapat egy puha fémből (ón, ólom) készült egyszoros veret, ami alkalmas a majdani érem megjelenésének ellenőrzésére úgy, hogy a verőszerszámot nem teszik ki komoly igénybevételnek.

29 Az érem nyelvvívítás-kori elnevezése.

30 Akadémiai Értesítő 9. (1898), 145–146.

1900. Bezerédj Pál³¹

A május 2-i nagygyűlési döntés után, május 8-án Szily főtitkár levélben gratulált a díjhoz, s feltette a kérdést: a pénzdíjat vagy az aranyérmét választja a díjazott. Bezerédj gyors válaszában az érmet mellett döntött. Május 10-én Szily meg is rendelte azt a verdénél az 1898-as ügyletre hivatkozva: a verdében lévő szerszámokkal, a korábbival megegyező súlyban, nagyságban és arany finomságban. Kérte: BEZERÉDJ PÁL MDCCCC felirattal készítsék el a betétet, és verés előtt küldjenek ólomlevonatot korrektúrára. Az ólom lecsapatok ellenőrzése után, június 22-én ment el a verési engedély, megemlítve, hogy az akadémiai szünet miatt csak szeptember 10-ére kéri az érmet. Mivel annak érkezése késett, a főtitkár szeptember 14-én sürgető levelet írt. Az elkészült műtárgyat végül szeptember 25-én adták postára Körmöcbányán. A végösszege 1219 korona 3 fillér volt, amelyet – okulva az előző megrendelés körüli fizetési bonyodalmakból – szigorúan a feltüntetett pénznemekben kértek. Az utalványozás a verde kívánalmai szerint történt: elküldtek 60 ½ db. 20 koronás aranyat és 9 korona 3 fillért a többi költségre.

Az 1900. október 8-ra összehívott összes ülésre tervezett ünnepélyes átadás azonban meghiúsult. Bezerédj bizonyára ismerte az MTA vezetőségének elképzelését, de miután nem kedvelte a protokolláris eseményeket, kihátrált belőle. Az ülésen nem jelent meg, levélben köszönte meg az érmet, egyben bejelentette, hogy 2.000 koronát ajánl fel nagybátyja, Bezerédj István élet- és jellemrajzának megírására.

1909. Bláthy Ottó Titusz³²

Az 1909. május 2-i ünnepi közülés megnyitó beszédében Wartha Vincze akadémiai másodelnök kegyelettel emlékezett meg néhai Wahrmann Mórról. A díj odaítéléséről már három nappal korábban megszületett az egyhangú döntés: a díjazott Bláthy lett. Az értesítő levél³³ május 1-én kelt. Az 1909. május 24-i összes ülésen a főtitkár bejelentette: Bláthy május 6-án köszönetét nyilvánította a Wahrmann-díjért, amit érmet alakjában kíván átvenni. Heinrich főtitkár eddigre már megrendelte az aranyérmét „BLÁTHY OTTÓ TITUSZNAK 1909” felirattal; az érmet paramétereinél újfent az 1898. évi volt a precedens. Az elkészített érmet a számlával június 9-én postázta a verde. Ez az érmet 80 mm átmérőjű volt, 987‰ finomságú aranyból, 373 g súlyban készült. Az érmet Bláthyhoz június 16-án egy küldönc vitte el, amit autográf elismervény igazol. Az elszámolás a nyári szünet miatt megsúszott. A verde augusztus végén reklamált az MTA-nál: az átvételi igazolásokat nem küldték vissza, s a 4 készlet ólom lecsapatot sem fizették ki. Ez az egyetlen példány, amelynek meglétéről van adatunk, a Polgár Galéria 2011-es karácsonyi árverésén licitáltak rá.

31 MTA KIK Kt. RAL 229/1900; RAL 237/1900; RAL 311/1900; RAL 369/1900; RAL 382/1900; K 1672.

32 MTA KIK Kt. RAL 235/1909; RAL 247/1909; RAL 257/1909; RAL 341/1909; RAL 410/1909.

33 Ezt a fogalmazványt használták 1915-ben is, emiatt került bele Borbély neve és az aktualizált dátum is.

1915. Borbély Lajos³⁴

3. kép - Borbély Lajos nevére vert érmet hátlapi lecsapata (MTA KIK Kt. Éremgyűjtemény Nr. 6)

A május 8-i értesítő levélre adott válaszában Borbély a köszönetnyilvánítás után kijelentette: a jutalmat – emlék gyanánt – aranyérmé formájában kéri, de a 2 000 koronás költséget megtéríti. Heinrich főtitkár május 15-én elküldte az előrendelést az aranyérmé „BORBÉLY LAJOSNAK MDCCCCV” felirattal; az érmet paramétereinél ismét az 1898. évi volt a precedens. Az ólom leveretek május 22-i ellenőrzése után postafordultával elküldték a végleges megrendelést. Ebben több kérés szerepelt: a BORBÉLY név ipszilonján legyen két pont, az érmet anyaga és súlya olyan legyen, mint Mechwart András vagy Bezerédj Pálé érméé, és a nyári szünet miatt csak szeptember második felében küldjék. A verde az elkészített veretet és a számlát október 8-án postázta. Az érmet 80 mm átmérőjű volt, 987‰ finomságú aranyból, 372 g súlyban készült, de – a korábbiaktól eltérően – a homályosítást követően matt aranyozást kapott.

Az ünnepélyes átadást az 1915. november 29-i összes ülésre tervezték. E helyett a jelzett időpontban mindössze anynyi került bejelentésre, hogy a díjazott – gyengélkedése miatt – nem tud megjelenni, így az érmet Berzeviczy Albert elnök úr előzőleg már személyesen átadta. A Wahrmann-érméért október 15-én 1.386 korona 70 fillért utalványoztak, Borbély 2 000 koronás költségtérítése november 29-én jelent meg az MTA folyószámláján.

II. időszak: 1921–1936

Az 1914–1918 között megvívott „Nagy Háború” kímoldította helyéből a világ tengelyét. A sokszázszentes embervesztés mellett hazánk a gazdasági csőd közelébe került. A frontok igényeinek kielégítése az ország anyagi forrásainak jó részét felélte, ami egy egészen 1924-ig tartó inflációs folyamatot indított el. Az inflációt fokozta a Károlyi-kormány fedezet nélküli bankóprése, valamint a Tanácsköztársaság átgondolatlan gazdaság- és pénzpólitikája. A trianoni békediktátum nyomán a Magyar Királyságot területileg és népességileg egyaránt megcsönkítették, az erőforrások jelentős része az új határokon kívülre került. Az államháztartás, s annak részeként a költségvetés teljesen felborult. Pénzügyi válság alakult ki, amit csak tovább tetézett a győzteseknek fizetendő jóvátétel. A korona elértéktelenedése egyre gyorsult; a folyamat 1922-re

34 MTA KIK Kt. RAL 309/1915; RAL 332/1915; RAL 362/1915; RAL 603/1915; K 1672.

sosem látott hiperinflációba torkollott. Az infláció mértékét jelzi, hogy az árszínvonal az 1914-es bázishoz képest 1924-re 20–30 000-szeresére nőtt.³⁵

A pénzromlás az alapítvány anyagi alapját is elérte, amit a jutalmazási gyakorlat megváltozását is törvényszerűen maga után vonta. Az arany drágulási jelzőszáma³⁶ 1915 decemberéhez képest 3450-szeres növekedést mutatott. Az aranyérem ára az 1915. évben fizetett 1 386,70 koronával szemben 1921-ben legalább 4 784.115 korona lett volna (az elszegényedett, vagyonát jórészt hadikölcsönbe fektető MTA állami támogatása 1920-ban mindössze 126 000 korona volt). Mivel az alapítvány kamata nem biztosította a fedezetet, többé nem került sor a Scharff-féle aranyérem odaítélésére. A 2 000 koronás pénzjutalmat utoljára 1921-ben utalványozták ki, amit Kandó Kálmán nagylelkűen visszaadományozott az Akadémiának. Az 1922–23-as hiperinfláció után már pénzjutalomra sem futotta, az alapítvány 1936. évi megszüntetéséig csupán névre véssett, Böhm-féle bronz jutalmi érmek³⁷ kerültek átadásra. Ezek kizárólag erkölcsi megbecsülést jelentettek és esztétikai kvalitásokkal bírtak; anyagi értékük gyakorlatilag elenyésző volt. Idővel az ünnepélyes átadás szándéka is eltűnt: a díjazott a számára megítélt érmet – a többi akadémiai díj ügymenetével megegyezően – személyesen vagy postai úton vehette kézhez. Ebben az időszakban öt adományozás történt.

1921. Kandó Kálmán³⁸

A javaslattevő bizottság báró Weiss Manfréd és Kandó Kálmán közül 1921-ben az utóbbit választotta. Mindkét jelöltet érdemesnek találták a díjra, de a tudomány előbbre vitelét fontosabbnak ítélték az intézményfejlesztésnél. Balogh Jenő főtitkár 1921. május 8-án, az MTA 81. közülésén hirdette ki a grémium döntését. A pénztári utalványkönyv *Jutalmak* rovatába már május 6-án beírták Kandó neve mellé a 2 000 koronás összeget – amely mögé idővel újabb megjegyzés került: „nem vette fel”. A tudós testület és a díjazott között előzőleg érdekes levélváltás zajlott. Balogh főtitkár szeptember 3-án küldte a díj elnyeréséről szóló értesítő levelet Kandónak, mellékelte az Akadémiai Értesítő vonatkozó oldalait és egy 2 000 koronás utalványt. Kandó szeptember 12-i válaszában megköszönte munkássága elismerését, amely – mint írta – különösen megtisztelő a korábbi díjazottak ismeretében. A 2 000 koronát azonban nem fogadta el, helyette az összeg közcélú felhasználását javasolta. Az érmet bronz kiadását kérte, s még a verés költségeinek megtérítését is felajánlotta. Balogh főtitkár a levél kézhezvétele után minden bizonnyal végiggondolta az alapítványi normaszöveg vonatkozó rendelkezését, az éremmegrendelés bonyodalmaival,³⁹ sőt valószínű-

35 Botos János: A fizetőeszköz inflációja az első világháború alatt és után 1914–1924, *Múltunk* 2015/3., 70–138.; 133–135.

36 *Dálnoki-Kováts Jenő*: A megélhetés drágulása a háború kitörése óta, *Közgazdasági Szemle* 1921/63., 264–292.; 291.

37 Ezeket az érmeket az MTA 1858 óta adományozta díjazottjainak a pénzjutalmak mellé.

38 MTA KIK Kt. RAL 954/1921; RAL 987/1921; RAL 1009/1921; K 1674.

39 A körmöcbányai verdét 1918 novemberében a cseh megszállás elől leszerelték és Budapestre menekítették. A verde 1921-ben csak részlegesen működött, acél 10 és 20 filléresek kerültek Csepelen. A verde Budapestre érkezésekor készített leltára szerint (MNL OL K 296, Állami Pénzverő iratanyaga, 2.

leg Berzeviczy Albert elnökkel is konzultált. Egyeztetéseik eredményeként jöhetett létre névre szóló hátlapi véséssel az a Böhm-féle jutalmi érmet, amelynek elkészítéséért Zimmermann Lajos vésnöknek 1921. szeptember 14-én 80 koronát utalványoztak. A főtitkár szeptember 16-i válaszlevelében megköszönte Kandó gáláns felajánlását, és közölte, hogy az összeg a III. osztály költségvetését fogja növelni. Nagyrabecsülése jelül pedig megküldte a frissen elkészült jutalomérmet, amely – hangsúlyozzuk – nem a Wahrmann-érem bronz változata volt. A becses tárgyat a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum gyűjteménye őrzi, fényképe a múzeum 2005-ös évkönyvében publikálásra is került.⁴⁰ A hátlapra „A / M. T. AKADÉMIA / KANDÓ / KÁLMÁNNAK / 1921” ajánlást, míg a díj nevét – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – a perembe vészték: „A WAHRMANN-JUTALOMMAL” (4. ábra).

4. kép - Kandó Kálmán Böhm-féle Wahrmann-érmet

1924. Russó Illés⁴¹

A Haditermény Rt. vezérigazgatójának díjazásakor fel sem merült a pénzjutalom lehetősége. Balogh főtitkár május 10-i értesítésében kizárólag a Wahrmann-érem és az akadémiai okirat megküldéséről esett szó. Russó május 15-i válaszában mégis meghatódva mondott köszönetet a díjért: „lelkem egész melegevel tudom méltányolni azt a kivételes megtisztelést, mely az akadémia elismerésével ért.” Az érmet május 24-én postázták, a kézbesítése utáni köszönőlevél május 28-án kelt.

A Világ című napilap nagygyűlési tudósítása⁴² szerint „Russó Illés, a Wahrmann-díj jutalmazottja, az akadémiai szokásoktól eltérően, nem kapja ki készpénzben a díjat[,] és az Akadémiát ebben az elhatározásában az a szempont vezérli, hogy Russót méltóbban jutalmazza akadémiai éremmel, mint pénzzel.” (Így lehet – tehetnénk hozzá némi malíciával – egy értéket veszített alapítványi díjat előnyös megvilágításba helyezni.) A díj méltó megünnepléséről Russó barátai és tisztelői gondoskodtak egy a Hungária szállóban 1924. május 21-én rendezett lakomával.⁴³

csomó) az érmet elkészíteni képes Loewe frikciós présgép – fődarabok hiánya miatt – nem volt üzemképes.

40 *Molnár Erzsébet*: A magyar közlekedés nagyjai érmeken és plaketteken a Közlekedési Múzeum gyűjteményében = A Közlekedési Múzeum Évkönyve, XIV. kötet, 2003–2004. Bp. 2005. 99–110.; 108.

41 MTA KIK Kt. RAL 849/1924; RAL 872/1924, 5. pozíció.

42 Világ 15. (1924) 86. (május 8.), 7.

43 Az Ujság 15. (1924) 87. (május 9.), 9.

Az érem hátlapjára ismeretlen kiosztásban „A M. TUD. AKADÉMIA RUSSÓ ILLÉSNEK 1924.” ajánlást, míg a perembe „A WAHRMANN-JUTALOMMAL” megnevezés került bevésésre.

Egy 1927. február 16-án keltezett levelében⁴⁴ Balogh főtitkár arról értesítette dr. Fröhlich Izodor r[endes]. tagot, a III. osztály titkárát, hogy – tekintettel a Wahrmann Alapítvány kamatainak elenyésző mértékére – a jutalmat ezentúl mint Wahrmann Mór-érmet kell meghirdetni. Így is történt.

1928. néhai báró Weiss Manfréd⁴⁵

A Wahrmann Mór-érmet az egykori gyártulajdonosnak hat évvel halála után ítélték oda. A hivatalos levélváltás során a család képviselője báró Weiss Jenő volt, aki a postán küldött értesítést telefonon köszönte meg a főtitkárnak. A június 1-én feladott éremért és az Akadémiai Értesítő 439. füzetének hat példányáért Weiss Jenő a WM Rt. céges levélpapírján mondott köszönetet.

Az érem hátlapjára ismeretlen kiosztásban „A M. TUD. AKADÉMIA BÁRÓ WEISS MANFRÉDNEK 1928.” ajánlás, míg a perembe „A WAHRMANN-JUTALOMMAL” került.

1930. Popovics Sándor⁴⁶

A díjátadás kapcsán mindössze egyetlen irat maradt fent. Ebben Balogh főtitkár megemlíti, hogy korábbi levele után most már az elkészült érmet küldi. A levél stílusa és hangvétele nem a kötelező udvariasságot tükrözi, inkább egy régibb keletű, egymás kölcsönös megbecsülésén alapuló kapcsolatot jelez. Verzóján rövid megjegyzés: „Az átadott érem körirata: Popovics Sándor ig. és t.t.-nak a M. Tud. Akadémia Wahrmann-érem. 1930.” A Zimmermann által vésett korábbi és későbbi érmek feliratainak ismeretében kijelenthető: az idegépelt szavak biztosan nem ebben a sorrendben kerültek rá az éremre. Valószínűbb, hogy a következők szerint verték: „A M. TUD. AKADÉMIA POPOVICS SÁNDOR IG. ÉS T.T.-NAK 1930.”, a perembe pedig: „A WAHRMANN-JUTALOMMAL”.

1933. Spiegl Béla⁴⁷

Ez esetben mindössze két levelet találtunk. A május 17-i keltezésű irat gratuláció az elnyert díj kapcsán, illetve annak közlése, hogy az érem elkészítése tárgyában esedékes intézkedés megtörtént. A névre vésett érmet június 13-án küldték el.

Hátlapjára ismeretlen kiosztásban „A M. TUD. AKADÉMIA SPIEGL BÉLÁNAK 1933” ajánlást, míg a perembe „A WAHRMANN-JUTALOMMAL” díj megnevezést vészték bele.

Az alapítvány kényszerű megszüntetése

Az 1935-ös nagygyűlésen újfent meghirdették a Wahrmann Mór-érmet, mégpedig a kereskedelem terén 1930–1935.

44 MTA KIK Kt. RAL 389/1927.

45 MTA KIK Kt. RAL 1003/1928.

46 MTA KIK Kt. RAL 736/1930.

47 MTA KIK Kt. RAL 640/1933 8. pozíció; RAL 679/1933; RAL 808/1933.

években szerzett érdemek jutalmazására. Kornis Gyula (1885–1958) vezetésével 1936 elején felállt az öttagú bíráló bizottság is. 1936. február 6-án az Igazgató Tanács ugyanakkor napirendjére tűzte a korona inflációja miatt elértéktelenedett alapítványok ügyét.⁴⁸ Elfogadtak egy határozatot, mely szerint a kiüresedett anyagi háttérű alapítványok összevonatnak. Az április 24-i Igazgató Tanácsi ülés⁴⁹ – az osztályok teljes körű támogatásától övezve – véglegesítette a döntést. A Wahrmann Mór-érem odaítélésére kiküldött bizottság is egyhangúlag csatlakozott a javaslatához, kérvén, hogy a csekély maradvánnyal bíró alapítványt olvasszák be az egyesített alapítványokba, mert a „Wahrmann-jutalom összege megsemmisült, érem sem áll rendelkezésre, ez a jutalom még a képlegesnél is kevesebb”. Az Igazgató Tanács a javaslatot elfogadta, s ezzel a Wahrmann Alapítvány jogilag megszűnt.

A díjazottak rövid életrajzai

Az impozáns névsor tagjai egyrészt világhírű feltalálók, kiknek kiemelkedő teljesítménye az emberiség javát szolgálta; másrészt olyan hazai feltalálók, akiknek a magyar ipar és kereskedelem különféle területein végzett magas szintű munkája az ország teljesítőképességének növekedését és anyagi gyarapodását mozdította elő. A díjazottak közös vonása, hogy képességeik mellé elkötelezettség és kitartó munka társult. Életpályájukon az elismerés sokféle formában nyilvánult meg: hazai és külföldi kitüntetések, nemesség adományozása, főrendiházi tagság, magas hivatali cím/pozíció elnyerése/betöltése. Az utókor számos díjat nevezett el róluk. Elismeréseik között – jó hazafiak lévén – az MTA Wahrmann-díjat tartották/tarthaták az egyik legfontosabbnak.⁵⁰

A Wahrmann-díj megújítása kapcsán azt tapasztaltuk, hogy a korábbi díjazottak névsorából – a 2003 utáni átadásokról megjelent írásokban legalábbis – csak az igazán közismert nevek kerültek említésre: Mechwart, Bláthy, Kvassay, Kandó és Weiss. Ezért úgy döntöttünk, hogy minden jutalmazottról – ismertségük fokától függetlenül – megemlékezünk, a kevésbé ismertekről közreadunk egy-egy rövid életrajzot is. Ezeket nem lexikon-szócikkek, hanem elsődlegesen a korabeli laudációk, közlönyök és újságcikkek alapján állítottuk össze.

1897. belecskai Mechwart András⁵¹ (1834–1907) gépészmérnök – a magyar ipar területén szerzett elévülhetetlen érdemeiért. Elismerések: Ferenc József-rend lovagkereszt (1873),⁵² Vaskorona-rend III. osztály (1882),⁵³ uralkodói elismerés (1885), Ferenc József-rend középkereszt (1896),⁵⁴ magyar

48 MTA KIK Kt. K 1349, 1936. február 6., 3. pont.

49 MTA KIK Kt. K 1349, 1936. április 23., 24. pont.

50 „...őszinte köszönettel vettem a Wahrmann díj adományozásával kapcsolatos érmet[,] és amidőn biztosítom arról a nagytekintetű Elnökséget, hogy az Akadémia jutalmát mindenkor kereskedői tevékenységem legértékesebb elismerésének fogom tekinteni...” – Részlet Russó Illés köszönőleveléből (MTA KIK Kt. RAL 872/1924.).

51 Lásd még: Magyar Ipar 28. (1907) 25. (június 23.), 633–634; Vasárnapi Újság 46. (1899) 50. (december 10.), 829–830.

52 Budapesti Közlöny 1873/287. (december 14.), 2336.

53 Fővárosi Lapok 19. (1882) 301. (december 31.), 1883.

54 Budapesti Közlöny 1896/303. (december 23.), 2.

nemesség (1899),⁵⁵ továbbá a porosz Vörös Sas-rend III. osztálya (1898) és különböző belga rendjelek.

1900. bezerédi gróf Bezerédj Pál⁵⁶ (1840–1918) mezőgazdász, a selyemtenyésztés országos felügyelője – a magyar selyemhernyó-tenyésztés körül szerzett érdemeiért. Kitüntetésüket nem fogadott el, 1903-tól a főrendiház élethossziglani tagja.

1903. Pollák Antal (1865–1943) elektrotechnikus és Virág József (1870–1901) gépészmérnök, m. kir. szabadalmi bíró – a betűíró gyorstávíró⁵⁷ feltalálásáért. Virág gépészmérnöki oklevelét a budapesti egyetemen szerezte. Három évig az egyetemen maradt, majd minisztériumi mérnök lett. A megalakuló szabadalmi hivatalban szabadalmi albíró, majd szabadalmi bíró lett. Pollák Antal a grazi kereskedelmi- és ipari akadémián szerzett képesítést. Érdeklődése hamarosan a technikai újdonosságok felé fordult. Egy 1895-ben olvasott könyv hatására kidolgozta egy képtovábbításra alkalmas készülék (*teleautograph*) elvét. Technikai nehézségek miatt 1899-ben ennek táviróváltozatát alkotta meg Virág József segítségével. Az ötlet kifundálása Pollák, míg a műszaki kivitelezés Virág érdeme volt. Kipróbálásakor teljesítménye több mint tízszerese volt az akkor használt készülékeknek. Először csak Morse-jelek leírására volt alkalmas; továbbfejlesztett betűíró változata 1901-ben 40.000 szót továbbított óránként. Európában először 1902-ben a német Reichspostamt próbálta ki a Berlin–Frankfurt próbaszakaszon. Az eredményt kiemelkedőnek találták, a készüléket mégsem rendelték meg. A feltalálók ezt követően Londonban, Chicagóban és Brazíliában próbálták szerencsét – ismét sikertelenül. A legreményteljesebb egy franciaországi lehetőség volt. A hivatalos közlönyben is megjelent, hogy az összes francia táviróvonalon üzembe fogják helyezni készüléküket. Az eszköz bevezetésére megalakult egy részvénytársaság, melynek műszaki igazgatója Pollák lett. A háború 1914-es kitörése azonban megakasztotta a folyamatot. Polláknak – mint ellenséges állampolgárnak – menekülnie kellett, hamarosan a részvénytársaság is megszűnt. A háború után az üzemszerű használat esélye ellillant. 1920-tól Pollák az Izzólámpagyár újpesti laboratóriumában dolgozott, ekkor már más találmányok foglalkoztatták: az izzólámpa és az elektromos fűtés. 1934-ben megírta találmányuk történetét *40.000 szó óránként: Másfél évtizedes küzdelem a Pollák–Virág-féle gyorstávíró gyakorlatba állításáért* címmel.⁵⁸ Pollák és Virág a világ leggyorsabb táviróját alkotta meg, de az akkori táviratforgalom mellett nem tudták kihasználni kapacitását. Ez lett a vesztesége, emiatt nem került tömeggyártásba. Az egyetlen eredeti Pollák–Virág-féle távirókészülék a Deutsches Museumban található. A Híradástechnikai Tudományos Egyesület 1960-ban a feltalálók emlékére Pollák–Virág-díj elnevezéssel díjat alapított.

1906. Jálics Ferenc (1863–1927), bornagykereskedő – a kereskedelem terén szerzett érdemeiért. Szőlősgyálya

földbirtokos, aki mezőgazdasági természetesen túl szőlőfeldolgozással, borok és szeszitalok bel- és külföldi kereskedelmével is foglalkozott. Vagyonát és hírnevét borkereskedelmi működésének köszönhette. Pályafutása az édesapja cégébe (Jálics A. Ferenc és Tsai) történő, 1888-as belépésével indult.⁵⁹ Az 1898-as brüsszeli vilákiállításon *Diplome de médaille d'argent* díjat kapott.⁶⁰ 1900-ban már Budapest legtöbb adót fizető polgárai (virilistái) közé tartozott.⁶¹ 1918–1919-ben a rövid életű, Lovász-féle Magyar Polgári Párt támogatója.⁶² Földbirtokait és borászati ingatlanjait folyamatosan bővítette. Cégtársai halálával egyre magasabb hányadra tett szert a Jálics-birtokból, 1926-ra 100%-ban tulajdonos lett,⁶³ tulajdoni hányadát hamarosan egy újabb vállalkozásba apportálta.⁶⁴ A kereskedelem és ezen belül a borkereskedelem érdekvédelmi tevékenységében aktívan részt vett, ennek legfontosabb színterei: Kereskedelmi Csarnok, Országos Magyar Gazdasági Egyesület, Országos Szőlő- és Borgazdasági Tanács, Magyar Bortermelők és Borkereskedők Országos Szövetsége, Borvizsgáló Szakértő Bizottság. Képességeit számos más területen is kamatoztatta, így például kórházfenntartó igazgatóság tagja, esküdtbíró, jegybanki váltóbíráló, fővárosi és vármegyei törvényhatósági bizottságok tagja, az 1908-as londoni magyar kiállítás szervezőbizottsági tagja, az újságok társasági és jótékonyasági híreinek gyakori szereplője volt. Pénzüntézetek és gazdasági társaságok igazgatósági tagjaként működött. 1927-ben a felsőházi választáson is elindult.⁶⁵

1909. Bláthy Ottó Titusz (1860–1939)⁶⁶ gépészmérnök, udvari tanácsos – a nagy teljesítményű dinamók tervezéséért. A Magyar Mérnök- és Építész Egylet, a Magyar Automobil Klub, a Magyar Elektrotechnikai Egyesület, az Eötvös Loránd Matematikai és Fizikai Társulat és a Stella Csillagászati Egyesület tagja, egy időben a Magyar Sakkszövetség elnöke. Elismerések: m. kir. udvari tanácsos (1908), a budapesti és bécsi műegyetemek tiszteletbeli doktora (1917), az MTA tiszteleti tagja (1927). Kitüntetései: Corona d'Italia-rend tiszti kereszt (1907), MTA Marczibányi-díj (1935), Magyar Érdemrend II. osztálya (1933).⁶⁷

1912. örmezői⁶⁸ Hoszpótzky Alajos (1851–1917)⁶⁹ miniszteri tanácsos – a vízi utak ügyében kifejtett elméleti és gyakorlati munkásságáért. A Magyar Közgazdasági Társaság elnöke, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa tagja, a kereskedelmi minisztérium tengerészeti és folyamhajózási szakosztályának főnöke. Kitüntetései: Lipót-rend lovagkeresztje (1908),⁷⁰ több szerb és bolgár kitüntetés tulajdonosa.

59 Pesti Hírlap 10. (1888) 94. (április 4.), 10.

60 Pesti Napló 49. (1898) 180. (július 1.), 11.

61 Pesti Napló 51. (1900) 263. (szeptember 25.), 8.

62 Pesti Napló 70. (1919) 12. (január 14.), 6.

63 Központi Értesítő 51. (1926) 10. (február 4.), 160.

64 Központi Értesítő 51. (1926) 17. (április 22.), 293.

65 Pest–Pilis–Solt–Kiskun Vármegye Hivatalos Lapja 25. (1927) 3. (január 20.), 1.

66 Lásd még: Matematikai és Fizikai Lapok 46. (1939), 117–125.

67 Budapesti Közlöny 1933/172. (augusztus 8.), 1.

68 A nemesi címet elhunyt után kapta: Budapesti Közlöny 1917/166. (július 21.), 1.

69 Lásd még: Közgazdasági Szemle 41. (1917) 57. kötet 241–243.

70 Budapesti Közlöny 1908/147. (június 28.), 1.

55 Budapesti Közlöny 1899/279. (december 3.), 1.

56 Lásd még: *Gaal Jenő*: Bezerédj István tiszteleti tag emlékezete, A Magyar Tudományos Akadémia Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlébeszédék, XVII. / 21., Bp. 1920.

57 *Bödök Zsigmond*: Magyar feltalálók a távközlés történetében, Duna-szerdahely, 2005. 47–53.

58 Pollák a könyv kiadása érdekében sikertelenül folyamodott az MTA anyagi támogatásáért (MTA KIK Kt. RAL 1411/1933).

1915. köveskálai Borbély Lajos (1843–1923)⁷¹ kohómérnök, gazdaságpolitikus – az ipar terén kifejtett munkásságáért, népjóléti intézmények megteremtéséért és támogatásáért. A Gyáriparosok Országos Szövetsége, a Magyar Közgazdasági Társaság és a Magyar Bánya- és Kohóvállalatok Egyesületének tagja, pénzügyi és gazdasági társaságok igazgatója. Kitüntetései: Ferenc József-rend lovagkereszt (1884),⁷² Vaskorona-rend II. osztály (1896).⁷³

1918. kvassói és brogyányi Kvassay Jenő (1850–1919)⁷⁴ vízmérnök, miniszteri tanácsos – a dunai hajózás kapcsán végzett elméleti és gyakorlati munkásságáért. Az Országos Közlekedési Tanács, a Ferenc Csatorna Rt., a Tisza-völgyi Társulat, a Turáni Társaság, a Magyar Mérnök- és Építész Egyesület, az Országos Magyar Gazdasági Egyesület tagja. Elismerések és kinevezések: MTA Fáy-jutalom (1879), Névtelen mérnök-jutalom (1887), Vaskorona-rend III. osztály (1885)⁷⁵, miniszteri tanácsos (1892),⁷⁶ Lipót-rend lovagkereszt (1898),⁷⁷ Szent István-rend lovagkereszt (1908),⁷⁸ Ferenc József-rend hadidíszítményes középkereszt a csillaggal (1917),⁷⁹ különféle német kitüntetések.

1921. egerfarmosi Kandó Kálmán (1869–1931)⁸⁰ gépészmérnök – az elektromos lokomotívok szerkezeti tökéletesítéséért és az új villamos vontatási rendszer kidolgozásáért. Elismerések és kinevezések: m. kir. kormányfőtanácsos (1922), az Országos Mérnöki Tanács elnöke (1924), felsőházi tag (1927), a Magyar Tudományos Akadémia lev. tagja (1927). Kitüntetései: Olasz Koronarend parancsnoki kereszt (1912), Corvinkoszorú (1930).⁸¹

1924. Russó (Éliás) Illés (1886–1942) – a Haditermény Rt. működtetéséért. Első általunk ismert munkahelye 1910-ben a Fiumei Első Magyar Rizshántoló- és Rizskeményítőgyár Rt.⁸² volt, ahonnan Sándor (Schlesinger) Pál képviselő (1860–1936) ajánlására⁸³ és Tisza István sürgönyi meghívására⁸⁴ került a Haditermény Rt.-hez. A „Nagy Háború” kitoréskor törvényi felhatalmazással⁸⁵ bevezették a hadigazdaságot, a kormány felhatalmazást kapott különböző közszükségleti cikkek árának maximálására, ezek begyűjtésére és elosztására.

71 Lásd még: Magyar Ipar 1915/19. (május 9.), 309–311; Bányászati és Kohászati Lapok 1923/21. (október 1.), 233–234.; <http://tarjanikepek.hu/2009/03/24/accelgyari-tortenelem-ii/>, letöltés 2020. okt. 10.

72 Budapesti Közlöny 1884/117. (május 18.), 1.

73 Budapesti Közlöny 1896/135. (június 9.), 1.

74 Lásd még: Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái, Bp. 1891–1914. VIII. 1900. 595–598.; A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1921/8., 39–42.

75 Budapesti Hírlap 1885/272. (október 4.), 7.

76 Budapesti Közlöny 1892/273. (november 29.), 1.

77 Budapesti Közlöny 1898/127. (június 3.), 1.

78 Budapesti Közlöny 1908/74. (március 29.), 1.

79 Budapesti Közlöny 1917/224. (szeptember 28.), 3.

80 Lásd még: Szurómi Rita: Kuriális nemesek földje: Egerfarmos és a Kandó család kapcsolata. Egerfarmos 2013.; Bődök Zs.: i. m. 104–111.

81 Budapesti Közlöny 1930/245. (október 25.), 7.

82 Mihók-féle Magyar Compass 38. (1910–1911). II. rész, 284–285.

83 Az 1910. évi június 21-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója, 29. kötet, Bp. 1916, 147.

84 Ujság 1942/39. (február 18.), 7.

85 1912. évi LXIII. törvények A háború esetére szóló kivételes intézkedésekről

A gabonafélék piacának felügyeletére 1915 elején létrejött a Gabonarekviráló Központ, ennek helyére júniustól a Haditermény Rt.⁸⁶ lépett – vezérigazgatója Russó Illés lett. A 20 millió koronás alaptőkéjű társaságot 50% állami és 50% banktőkével alapították. Feladata: „a mezőgazdasági termények és ebből létesített gyártmányoknak a m. kir. kormány által létesített megállapodás szerinti beszerzése, tárolása és forgalomba hozatala.” A bizományos rendszerben működő és profitorientált cég hatalmas apparátussal dolgozott, a központon túl számos vidéki és külföldi lerakata volt.⁸⁷ A hazai igények kielégítése mellett osztrák és német piacokra is eladott – java részt – bolgár és román gabonát. A társaság felszámolására 1920-ban⁸⁸ került sor, ezt követően visszatért a Magyar Általános Hitelbank Rt.-hez. Russó először a Nemzetközi Kiviteli és Behozatali Rt. ügyvezető alelnöke,⁸⁹ majd 1927-től a Hermes Magyar Általános Váltó Üzlet Rt. alelnöke lett,⁹⁰ mellette a Hitelbanknál és annak számos vállalatánál igazgatósági tagként működött. A Magyar Külkereskedelmi Szövetségnek 1920-as megalakulásától alelnöke.⁹¹ 1938 végén lemondott hivatalairól, haláláig már csak a Providentia Biztosító Rt. igazgatósági tagságát⁹² töltötte be.

1928. csepeli Weiss Manfréd báró (1857–1922)⁹³ nagyiparos, főrendiházi tag – a magyar ipar felvirágoztatásáért végzett munkájáért. A Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének egyik alapítója és alelnöke, a Magyar Kereskedelmi Bank és számos gazdasági társaság vezetőségének tagja volt. Elismerések: magyar nemesség (1896), Vaskorona-rend III. osztály (1901),⁹⁴ Ferenc József-rend középkeresztje a csillaggal (1910),⁹⁵ főrendiházi tag (1916), báró (1918).

1930. Dr. Popovics Sándor (1862–1935)⁹⁶ „államtudor”, pénzügyminiszter, belső titkos tanácsos, a Magyar Nemzeti Bank első elnöke, felsőházi tag, az MTA tiszteleti tagja, alelnöke – a Nemzeti Bank megszervezéséért, a bank kamat- és hitelpolitikájának irányításáért. Az Országos Hitelügyi Tanács, a Széchenyi Tudományos Társaság, a Magyar Gazdaságkutató Intézet elnöke, az Országos Természettudományi Tanács tagja, az MTA másodelnöke (1933–1934), igazgatótanácsi tag, tiszteleti tag volt. Számos pénzügyi és gazdasági társaság vezetőségi tagjaként működött. Kitüntetései: Vaskorona-rend III. osztály (1892),⁹⁷ Lipót-rend lovagkereszt (1898),⁹⁸ Szent

86 Nagy Magyar Compass 43. (1914–1915) II. rész, 673.

87 Nagy Magyar Compass 46–47. (1918/9–1919/20), II. rész, 230–234.

88 Belügyi Közlöny 25. (1920) I. (január 4.), 18.

89 Nagy Magyar Compass 48. (1920/21) az 1922. évről, II. rész, 707.

90 Gazdasági, Pénzügyi és Tőzsdei Kompass 3. (1927–1928), 2. kötet, 43.

91 Pesti Napló 71. (1920) 168. (július 16.), 4.

92 Magyarország tisztviselői és névtára 49., Bp. (1942), 682.

93 Lásd még: Magyar Gyáripar 14. (1923) 1–2. (január 1.), 1–7.; Varga László: Egy fináncisták karrier: A Weiss család és Weiss Manfréd. Történelmi Szemle 1983/1., 36–63.

94 Budapesti Hírlap 25. (1901) 57. (február 26.), 7.

95 Budapesti Közlöny 1910/189. (augusztus 19.), 1.

96 Lásd még: Gávai Jenő: Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak újabb rendszeres gyűjteménye. Bp. 1932, II., 298–313.; Hegedűs Lóránt: Popovics Sándor emlékezete, A Magyar Tudományos Akadémia Elhunyt Tagjai Fölött Tartott Emlékezés, XXIII. / 7., Bp. 1940; Pesti Hírlap 57. (1935) 87. (április 16.), 7.

97 Budapesti Közlöny 1892/225. (október 2.) 1.

98 Pénzügyi Közlöny 1898. 702.

István-rend lovagkereszt (1903),⁹⁹ Vaskorona-rend I. osztály (1909),¹⁰⁰ Lipót-rend nagykereszt (1918),¹⁰¹ Magyar Érdemkereszt I. osztály (1929).¹⁰²

1933. Spiegl Béla (1895–1938)¹⁰³ okl. vegyész-mérnök, m. kir. kormányfőtanácsos,¹⁰⁴ a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. ügyvezető igazgatója – a bauxitcement előállításáért és emberöltőnyi cementipari munkásságáért. A Magyar Cementgyárak és Mészégetők Országos Szövetségének alelnöke, a Magyar Mérnök- és Építész Egyesület és a M. Kir. Kereskedelmi Statisztikai Értékmegállapító tagja volt. 1928-ban m. kir. kormányfőtanácsossá nevezték ki.

A Wahrmann Mór-díj újraalapítása

A Wahrmann-díjat az MTA 2003-ban, a 3/2003/IV. 25-i Elnökségi Határozattal újraalapította. Ezzel a gesztussal jelezni kívánták, hogy a kiegyensúlyozott fejlődés alapjául szolgáló innováció biztosítása érdekében a tudománynak és a gazdaságnak szorososan együtt kell működnie. A Wahrmann Mór-érem és -oklevél odaítélésének hatályos rendjéről az Akadémiai Értesítő 2014. májusi számában¹⁰⁵ közölt hirdetményben olvashatunk. E szerint a Wahrmann Mór-érem „a tudomány, a kutatás-fejlesztés támogatása terén a gazdasági és állami élet területein tevékenykedő, kimagasló érdemeket szerzett személyeknek és szervezeteknek adományozható” – évenként legfeljebb 2 darab. Az aranyozott ezüstből készülő éremnek a leírás szerint az Anton Scharff által 1897-ban tervezett éremmel egyező méretűnek és éremképűnek kell lennie.

A 2003 óta átadott érmekeket a Körnöcbányáról 1918-ban átmentett szerszámok másolataival verték. Ezeket a fennmaradt korabeli verőtöveket a Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ Műtárgy-felügyeleti Irodája 2014-ben az egykori Állami Pénzverő emlékérem-, plakett-, kitüntetés- és zseton-verőszerszámának tárgy-együttése részeként műtárgyvédelmi eljárás alá

vonta. A tárgy-együttés nyilvántartási azonosítója: 300121, míg a verőtöveké: 314968 és 318518.

Az érmekeket 2003 és 2017 között a Metal Art Kft., míg 2018-tól az Állami Pénzverő Zrt.¹⁰⁶ készítette – egy félkésznek nevezhető szerszámmal. Emiatt a díjazottak nevei véséssel kerültek rá az érmekekre. Az eredetiken ez még nem így volt, ott a nevek is veréssel kerültek a számukra fenntartott mezőbe – lásd Borbély Lajos díjának ön leveretét a 3. ábrán. A 19. század végétől bevett (mert takarékos) megoldás volt az azonos éremképű, de eltérő névadatokat hordozó veretek készítésénél, hogy a szerszámban üreget képeztek a cserélhető névbetétek számára. Így készültek többek között az 1896-os ezredéves kiállítás Beck Ö. Fülöp tervezte díjérméi,¹⁰⁷ de a közelmúltban is találunk példákat (gondoljunk csupán a Magyar Numizmatikai Társulat vagy a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének tagsági érmeire).

Az újraalapított díjat – a megítélés éve szerint – a következő személyek kapták meg:

- 2003 – Juhász Endre
- 2004 – Straub Elek, Pásztor Tamás és Sallai László
- 2005 – Demján Sándor
- 2006 – Csányi Sándor
- 2007 – Bogsch Erik
- 2008 – Járai Zsigmond és Lámfalussy Sándor
- 2009 – Búvár Géza
- 2010 – Hamvas István
- 2011 – Lepsényi István
- 2012 – Thomas Faustmann
- 2013 – Max Nitzsche
- 2014 – Ábrahám László
- 2015 – Bojár Gábor
- 2016 – Knáb Erzsébet
- 2017 – Lantos Csaba
- 2018 – Oliver Schatz
- 2019 – Várkonyi Attila
- 2020 – Karsai Béla

99 Budapesti Közlöny 1903/43. (február 22.) 1.

100 Budapesti Közlöny 1909/88. (április 18.) 1.

101 Budapesti Közlöny 1918/38. (február 15.) 1.

102 Budapesti Közlöny 1929/29. (február 5.) 1.

103 Lásd még: A Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 72. (1938) 41–42., 323.

104 Magyarország tisztí cím- és névtára 46., Bp. (1938), 219.

105 A Magyar Tudományos Akadémián adományozható „Wahrmann Mór-érem és oklevél” odaítélésének rendjéről, Akadémiai Értesítő 63. (2014) 5. (május 30.), 70–71.

106 A 2018-ban adományozott érmet 999‰ finomságú ezüstből verték, színarany bevonattal, 205 g súlyban. (Az Állami Pénzverő Zrt. közlése)

107 Vö. *Soltész Ferenc Gábor – Soltész Márton*: Beck Ö. Fülöp díjérméi az 1896-os országos ezredéves kiállításra, Zempléni Múzsza 2020/1., 31–39.

REISZ T. CSABA
A Testnevelési Főiskola dísztermének falképei

The murals of the banquet hall of the College of Physical Education

It is a common misconception to believe Andor Dudits had painted the murals in the banquet hall of the College of Physical Education. The basis of the mistake may be that the minister of religion and public education Count Kuno Klebelsberg dreamed up large-scale plans to decorate state cultural institutions with monumental murals, and wanted to have them made by Dudits, partly concluding a contract with him for that. Even after the minister's death, the artist hoped that he could accomplish the paintings, but eventually he was only financially compensated for orders that failed due to the lack of state funding. The murals of the college were finally realized with the private support of Prince Pál Esterházy, the paintings were made by the painter Sándor Ungváry in 1935–1936.

Dudits Andor, Klebelsberg kedvelt festője

Dudits Andor (1866–1944) festőművész *Eskü a Vérmezőn* című, 1920–1923 között festett műve ünnepélyes leleplezését 1923 első hónapjaiban tervezték, és a kép körüli történelem a kultúrpolitika – és annak tárcavezetője, gr. Klebelsberg Kuno – figyelmét a szerzőre irányították. Ez lehetett az oka, hogy a Pozsonyból Pécsre költöző egyetem dísztermének falképét Dudits készíthette el, minden különösebb verseny nélkül (*Nagy Lajos megalapítja a pécsi egyetemet* /1923/). A művész ezt követően is Klebelsberg egyik kedvelt és sokat foglalkoztatott festőművésze volt, ő készíthette el az Országos Levéltár történelmi falképciklusát (1924–1929). A miniszter azzal is igyekezett segíteni, hogy 1925-ben kinevezte őt a Képzőművészeti Főiskola tanárává, ahol a „Freskótan” című tárgyat oktatta.

Klebelsberg további monumentális falfestményeket is megrendelt Duditstól (debreceni egyetem, Testnevelési Főiskola, bécsi Collegium Hungaricum), de lemondása, majd halála miatt ezek nem valósultak meg.

Gróf Bethlen István miniszterelnök és kormánya lemondásával (1931. augusztus 19.) kényszerűen Klebelsberg is megvált a kultusztárca vezetésétől. Távozása többek, így Dudits Andor számára is érzékeny veszteséget jelentett. A művész augusztus 24-én levélben búcsúzott a minisztertől, köszönetet mondva azért, hogy részt vehetett a magyar kultúrát támogató nagy koncepciójú munkájában:

”Mély szomorúsággal töltött el az, hogy lemondta a kultuszminiszteri tárcáról, bár emberileg érthető, hogy azok a folytonos és igaztalan támadások, melyek a legnemesebb intenciójú alkotásaidat érték, végre is elkedvetlenítenek. Mindég csodálatos, hogy ezeknek a támadásoknak közepette mily szilárdan és jókedvűen végeztél ha-

talmas munkádat – önzetlenül a haza javára. Nem volt egy elődőd sem a kultuszminiszteri székhelyben, aki hasonló körülmények között ily nagy koncepciójú munkát végzett volna a magyar művészet, a magyar kultúra érdekében.

Én mindenesetre boldog vagyok, hogy mint munkatársad részt vehettem nagyszerű elgondolásaiddal és azokat a festészet eszközeivel kifejezhettem. Arra kérek, Kegyelmes Uram, úgy a magam, mint a művésztársaim nevében is, hogy a jövőben se vond meg érdeklődésedet a magyar művésztől.

Bizton remélem, hogy tisztultabb felfogás mellett be fogják látni, hogy mennyire igaz az, amit folyton hangoztattál, hogy mindaz az áldozat, amit a magyar kultúráért hoztak – nem hiábavaló, mert jelenleg ez az egyedüli lehetőség, hogy megtűrjenek bennünket a kultúr nemzetek társaságában, és csak a jövő generáció európai képzése biztosíthatja az ország jövőjét.

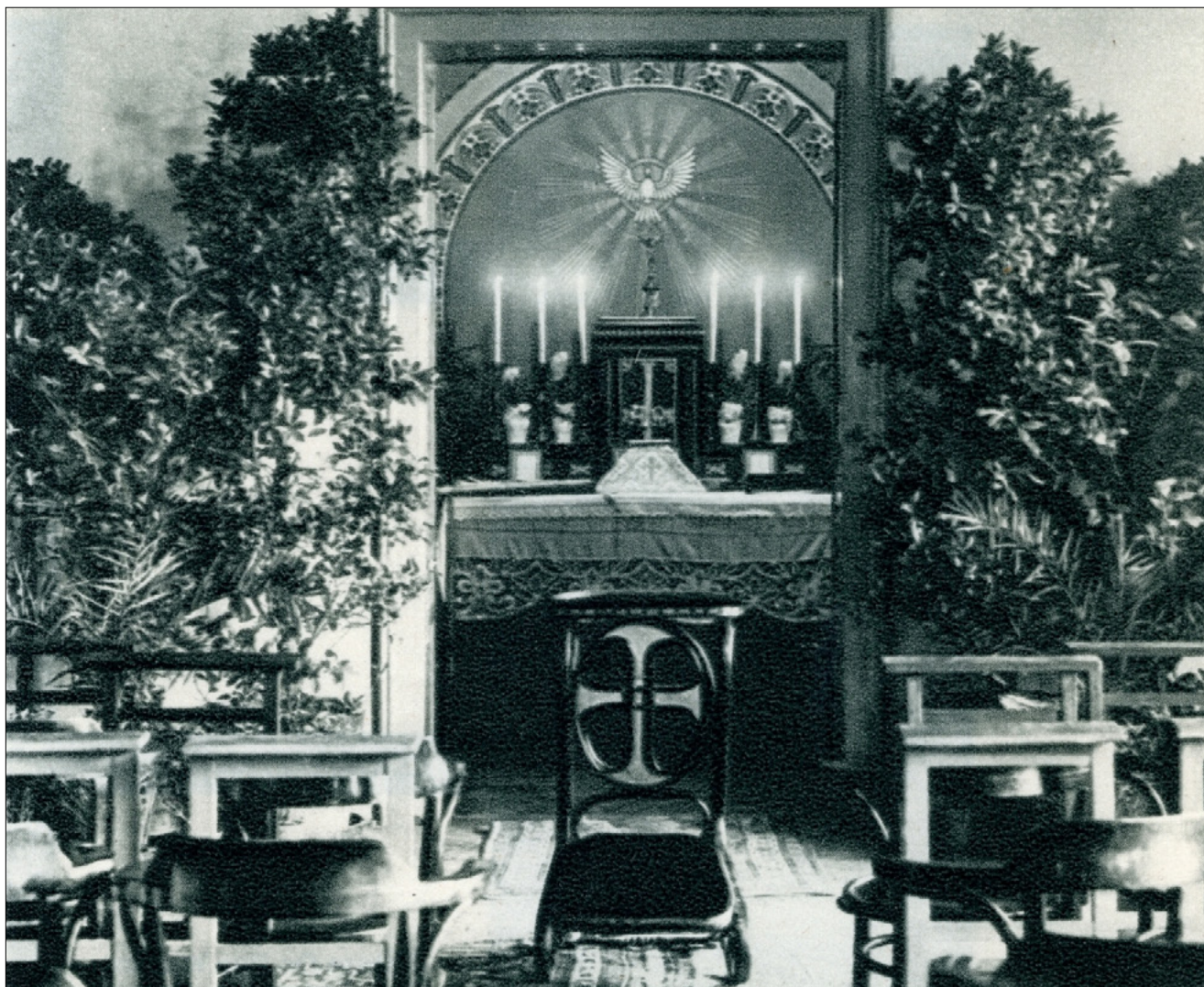
Bizton remélem, hogy te, Kegyelmes Uram, újult erővel fogod majd magadat e nagy célnak szentelhetni, amit szívből kívánok a magyar művészetnek.

Kérek, Kegyelmes Uram, tarts meg továbbra is jóindulatodban.”¹

A korábban is betegeskedő Klebelsberg 1932. szeptember végén egy szegedi útja alkalmával paratífuszban megbetegedett, és bár október 1-jén a Korányi-klinikára szállították a gondos gyógykezelés érdekében, október 12-én – 57 éves korában – elhunyt. A Magyar Távirati Iroda (MTI) tudósítása szerint a kórházi kezelés idején is sokan aggódtak érte, közöttük Dudits Andor festőművész.² A volt minisztert október 14-én a Magyar Nemzeti Múzeumban ravatalozták fel, majd a fővárosi búcsúztatót követően Szegedre szállították és másnap ott helyezték végső nyugalomra. Bár egyes vélemények

1 Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár, Levelestár, Dudits Andor Klebelsberg Kunohoz, 1931.

2 Magyar Távirati Iroda (a továbbiakban: MTI) Napi hírek, 1932. október 6. 26. kiadás, 21 óra 25 perc (elérhető a Hungaricana Közgyűjteményi Portálon).

1. kép - Fényképfelvétel a kápolnáról. Az ajtókeret két oldalán elhelyezett növényzet azt a téves képzetet kelti, mintha a szabadban lenne a szakrális tér, pedig valójában a falak csupaszságát enyhíti (HU-TEL-70.-a-22.-242. [Testnevelési Egyetem Levéltára, Képgyűjtemény])

szerint a ravatalánál Dudits Andor freskóterveit is kiállították, a korabeli – igen részletes – napilapi tudósításokban ennek nem találjuk nyomát.

Klebelsberg kultúrpolitikai tevékenységének emlékére emlékkiállítást rendezett az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat a Múcsarnokban (1933. február–március). A 15 teremből álló tárlat második termében falfestményterveket, Dudits Andor (33 tétel), Róth Miksa (1), Vaszary János (3), Baransky E. László (1), Pásztor János (1), Rakssányi Dezső (1), Aba-Novák Vilmos (3) alkotásait mutatták be. Duditstól az Országos Levéltár 22 falfestményterve és négy freskókartonja, a Testnevelési Főiskola és a debreceni egyetem aulájának freskótervei, a bécsi Collegium Hungaricum mennyezettervei és annak színvázlata, a gödöllői Premontrei Gimnázium éttermének freskóvázlata, valamint a pécsi egyetem aulája freskójának színvázlata szerepelt a kiállításon. Mindebből is jól érzékelhető, hogy Dudits volt és lett volna Klebelsberg

elképzeléseinek fő kivitelezője a középületek monumentális falfestményekkel díszítésében.³

Klebelsberg kultúrpolitikából távozása valóban érzékeny veszteséget jelentett Dudits számára, mert ezt követően igen hamar véget ért főiskolai karrierje. Karafiáth Jenő – 1931. december 16. és 1932. október 1. között – kultuszminiszter hivatali idejének végén három idősebb festőművészt is nyugdíjba küldött, azonban a 67 éves Csók István, a 65 éves Vaszary János és a 66 éves Dudits Andor nem rendelkeztek elegendő – tízévi – szolgálati idővel az állami nyugdíjhoz. Bár a főiskola tárgyalt a minisztériummal arról, hogy a művészeti tevékenységet is beleszámítják majd a szolgálati évekbe, ez nem

³ Dudits Andornak az emlékkiállításon való hangsúlyos jelenléte és a Testnevelési Főiskolába szánt freskókartonok szerepeltetése adhatta az alapot annak a téves emlékezetnek, hogy a temetéskor már a ravatalnál kiállították a vázlatokat.

A Testnevelési Főiskola új aulája. Eszterházy Pál herceg adományából művészi festményekkel díszített aulát építettek a Testnevelési Főiskolán. Az előcsarnokot ünnepélyes keretek között avatták fel. — Képünk Hóman Bálint kultuszminister beszédet mond az avató-ünnepélyen. Az asztalnál ülnek (balról jobbra): Bohn Ferenc, Neidenbach Emil, Kmetykó János, Felkay Ferenc, Petri Pál, Szukováthy Imre, Gyulay Ágost és vitéz Kalándy Imre. (Schäffer felv.)

2. kép - Az avató ünnepségen Hóman Bálint szónokol
(Tolnai Világlapja, 36. [1936] 50. sz. 4. [dec. 9.]

történt meg, így mindhárom művész igen kellemetlen helyzetbe került, mert nyugdíjra nem, csak végkielégítésre voltak jogosultak, amit természetesen nem akartak elfogadni. A sajtó is figyelemmel kísérte a művészek ügyét (Csók és Vaszary közigazgatási bírósághoz kívánt fordulni):⁴

„Az összes képzőművészeti egyesületek vezetői most mozgalmat indítottak a három művész érdekében.

Magunk is azt tartjuk helyesnek és méltányosnak, hogy a nyugdíjat az egyetemi tanárok nyugdíja szerint rendezni kell. Csók István, Vaszary János és a másik oldalon Dudits Andor bármilyen művészi harcok középpontjában állottak is, olyan jelentős művészei voltak generációk és korok fejlődésének, hogy őket most kisebb-nagyobb végkielégítéssel elküldeni nem lehet.

És nem szabad, mert veszedelmes és káros, ott sem takarékoskodnia az államnak, hogy helyüket a fiatalabbakkal egyelőre ne töltsék be. Három üres katedra a főiskolán, ez olyan szellemi pazarlás, amely meg nem engedhető. Tessék tehát minél előbb rendezni a nyugdíjügyet és a nyugdíjukat jogosan felvevő öreg tanárok helyébe a fiatalabbakat kinevezni.”

4 Az elbocsátott képzőművészeti főiskolai tanárok nyugdíja. Magyarország 13. (1932) 220. sz. 9. (szept. 30.); Közigazgatási bíróság elé kerül az elbocsátott festőművész-tanárok ügye. Pesti Napló 83. (1932) 222. sz. 4. (okt. 4.).

Kegydíj az elmaradt megrendelésért

Míg Dudits a pécsi, gödöllői és országos levéltári terveket megvalósíthatta, addig mások papíron maradtak, de a Klebelsberg- emlékkiállítás is tükrözi, hogy a többi közintézet számára tervezett képek elkészítéséhez is jelentős lépéseket tett már. Dudits a befektetett energiát nem akarta veszni hagyni, ezért a korábbi miniszteri felkérésnek eleget tevő munkája ellentételezését kérte az új kultuszminisztertől, Hóman Bálinttól.⁵

Hóman 1934. október 27-én nyújtotta be „Megoldási módzatok a gróf Klebelsberg Kuno által Dudits Andor festőművésznél megrendelt falfestmények ügyében” tárgyú előterjesztését a Minisztertanácshoz.⁶

A miniszter a pénzügyminiszterrel történt előzetes egyeztetés alapján azt javasolta, hogy a gróf Klebelsberg Kuno által

5 Ennek ismertetése: *Reisz T. Csaba*: Dudits Andor festőművész emlékezete. Monumentális falfestménytervei. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), A hét dokumentuma rovat, 2016. 06. 10. (https://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/dudits_andor_festomuvesz_emlekezete letöltés 2020. nov. 30.)

6 HU-MNL-OL-K 27-1934. okt. 27. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Miniszterelnökségi Levéltár, Miniszterelnökség, Minisztertanács jegyzőkönyvek]

3. kép - Az avató ünnepség díszelnöksége (Képes Pesti Hírlap 58. [1936] 272. sz. 1. [nov. 27.]

megrendelt falfestményekkel kapcsolatban támasztott igényeiről lemondás ellenében Dudits Andor festőművész számára életfogytiglan, de legfeljebb 15 évig, havi 150 pengő kegydíjat, továbbá a tárca költségvetésének „Művészeti célok támogatása” terhére ugyancsak 150 pengő állandó segélyt engedélyezzenek. A festő halála esetére özvegye számára a kegydíj és a segély felét folyósították volna a 15 éves időszak végéig, továbbá a művésznek nem kellett visszafizetnie a főiskolai elbocsátásokkor felvett, nem jogos végkielégítését.

Az előterjesztés szerint Klebelsberg megbízást adott Duditsnak a debreceni egyetem aulájának, a Testnevelési Főiskola dísztermének és a bécsi Collegium Hungaricum nagy mennyezetének kifestésére 285 000 pengő tiszteletdíj ellenében. „Dudits hosszas előtanulmányok után a terveket el is készítette, de a kivitel egyrészt hivatali elődöm halála, másrészt a változott viszonyok folytán abbamaradt.” Dudits az addigi munkának a díjazását, vagyis az első részlet (95 000 pengő) kiutalását kérte, és azt, hogy ha a kivitelezéssel mégsem bíznák meg, akkor az elmaradt hasznát is térítsék meg.

A miniszteri álláspont szerint a falfestmények kivitelezésére a pénzügyi helyzet miatt nem nyílik lehetőség, ezért csak az addig elvégzett munka honorálásával kell foglalkozni. Hóman megállapította, hogy a Collegium Hungaricumra vonatkozó szerződés írásban is létrejött, a másik két munkára pedig ugyan csak szóbelileg született megegyezés, de annak érvényessége nem vitatható, és a Kincstári Jogügyigazgatóság véleménye szerint Dudits igénye jogos. A felek tárgyalásai alapján olyan megállapodást javasolt, hogy az ellentételezésért

cserébe a művész a kivitelezés megrendelésére vonatkozó minden igényéről lemond, és az elkészített terveit is az állam részére tulajdonul átengedi. Mivel Hóman úgy vélte, hogy egy erre vonatkozó perben a bíróság bizonyosan megítélné a követelést, a javaslat elfogadását kérte, amelyhez a Minisztertanács hozzájárult.

Ennek alapján Dudits Andor élete végéig, tíz éven keresztül havi 300 pengőt kapott kegydíj és segély formájában, halálát követően pedig özvegye volt a 150 pengőre jogosult. Arra azonban nincs adat, hogy a második világháborút követő időszakban ez a juttatás milyen formában maradt fenn. Ugyancsak nincs adat arról, hogy az elkészült tervek, amelyek az egyezés szerint az állam tulajdonává váltak, és amelyek bizonyosan léteztek, ma hol találhatóak: A Magyar Művészeti Akadémia Magyar Építészeti Múzeumába az 1970-es években kerültek olyan vázlatok, amelyeket a főiskolára készült freskótervekként tartanak számon.⁷

A Testnevelési Főiskola falképei

A 21. század első évtizedeiben is fel-felbukkant az az „úgy tudom” vélekedés, hogy a Testnevelési Főiskola falképeit Dudits Andor festette. Amikor e falképek rekonstrukciójának igényét

⁷ A bizonytalanság miatt még mutatóban sem adunk közre illusztrációként ezekből a vázlatokból, nehogy úgy tudatosodjék, hogy azok bizonyosan a testnevelési főiskolára készültek.

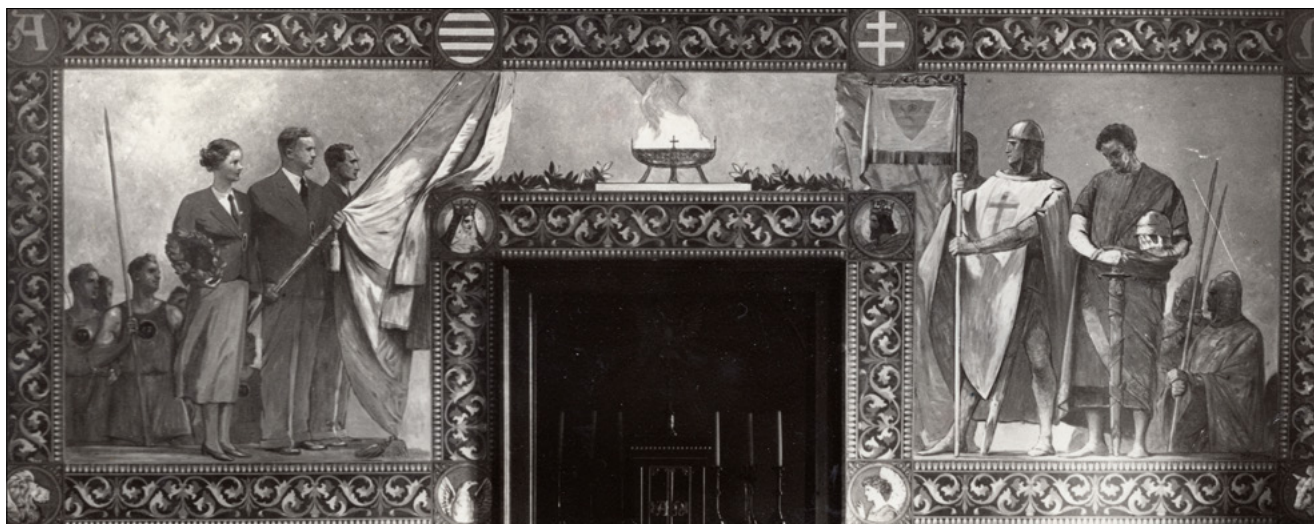
4. kép - A Testnevelési Főiskola díszterme (aulája) 1936 után, a falakon jól azonosíthatóak a jelenetek (HU-TEL-70.-a-22.-248.)

megfogalmazta az akkor már egyetem vezetése, több szalon is megindult a kérdés kutatása, ennek során e sorok íróját többször is bevonták az adatok pontosításába és a további kutatási lehetőségek átgondolásába. Dudits főiskolát illető festményvázlatairól mindig a fentebb ismertetett adatokat tudtam csak ismételni. Egy ilyen megbeszélés alkalmával vált világossá előttem is, hogy a főiskola dísztermében (aulájában) korábban bizonyosan létező falfestmények szerzőségét kell meghatározni. Rövid kutatással megállapítottam, hogy a képeket Esterházy Pál (1901–1989) herceg anyagi támogatásával 1935–1936 folyamán Ungváry Sándor (1883–1951) festőművész készítette. A falképekre vonatkozó sajtóadatok összesítésével az is egyértelmű lett, hogy miért vélték a képeket Dudits Andor alkotásának: mert a korabeli és a továbbélő emlékezet szerint annak létrehozásához köze volt Klebelsberg Kuno miniszternek, aki pedig a festőművésztől rendelte meg az ilyen nagyszabású falképeket. 1934-ig Dudits maga is készült a tervek remélhető megvalósítására. Nem segítette a tisztánlátást,

hogy Ungváry Sándor életművében nem jegyzik a főiskola aulájának falképeit.⁸

A Testnevelési Főiskolát – mint oly sok más fontos intézményt – gr. Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter alapította 1925-ben. Az új intézmény a Polgári Iskolai

⁸ Érdekeség, hogy Dudits és Ungváry együtt dolgoztak a gyöngyösi Szent Bertalan plébániatemplom új freskóinak elkészítésén 1922-ben, ez a munka mindkettejük életművében ismert. Megemlítendő az is, hogy amikor 1923 őszén az Országos Levéltár falfestményeinek elkészítésére alkalmas művészeket vették számba, Bosznay István azt javasolta, hogy „ajánlja a miniszter úrnak, ne csak kezdőkkel kísérletezzünk, de hívja fel a bizottság figyelmét Szentistványi, Túry Gyula, Unghváry, Nagy Sándor, Krenner és Márton Ferencre”. Kertész K. Róbert államtitkár a javaslatot kiegészítette azzal, hogy a felsorolt művészek közé vegye fel Dudits Andort is a bizottság, ezt a jelenlévők elfogadták. HU-MNL-OL-Y 1-b-3-g-3. [A Magyar Országos Levéltár levéltára, Általános iratok 1944-ig, Külön kezelt iratok, Az Országos Levéltár Bécsi kapu téri palotájának építésére vonatkozó iratok. Az Országos Képzőművészeti Tanács iparművészeti szakosztálya által létrehozott bizottság jegyzőkönyvei. 1923. nov. 6.]

5. kép - A díszterem hátsó részén a főiskola kápolnájának ajtaja köré festett jelenet a múlt és jelen találkozását ábrázolja (HU-TEL-70-a-22.-291.)

Tanárképző Főiskola Győri úti épületében kezdte meg a működését, és hamarosan az ottani épületek kizárólagos használójává vált. A főiskola az egykori alapító emlékét annak halála után is kegyelettel ápolta, és már 1933. június 10-én az őt ábrázoló – Kisfaludi Strobl Zsigmond által készített – szobrot avattak a tiszteletére.⁹ 1934-ben a *Prágai Magyar Hírlap* részletesen bemutatta a főiskolát, a központi épület beosztásának ismertetésekor az első emeletről szólva megjegyezte: „Az emelet közepét az aula hatalmas terme foglalja el. Sajnos, Klebelsberg korai halála ennek a teremnek méltó befejezését is meggátolta, a falakról hiányoznak a tervezett freskók, s székeken kívül nincs a teremnek semmiféle berendezése.”¹⁰

1935. március 19-én Serédi Jusztinián hercegprímás megáldotta a főiskola új kápolnáját. Az eseményen megjelent Esterházy Pál herceg is, valószínű, hogy ekkor ismerkedett meg az intézmény épületével, és láthatta, hogy a díszterem falai csupaszkok.¹¹

Napjainkban nem vagy csak alig ismert, hogy ez a kápolna pontosan hol volt. A felszentelést végző Serédi hercegprímást és segítőit bemutató sajtófotó – bizonyára a jobb fényviszonyok és az elegendő tér miatt – a szabadban készült.¹² A ko-

rabeli beszámolók segítségünkre lehetnek az azonosításban. A *Nemzeti Sport* és a *Magyarság* az első emeleten létesített kápolna felszenteléséről számolt be, a *Nemzeti Ujság* tudósítása szerint „a vendégek a főiskolások egyenruhás sorfala között vonultak be a főépületbe, melynek első emeletén foglal helyet a hatalmas terem, melyhez csatlakozik a kis kápolna.”¹³ Ez alapján rekonstruálható, hogy hol lehetett a kápolna.

Esterházy egyre aktívabb szerepet vállalt a sport támogatásában, májusban részt vett az – ugyancsak Klebelsberg által újjászervezett – Országos Testnevelési Tanács jótékony sportestjén.¹⁴ Júniusban a főiskolai sportklub (TFSC) évzáró közgyűlésén őt választották meg díszelnöknek. Az eseményről beszámoló sajtóhír szerint:

„Esterházy Pál herceg az utóbbi időkben egyre fokozódó érdeklődést tanúsított a TFSC ügyei iránt. Mind jobban megkedvelte a főiskolások egyesületét, s a TF sportoló hallgatóinak lelkes és nagylelkű támogatójává lett. A TF ifjúsága Esterházy Pál herceg iránt érzett hálájának adott kifejezést akkor, amikor a TFSC közgyűlésén dörögő éljenzés közepette díszelnökévé választotta.”¹⁵

A *Sporthírlap* tudósítója 1935 őszén Klebelsberg halálának évfordulója alkalmából számba vette azokat a létesítményeket, amelyek megvalósítása a kultuszminiszternek volt köszönhető. Az ismertetést a főiskolával kezdte, ahol dr. Szukováthy Imre igazgató vezette őt körbe, aki többek között az aula díszítését is bemutatta mint meglepetést, tehát addig ez a tény egyáltalán nem kap(hat)ott sajtóvisszhangot:

9 Leleplezték Klebelsberg Kuno első szobrát. Pesti Napló 84. (1933) 131. sz. 13. (jún. 11.) több fényképpel. Más sajtótermékek is megemlékeztek a szobor leleplezéséről (Pesti Hírlap, Budapesti Hírlap, Magyarország, Magyar Hírlap, Magyarság, Nemzeti Ujság, 8 Órai Ujság, Nemzeti Sport, Sporthírlap, Néptanítók Lapja). Petri Pál államtitkár ünnepi beszéde megjelent a Testnevelés 1933. július–augusztusi számában.

10 Európa legtokéletesebb sportintézménye a Magyar Testnevelési Főiskola. Séta Klebelsberg Kunó nagyszerű alkotásában, amelynek már a világ minden részéből voltak hallgatói. A főiskola, mint a magyar sport méltó otthona. Prágai Magyar Hírlap 13. (1934) 23. sz. 1–2. (jan. 28.).

11 Serédi hercegprímás megáldotta a Testnevelési Főiskola kápolnáját. Magyarország 42. (1935) 65. sz. 6. (márc. 20.), ugyanez a hír: Magyarország 16. (1935) 65. sz. 8. (márc. 20.), bőszégesen: Nemzeti Ujság 17. (1935) 65. sz. 12. (márc. 20.), Sporthírlap 26. (1935) 23. sz. 7. (márc. 2.).

12 Serédi Jusztinián bíboros hercegprímás kedden reggel szentelte fel a Testnevelési Főiskola kápolnáját. Budapesti Hírlap képes melléklete, 1935. márc. 20. 2. Ugyanez a kép jobb minőségben: Tolnai Világlapja 37. (1935) 13. sz. 2. (márc. 27.).

13 A hercegprímás szenteli fel a Testnevelési Főiskola kápolnáját. Nemzeti Sport 27. (1935) 53. sz. 2. (márc. 15.), A hercegprímás szenteli fel a Testnevelési Főiskola kápolnáját. Magyarság 16. (1935) 63. sz. 21. (márc. 17.), illetve a Nemzeti Ujság márc. 20-i, fentebb idézett tudósítása.

14 Fényesen sikerült az OTT sportestje. Budapesti Hírlap 55. (1935) 101. sz. 4. (máj. 4.).

15 Esterházy Pál herceg a TFSC díszelnöke. Nemzeti Sport 27. (1935) 122. sz. 6. (jún. 23.).

6. kép - A sport apoteózisa (HU-TEL-70-a-22.-292.)

„Esterházy László [helyesen: Pál!] herceg adott 40 000 pengőt, hogy az aulát freskókkal díszítsék. Wälder Gyula és Hüttl Dezső műegyetemi tanárok irányítják a munkát, a freskókat Ungváry Sándor festőművész varázsolja az oldalfalakra. Gyönyörű, impozáns munka lesz, a klasszikus és a magyar történelemből meríti anyagát. Római biga, verseny, futás a Balaton körül, a magyar lovas, dárdatést tanuló magyar ifjú... Most készül »A sport apoteózisa«. A falon helyet kapnak magyar kiválóságok címerei és a sportszövetségek jelvényei (eddig egyedül a pingpong szövetség nem választott a TF kérésére...)»

– Férfias hatású terem lesz – magyarazza Ungváry mester.

És hozzátehetjük a munka iránt érdeklődő művészek véleményét: a legszebb terem Budapesten!¹⁶

A Testnevelési Főiskola aulájának (dísztermének) falfestményeit Ungváry Sándor 1935–1936 között készítette el, Esterházy Pál herceg – 40 000 pengős – támogatásából, Wälder Gyula (1884–1944) építész, a Műegyetem ókori építészet tanszékének 1923 óta egyetemi tanára szaktanácsai alapján. Az elkészült falképeket 1936. november 26-án ünnepélyes keretek között avatták fel.¹⁷

Az ünnepi eseményről előzetesen, majd utólag bőségesen az MTI sportkiadása részletesen beszámolt, a sajtó ennek alapján – a hírt hosszabban vagy jelentősen lerövidítve, esetleg stilárisan azért javítva is – ismertette azt.

„A Testnevelési Főiskola november 26-án deli 13 órakor avatja fel művészi falfestményekkel díszített auláját. A dísztermet dr. Esterházy Pál herceg nagy összegű adományából Wälder Gyula dr. műegyetemi tanár szaktanácsai szerint Ungváry Sándor festőművész klasszikus és magyar tárgyú falfestményei remek, művészi alkotásá teszik. A közel egyéves munka után a díszterem most készült el,

s komoly értékkel gyarapítja az ország művészi értékeit. Az aula felavatásán az adományozó Esterházy herceg, valamint Hóman Bálint dr. vallás- és közoktatásügyi miniszter is megjelenik, hogy a minisztérium nevében átvegye a műalkotást.”¹⁸

A Nemzeti Sport nem csupán átvette az MTI-hírt, de azt saját információival ki is egészítette:

„A Testnevelési Főiskola aulája nem tartozott a legszebb ilyenmű helyiségek közé. A TF szíjűtett volna rajta, de nem volt pénze. És jött dr. Esterházy Pál herceg a főiskolára. Láta a termet és... És ritka nobilis gesztussal olyan fejedelmi ajándékot nyújtott át a TF-nek (kézpénzben!), hogy egy csapásra lehetővé tette a – lehetetlen. Wälder Gyula műegyetemi tanár irányítása mellett Ungváry Sándor festőművész egyévi munkával klasszikus, közép- és modern korból való remek freskókkal díszítette fel a TF auláját, amely ma méltán büszkélkedik a legszebb magyar termék sorában. Az aulát november 26-án ünnepély keretében avatják fel. Az avatóünnepségen Esterházy Pál herceg és Hóman Bálint kultuszminiszter is megjelenik. Hóman Bálint az ünnepélyen minisztériuma nevében átveszi majd a műalkotást.”¹⁹

A falfestmények ünnepélyes átvétele 1936. november 26-án, csütörtökön valóban megtörtént. Az eseményről az MTI igen bőségesen számolt be, amelyet egyetlen sajtótermék sem közölt le teljes terjedelmében, csak hosszabb-rövidebb kivonatot használtak fel. Az MTI-hír forrásértéke, hogy igen részletesen leírja a falfestményeket, felsorolja a jelen lévő fontos vagy neves személyeket, összefoglalja dr. Szukováthy Imre igazgató beszédét, amely kitér a festmények – Klebelsberg szándékait is bemutató – előtörténetére is, valamint

16 Látogatás a TF-en, Magyarország legolcsóbb főiskoláján. Sporthírlap 26. (1935) 85. sz. 7. (okt. 26.).

17 Esterházy Pál herceg mecénási szerepéről, abban a Testnevelési Főiskola falképeinek elkészítéséhez adott támogatásáról l.: *Viskolcz Noémi*: A „legerősebb oszlop” – Esterházy Pál herceg mecénatúrája a két világháború közti Magyarországon. In: *A magyar arisztokrácia társadalmi-közéleti kapcsolatai és szerepvállalása*. Szerk. Papp Klára – Püske Levente – Novák Ádám. Debrecen 2019. (*Speculum historiae Debreceniense* 26. – A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete Kiadványai) 325–346.

18 MTI Sportkiadás, 1936. nov. 18. 1. kiadás, 11 óra 1x perc. Ennek alapján ismerteti az eseményt: A Testnevelési Főiskola dísztermének felavatása. Budapesti Hírlap 56. (1936) 265. sz. 10. (nov. 19.); Ünnepélyesen avatják fel a Testnevelési Főiskola auláját. Nemzeti Ujság 18. (1936) 265. sz. 11. (nov. 19.); A testnevelési főiskola aulaavatása. Pesti Hírlap 58. (1936) 366. sz. 20. (nov. 20.); illetve röviden említi a hírt november 19. vagy 20-i számában: Ujság, Kis Ujság, Magyarország, Nemzeti Sport, Nemzeti Ujság, Magyarország, Pesti Hírlap, később Nemzeti Ujság, Esti Kurír, Az Est.

19 Aula-avatás a TF-en. Nemzeti Sport 28. (1936) 226. sz. 1. (nov. 19.)

7. kép - Görög futóverseny, a háttérben az eredeti olimpiai stadion rekonstruált képével (HU-TEL-70-a-22.-248.)

8. kép - Római kocsiverseny megnyitása (HU-TEL-70-a-22.-290.)

ismerteti Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter avatóbeszédét. A hír „a terem végén lévő oltárt takaró ajtó körül” található falfestmény ismertetésével egyúttal a főiskolai kápolna pontos azonosítását is lehetővé teszi, bár az aulát – tévesen – a második emeleten lévőként említi. Mindezekre tekintettel – és mert akár a falfestmények rekonstrukcióját is segíti – annak teljes szövege megérdemli a modern szövegközlést:

„Nagyszámú és igen előkelő közönség zsúfoltságig megtöltötte az újonnan felavatandó aulát, amelyet Ungváry Sándornak, a neves festőművésznek színpompás matt olaj freskói fednek. A művész a képek tárgyait a több ezer éves sporttörténelemből merítette. A terem végén lévő oltárt takaró ajtó körül a középkor keresztes vitézeinek és a főiskolásoknak hódoló zászlója van ábrázolva. A terem hosszúságában csak a közepén lévő ajtó által elválasztott két, közel 10-10 méteres festmény a görög és római kor egy-egy versenyét ábrázolja. Az egyik egy görög futóverseny, a másik egy római kocsiverseny megnyitása. Nagyon érdekes a régi görög futóversenyt ábrázoló kép, amely eredeti felvételek alapján az eredeti olimpiai stadion rekonstruált képét mutatja az eredeti háttérrel. A futók mozgásai igen sikerülten a világ leghíresebb futóinak, Nurminak, Nynek, Larsonnak, Ladoumeguenak különleges mozgásformáját örökítik meg. A szemben lévő fal ablakok közötti mezőit ősmagyar sportszerű jelenetekkel díszítette a művész. A hiúzvadász, fürdő lovasok, pákász és gerelyvető mester vannak itt ábrázolva.

Az egyes képek körüli keretben a főiskolával közeli vonatkozásban álló egyének, intézmények és hatóságok címereit örökítette meg Ungváry Sándor. Itt láthatók Horthy Miklós kormányzó, az adományozó Esterházy Pál herceg, a hercegprímás, gróf Klebelsberg Kunónak, a főiskola alapítójának címere, továbbá Budapest székes-

főváros, Pest vármegye, a Pázmány Péter Tudományegyetem címeri. Helyet hagytak az Országos Testnevelési Tanács és a Műegyetem még el nem készült címeri részére is. Itt vannak a húsz magyar sportszövetség címeri, továbbá a többi egyetem, főiskola, a katonai sportintézmények, az ifjúsági testnevelési intézmények, a leventék, a cserkészek és a KISOK címeri, végül a hercegprímási címer körül a Testnevelési Főiskola és a zirci apátság címeri.

Az előkelő közönséget dr. Szukováthy Imre, a Főiskola igazgatója tanári karával az intézet bejáratánál fogadta, és azok a Testnevelési Főiskola női és férfi hallgatóinak egyenruhás sorfala között mentek fel a főiskola főépületének második emeleti aulájába. Az avatáson jelen volt dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter, herceg Esterházy Pál, Mackensen német és Stoilov bolgár követ, dr. Karafiáth Jenő, Zsitvay Tibor ny. miniszterek, Petri Pál államtitkár, vitéz Kalándy Imre altábornagy, báró Radvánszky Albert, dr. Pataky Arnold, a Pázmány Péter Tudományegyetem rektora, Szabó Gusztáv, a Műegyetem rektora, dr. Erdélyi László, a szegedi egyetem rektora, dr. Milecker Rezső, a debreceni egyetem tanára, Hász István táborigazgató, Felkay Ferenc székesfővárosi tanácsnok, vitéz Ordódy Sándor tábornok-orvos, báró ifjú Wlassics Gyula, Jalsovitzy Károly, vitéz Tarczay-Felicides Román, vitéz Haász Aladár, vitéz Horváth László vezérkari ezredes, vitéz Missuray Bódog ezredes, az OTT alelnöke, Ney Géza, Pest vármegye főjegyzője, dr. Prém Lóránd, az OTT főtitkára, Hüttl Dezső és Walder Gyula műegyetemi tanárok, továbbá a Ludovika akadémiák, a katonai sporttanárképző intézet, a sportszövetségek képviselői, a főiskola tanácsa, tanári kara és hallgatói teljes számban.

Az avatóünnepséget a főiskola vegyes énekkara vezette be Liszt Ferencnek Magyar ünnepi dalával. Ezután dr. Szukováthy Imre, a Testnevelési Főiskola igazgatója üdvözölte a megjelenteket és ismertette az aula művészi kiképzésének történetét. Elmondotta, hogy a

9. kép - Gerelyvető mester (HU-TEL-70-a-22.-293.)

Testnevelési Főiskola megalakulása idején az 1928–29. tanévben, amikor az épületet a polgári iskolai tanárképzőtől átvették, az aula művészi kiképzésére a szükséges pénzügyi fedezet nem állott rendelkezésre. Klebelsberg Kunó gróf kultuszminiszternek eredeti elgondolása az volt, hogy az aulát művészi módon kiképezteti és festményekkel díszíti. A tervezett művészi kiképzéshez szükséges anyagiak híján csak az erősen megrongálódott mennyezetet tudták kiképezni és a festmények létesítésére szükséges alapmunkálatokat, az oldalfalaknak kazeinos vakolását készíthették el. Nyolc év múlva jött az intézet segítségére a magyar művészetet mindenkor pártoló és a magyar testnevelés és a Testnevelési Főiskola érdekeit jóindulatúlag előmozdító magyar főúr, Esterházy Pál herceg, aki igen magas összegű adományával az aula művészi kiképzésének befejezését lehetővé tette. A művészi munkát Walder Gyula dr. műegyetemi tanár irányítása mellett Ungváry Sándor festőművész végezte el. Beszéde végén a főiskola igazgatója köszönetet mondott mindazoknak, akik a művészi munka létrehozásában közreműködtek, elsősorban az adományozó herceg Esterházy Pálnak, a művészi kiképzést irányító Walder Gyula műegyetemi tanárnak és Ungváry Sándor művésznek, »aki sokkal többet adott, mint amit vártunk és reméltünk« – mondotta.

Dr. Szukováthy Imre, a főiskola igazgatója beszéde végén Esterházy Pál hercegnek a főiskola hálája jeléül átadta a főiskola jubileumi emlékérmét.

Ezután dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter a következő beszéddel vette át és avatta fel a főiskola auláját:

»A művészettörténet tanúsága szerint az európai kultúra gyökerei a földközi-tengeri és ókori kultúrába nyúlnak vissza. Ennek a klasszikus görög és latin kultúrának egyik fő jellemvonása volt, hogy teljes összhangba olvasztotta össze a szellemi és testi kultúrát. A görög, nemkülönben a latin kultúrában is egybefonódva mutatkoznak előttünk a szellemi műveltség és a magasabb testi műveltség jelenségei. Testedzés és művészet, testedzés és irodalom, testedzés és művelődés összetartozó fogalmak voltak a későbbi fejlődés során is. Ez a felfogás eltűnt a középkorban és csak az utóbbi időben, csak

10. kép - Fürdő lovasok (HU-TEL-70-a-22.-294.)

az utolsó évtizedekben lett a testi kultúra az egyik legfontosabb állami és társadalmi feladat.

Mikor itt, a Testnevelési Főiskolán egy művészi alkotás megismerésére és átvételére jöttünk egybe, jelképezze ez az alkotás azt aényt, hogy a nemzeti művelődésben a szellemi és a magas testi kultúra a maga kiegyensúlyozott helyzetét elfoglalta. A helyes felfogás tehát az, hogy a testi kultúra művelése sohasem történhetik a szellemi művelődés rovására. Amikor ezeket a tényeket megállapítom és ezzel a helyes kulturális fejlődés egyik alapfeltételét jelölöm meg, egyben másik feltételről is meg kell emlékezni, amely a kultúra fejlődésének leglényegesebb kelléke.

Fejlődés nincs mecénások nélkül. Ha a nagy történelmi stílusok fejlődésén végigtekintünk, azt látjuk, hogy a nagy művészek lelkeiből kipattant lángszikrák csak akkor tudtak tüzet gyújtani, ha mögöttük ott állottak mint mozgatóerők a műpártolók.

Akár a klasszikus korokat kutatjuk, akár a későbbi időköt vizsgáljuk, mindig megtaláljuk azokat a támogató egyéniségeket, akik a művészetek fejlődését lehetővé tették. Ezen hatalmak nélkül nincs művészeti fejlődés. A magyar társadalmi élet élén álló osztály egyik legelső tagja, herceg Esterházy Pál, saját személyében tett tanúságot ennek az elvnek a helyességéről és egyben bizonyoságot arról, hogy megérti a régi magyar főurak köteleességét és igyekszik azt a maga lelkesedésével teljesíteni. Köszönet érte Őfőméltóságának.

Végül a művelődéstörténetnek egy harmadik tanulságára kívánok még rámutatni. A nemzeti művelődés javai akkor válnak nagy és örökbecsű értékekké, ha a nemzetközi világban is elismerést nyernek. Éppen az idén történt, hogy a magyar testnevelő és sportgárda az olimpiai játékokon nagy sikert aratott. Nagy örömmel üdvözlöm a mai ünnepélyünkön ez alkalomból a német birodalom jelen levő követét, mint a berlini olimpiai játékok házigazdáját, aki megjelenésével a magyar testnevelés dicsősége mellett kívánt tanúbizonyosságot tenni. Örömmel üdvözlöm a bolgár követ urat, annak a nemzetnek a képviselőjét, amely már az ősidőkben a magyarsággal együtt hódolt a testnevelés és sport, valamint a katonakiképzés ügyének.

11. kép - Hiúzvadász (HU-TEL-70-a-22.-295.)

Köszönettel átveszem az aulát a művész uraktól és átadom a Testnevelési Főiskola igazgatójának, hogy ezt a művészi értéket szeretettel, örömmel és kötelességtudással óvja! Azzal a kötelességtudással, amelyért a közelmúltban a kormányzó úr Ófömlétsége legmagasabb kitüntetésben részesítette.»

A főiskola igazgatójának és a miniszternek beszédét gyakran megszakította a lelkes tetszésnyilvánítás, különösen az adományozó Esterházy Pál herceg és Ungváry Sándor nevének említésekor.

Végül Szukováthy Imre, a főiskola igazgatója a főiskola tanácsa nevében átadta Kárpáti Károly főiskolai hallgatónak, a berlini olympiai játékok győztesének, Csillik Margitnak, Vojt Zsófiának, Törös Olgának és Fux Irénnek az olympiai játékokon harmadik helyezést elért női tornászcsapat főiskolás tagjainak a Testnevelési Főiskola jubiláris emlékérmét.

Az avatóünnepség a Himnusz hangjaival ért véget.²⁰

A falfestmények ünnepi felavatása alkalmából készültek ugyan helyszíni felvételek, de azokon elsősorban a résztvevők láthatók, és csak részben maguk a műalkotások.

20 MTI Sportkiadás, 1936. nov. 26. 2–4. kiadás, 19 óra 30 perc, 19 óra 55 perc, 20 óra. Az MTI-hírt rövidebben ismertette átvette: Felavatták a Testnevelési Főiskola ujjáépített csarnokát. Pesti Hírlap 58. (1936) 272. sz. 21. (nov. 27.), az eseményről fényképeket közölt a Képes Pesti Hírlap 58. (1936) 272. sz. 1. (nov. 27.); Hóman Bálint kultuszminiszter a szellemi és testi kultúra összhangjáról. Budapesti Hírlap 56. (1936.) 272. sz. 8. (nov. 27.); Ragyogó ünnepség keretében avatták fel a Testnevelési Főiskola auláját. Nemzeti Ujság 18. (1936) 272. sz. 12. (nov. 27.); Felavatták a Testnevelési Főiskola auláját. Ujság 12. (1936) 272. sz. 15. (nov. 27.), rövidebben: Felavatták a Testnevelési Főiskola auláját. Magyarország 17. (1936) 272. sz. 14. (nov. 27.); A kultuszminiszter ma délben felavatta a Testnevelési Főiskola új auláját. Magyarország 43. (1936) 272. sz. 14. (nov. 27.), Felavatták a Testnevelési Főiskola auláját. Népszava 64. (1936) 271. sz. 8. (nov. 27.). Az avatásról fényképet is közölt: A Testnevelési Főiskola aulájának felavatása. Néptanítók Lapja és Népművelési Tájékoztató, 69. (1936) 23. sz. 897. (dec. 1.), A Testnevelési Főiskola új aulája. Tolnai Világlapja, 36. (1936) 50. sz. 4. (dec. 9.).

12. kép - Pákász (HU-TEL-70-a-22.-296.)

13. kép – Ungváry Sándor „Honfoglaló vitéz” című alkotása (olaj, vászon, jelezve jobbra lent: Ungváry, 47,5×50,5 cm) 2009-ben szerepelt egy ismert galéria aukcióján. A kép valószínűleg színvázlata volt a főiskolai falképnek

A Testnevelési Egyetem Levéltára azonban őriz felvételeket valamennyi falképről, így teljes képzet alkotható arról, hogy miképpen is nézett ki a díszterem Ungváry Sándor festményeivel.²¹

21 Ezúton köszönöm dr. Molnár László levéltárvezető (Magyar Testnevelési Egyetem Könyvtár és Levéltár) kollégám segítségét, aki a képeket digitális formában rendelkezésemre bocsátotta. A képek jelzete: HU-TEL-70-a-22.-242., 248., 290-296. [Testnevelési Egyetem Levéltára, Képgyűjtemény]

KÁROLYI BÁLINT

A zicsi és vásonkői Zichy család grófi ágának leszármazása a 17. században

The 17th century genealogy of the comital branch of the Zichy of Zics and Vásonkő family

The information provided on the subject in a study published in 1943 needs to be clarified and revised in several places. The present study is based on the genealogical tables found in the Zichy family archives. These had to be treated with strong source criticism, as all of them were made after the 16–17th centuries. In addition, the author used birth and death notices in the family archives as well as missive letters to help with dating.

Zichyk, mint oly sok főnemességet nyert család, a köznemesség végtelennek tűnő tengeréből emelkedtek fel. Országos jelentőségük ellenére ezeknek a családoknak a 16–17. századi leszármazásával viszonylag keveset foglalkoztak¹ 1943-ban Zichy István történész munkájában még csak érintőlegesen foglalkozott a família korai történetével – leginkább a grófi diplomára² és a Zichy István felett elmondott temetési beszédre alapozva³ –, a hangsúlyt a 17. században élt Zichy István (1616–1693) életére helyezte.⁴ Az 1943-ban megjelent tanulmányában közölt információk több helyen pontosításra és felülvizsgálatra szorulnak.

Jelen tanulmány a Zichy család grófi ágának 17. századi leszármazását tekinti át. A dolgozat – már csak helyhiány miatt sem – vállalkozhat a teljes Zichy családfa megrajzolására, mivel a család már a 16. század folyamán is igen terebélyes volt. A dolgozat alapjául szolgáló Zichyk mellett pedig, több szintén Zichy – vagy valamelyik névváltozatát használó⁵ – familia is létezett.⁶

Ezeknek a részletezésétől és bemutatásától jelen munka keretében nem térek ki, ugyanis az szétfeszítené a tanulmány kereteit.⁷

A dolgozat elkészítéséhez a Zichy család zsélyi levéltárában található genealógiai táblák szolgáltak alapul.⁸ Ezeket erős forráskritikával kellett kezelni, mivel egyik sem a 16–17. század folyamán készült. Mellettük felhasználtam a családi levéltárban található születési és halálozási értesítőket, valamint a *missiliseket*, amelyek a datálásokhoz nyújtanak segítséget.⁹

A család leszármazásának tárgyalását Zichy Györggyel kezdem, aki ugyan a 16. század szülötte, de az ő gyermekeiben válik szét a család főnemesei és köznemesei ága, ezért tekinthető a Zichy család főnemesei ága ősatyjának.

Zichy György (1548?–1604?) Zichy Rafael (1520 előtt–1584 körül) és Zele Erzsébet (–1571 előtt) első felnőttkort megért fia, feltételezhetőleg a 16. század közepén, 1548 körül született. A pontos datálásban némi segítséget nyújtanak a tanulmány alapjául szolgáló genealógiai táblázatok. Sajnos a legtöbb ős esetében ezek a táblák a 16. századra vonatkozólag semmilyen születési vagy halálozási dátumot nem tartalmaznak. Ez alól három esetben találtunk kivételt.¹⁰ Ezek a táblákon egységesen az 1548-es év szerepel dátumként Zichy György neve mellett. A fellelt dátum ellenére nem jelenthető ki, hogy ez a pontos időpont, mivel a későbbi családtagok esetében is nem egyszer jelentős elcsúszások vannak.¹¹

Zichy György 1568-ban minden bizonnyal már aktív familiárisként szolgálta a Nádasdy családot. Erre enged

1 A teljesség igénye nélkül: *Pálffy Géza*: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján (Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése). Századok 143. (2009) 4. sz. 853–882.; *J. Újváry Zsuzsanna–Zimányi Vera*: Az alispánságtól a birodalmi hercegségig, a nemesi kúriától az ország legnagyobb birtokkomplexumáig: az Esterházy család társadalmi és anyagi felemelkedése In: Pénztörténet, gazdaságtörténet: Tanulmányok Buza János 70. születésnapjára. Szerk.: Bessenyei József – Draskóczy István. Bp.–Miskolc 2009. 182–200; Leszármazásra lásd.: *Fazekas István*: Az Illésházy család XVII. századi leszármazása. Turul 65. (1992) 1–4. sz. 13–17; *Fazekas István*: Esterházy Pál nádor és a családtörténet. Századok 143. (2009) 4. sz. 905–917.

2 HU-MNL-OL-P 707-41-5. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magánlevéltárak, Családi fondok, levéltárak, Zichy család zsélyi levélára]

3 *Fridl János*: Az szörnyű halálnak mérgén erőt vett nyereséges győzedelmnek palmaia..., Nagyszombat, 1693.

4 *Gróf Zichy István*: Adatok egy XVII. századi katolikus főúri család történetéhez. Öregbik Zichy István gróf (1616–1693). In.: Regnum egyháztörténeti évkönyv 5. sz. Bp. 1942–1943. 734–764.

5 A forrásokban a Zichy alak mellett ismertek a *Zycsy*, *Zychy*, *Zicsi*, *Zicsy*, *Szicsi*, *Szycsy* formák is.

6 Erdélyben is ismert egy Zichy család. Ők a Miházi előnevet használták, esetükben szinte biztos, hogy csak névrokonságról van szó. Vö.: Politika és

házasság. Menyegzőre hívogató levelek a 16. századi Erdélyből. Kiad.: Horn Ildikó – Kreutzer Anna – Szabó András Péter. Bp. 2005. 128–129.

7 Egy másik tanulmány keretében szándékomban áll, a Zichy család 16–17. századi felemelkedésének részleteit részletesebben megvizsgálni és bemutatni.

8 HU-MNL-OL-P 707-283.-1. Zichy családot érintő genealógiák.

9 Elsősorban a családtagok születésére és halálozására vonatkozó levelek HU-MNL-OL-P 707-195. et A és B.

10 HU-MNL-OL-P 707-283.-1.-1; 4; 5.

11 Összehasonlításképpen érdemes másik családtagok esetében feltüntetett dátumot is megnézni. Ilyen lehet Zichy Pál, akinek a neve alatt az 1612-es dátum szerepel, ami nyilvánvalóan téves.

következtetni egy, a fiatal Nádasdy Ferenc által írott levél, amiben édesanyjától kért némi anyagi támogatást Zichy György úr számára. Ez nem csak az aktív szervitori szolgálataira enged következtetni, hanem arra is, hogy urával is jó kapcsolatot ápolhatott.¹²

Mint a többi a főúri familiáris esetében, Zichy György számára is többfajta karrierlehetőség kínálkozott. Származásuk, kapcsolataik és vagyoni helyzetük nagyban befolyásolta lehetőségeiket.¹³ A legvagyonosabbak számára a vármegyei karrierépítés tűnhetett a legkézenfekvőbbnek, akár az alispáni tisztség megszerzésével erősíthette pozícióikat. Zichy György két alkalommal, két különböző vármegyében jutott el az alispánsáig: 1580 és 1591 között Moson vármegye,¹⁴ 1595 decemberétől 1600 novemberéig pedig Vas vármegye alispáni teendőit látta el.¹⁵

Zichy György három házasságot kötött.¹⁶ A tanulmány szempontjából nemcsak az utódok a fontosak, hanem azok a rokoni kapcsolatok is, amelyeket Zichy György kialakított feleségei révén. Első házasságát a Moson vármegyében birtokos Jósá családból származó Jósá Ilonával kötötte. Sajnos igen keveset tudunk a családról. A Jósák Moson vármegye kisebb birtokos rétegéhez tartoztak. Központjuk Oroszvár volt, amit majd a család magva szakadása után a Zichyk szereznek meg és építik ki új központjukat.¹⁷ Sajnos a források hiányossága miatt nem tudjuk pontosan meghatározni, mikor is vesztette el első feleségét Zichy György. Feltételezhetőleg valamikor az 1560-as 1570-es évek fordulóján tarthatták lakodalmukat.

Második házasságával egy vármegyei szinten igen előkelő családdal sikerült rokonságba kerülnie. 1570-es évek közepén Ostffy Domonkos lányával, Annával kötötte össze az életét. Az Ostffyak Vas vármegye egyik legrégebbi múltra visszatekintő családja voltak és Vas vármegye mellett a szomszédos soproni törvényhatóság területén is rendelkeztek kisebb birtokokkal. Ostffy Anna, akkor már özvegy volt, előző, Poky Lázárral való házasságából született egy kislánya, Erzsébet. A kislány gyámsága kapcsán értesülünk róla, hogy többen is pályáztak a feladatra, nem titkoltan önös érdekből, hiszen a gyermek bizonyos birtokok örökösének számított. Ugyanezen dokumentumból tudjuk meg, hogy Zichy György és Ostffy Anna házassága valószínűleg nem volt hosszú, ugyanis az 1582-ben kiállított dokumentum már néhaiként említi az asszonyt. Ugyanennek az ügynek a folyamányaként 1583-ban a javak felosztásakor az is kiderült, hogy Ostffy Annának

Zichy Györgytől három gyermeke: Mihály, Benedek és Anna született.¹⁸

Utolsó házasságát, legkésőbb az 1582–1583 körül köthette, a Zala vármegye északi részén birtokos Pogány II. János lányával, Annával.¹⁹ A frigyből három gyermek Ádám, György és Éva született.²⁰

Zichy György fiaival a család több részre szakadt. Gyermekeinek többsége vármegyei közegekben folytatta életét.²¹ Zichy György halálának időpontját nem nem ismerjük pontosan, feltételezhetően, valamikor 1604 körül következett be.²²

A grófi ág leszármazása szempontjából Zichy György fiai közül I. Pál az, akinek nagyobb figyelmet kell szentelni. Születési idejeként korábban ismert 1598-as esztendő hibásnak tekinthető.²³ Zichy Pál édesapja első, Jósá Ilonával kötött frigyből származott. Ezek alapján születési ideje az 1570-es évekre helyezhető. Az ifjút apja megfelelő oktatásban is részesítette, ugyanis fennmaradt egy levele 1592-ből, amit fiának, Zichy I. Pálnak írt, aki akkor a bécsi Tartományi Iskola tanulója volt.²⁴ Ezt követően, még ugyanabban az esztendőben Zichy Pál beiratkozott a Grazi Egyetemre.²⁵ Legközelebb 1608-ban bukkan fel a forrásokban, mint a győri lovasság kapitánya. Nyolc évvel később, 1616-tól kezdve veszprémi főkapitányként szolgált. Ebben a tisztségében harcolt Bethlen Gábor (1580–1629) első hadjárata alatt a fejedelem csapatai ellen. Veszprém helyőrsége akarata ellenére megnyitotta a kapukat a fejedelmi hadak előtt, akik Zichyt fogságba vetve, Kaszára hurcolták. Onnan csak jelentős váltságdíj megfizetése ellenében szabadulhatott 1622-ben.²⁶ Hosszú rabsága és a jelentős anyagi áldozatok ellenére Zichy Pál hűsége kifizetődő volt, ugyanis az 1622-ben tartott soproni országgyűlésen II. Ferdinánd király visszahelyezte veszprémi kapitányi tisztségébe.²⁷ Ebben komoly szerepe lehetett Dallos Miklós (–1630) győri püspöknek, akinek az egyik királyhoz írott *opiniojában* ott találjuk a kárpótlandó személyek között Zichy nevét is.²⁸

12 Nádasdy Ferenc Kanizsai Orsolyának, Bécs, 1568. április 16. Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerk. Károlyi Árpád – Szalay József. Bp. 1882. 184.

13 *Dominkovits Péter*: Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház: adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgásterének kutatásához. Turul 81. (2008) 2. sz. 33–42.

14 *Gróf Zichy I.*: i. m. 735.

15 Zichy Györgyöt 1595. december 16.-án választotta meg a közgyűlés. 1600. november 25.-én a közgyűlés előtt lemondott alispáni tisztségéről. Vö.: *Tóth Péter*: Vas vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1595–1600. In: Vas megyei levéltári füzetek 2. Szombathely 1989. 43. 242.

16 Három házassága egyáltalán nem számít kirívó esetnek a korszakban. Vö.: *Péter Katalin*: Házasság a kora újkori Magyarországon 16–17. század. Bp. 2008. 49–51.

17 *Dominkovits Péter*: Moson vármegye birtokos társadalma a 16. század végén. Arrabona. Múzeumi Közlemények 39. (2001) 1–2. sz. 317–318.

18 *Tóth Péter*: Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái I. 1579–1589. Sopron 1994. 126–127., 139.

19 *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. XII. kötet. Pest 1865. 354., 356.

20 HU-MNL-OL-P 707-283.-1.-4.

21 *Nagy I.*: XII. 370.

22 Zichy István azt feltételezi a fellelt források alapján, hogy 1604-ben halhatott meg, azonban, amíg ezt nem sikerül egy halálát, vagy harmadik feleségének özvegységét igazoló dokumentummal bizonyítani, addig célszerű nyitva hagyni az 1604 körüli időpontot. Vö.: *Gróf Zichy I.*: i. m. 735.

23 *Nagy I.*: XII. 371.

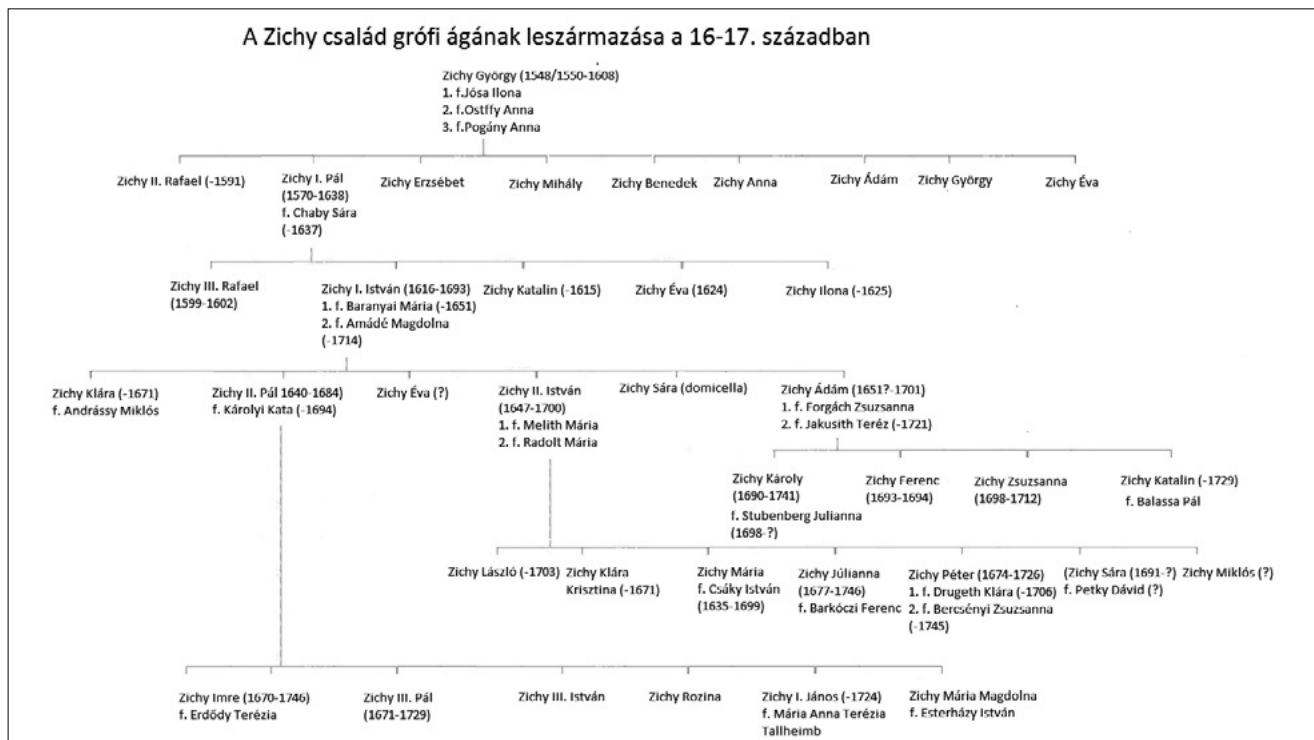
24 *Gecsényi Lajos*: Magyar diákok a bécsi tartományi iskolában a 16. század második felében In: Uő.: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetében. Győr 2008. 247.

25 *Fraknói Vilmos*: A hazai és külföldi iskolázás a XVI. században. Bp. 1873. 248.

26 Zichy Pál karrierjére lásd: *Pálffy Géza*: A veszprémi végvár fő- és vicekapitányainak életrajzi adataira (16–17. század) In: Veszprém a török korban: Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk. Tóth G. Péter. Veszprém 1998. 91–188. 173–174.

27 *Pálffy Géza*: Egy elfelejtett kiegészítés a 17. századi magyar történelemben. Az 1622. évi koronázódiéta Sopronban. In: Egy új együttműködés kezdete. Az 1622. évi soproni koronázó országgyűlés. Szerk. Dominkovits Péter – Katona Csaba. Sopron–Bp. 2014. 42, 46.

28 *Fraknói Vilmos*: Dallos Miklós győri püspöknek politikai és diplomáciai iratai (1618–1626). Esztergom 1867. 191.

1627-től kezdve egészen haláláig győri vicegenerálisként szolgált. Erről az időszakról keveset tudunk. Illésházy Gáspár (1593–1648) egyik levele alapján feltételezhetjük, hogy Bethlen Gábor további hadjárataiból is kivette részét, természetesen az uralkodó oldalán, ugyanis Illésházyt nagy megnyugvással töltötte el, amikor beszámolhatott a protestánsok nagy ellenségének halálhíréről.²⁹

Ismereteink alapján Zichy Pál egyszer házasodott, és pedig Chaby Sárával (–1637). Az eddig megjelent munkák alapján úgy tudtuk, hogy a házasságból egyetlen gyermek, Zichy István született.³⁰ Ha a Nagy Iván által feltüntetett 1598-as esztendő fogadjuk el Zichy Pál születésének, akkor teljesen érthető, hogy a családnak egyetlen gyermeke született. De mint feljebb megállapításra került, Zichy Pál 1616-ban legalább 46 éves kellett legyen, akkor nehezebben igazolható, hogy csupán egyetlen gyermekük volt.³¹ A megvizsgált genealógiai táblák alapján Zichy Pálnak és Chaby Sárának legalább öt gyermeke volt. A táblázatok ugyan születési dátumokat nem tartalmaznak, bizonyos logikát azért felfedezhetünk bennük. A későbbi már ismert születési adatok esetében megfigyelhető rendszer

alapján kijelenthető, hogy a születések sorrendjét fentről lefelé haladva adták meg a készítők. Több táblázatot összehasonlítva úgy tűnik, hogy az első készítő két helyen is hibát vétett. Zichy Pál és Chaby Sára utódai között szerepel egy Rafael és egy Erzsébet nevű gyermek neve. Ezek a nevek azonban Zichy Pál testvérei között is feltűnnek. A hibára nem csak abból következtethetünk, hogy egyes táblázatokban valaki ceruzával utóbb áthúzta a rossz helyre írott neveket.³² Jó iránymutató, hogy Zichy Erzsébet neve mellett két férjét, Körtvélyessi Jánost és Rajky Jánost is feltüntették. Mind a két nemes úr az 1590-es 1600-as években volt karrierje csúcán – Moson vármegye alispánjai voltak –, ami megerősítést ad arra nézve, hogy Zichy Erzsébet valójában Zichy Pál fiatalabb testvére volt. Kiházasításával apja egyértelműen a család Moson vármegyei integrációját kívánta erősíteni.³³ Nehezebb Zichy Rafael létezésének bizonyítása. Nevét több táblázatban is feltüntették Zichy György gyermekei között, ugyanakkor a dátumok, a már említett későbbi javítások és a források hiánya miatt nehéz döntésre jutni. Úgy gondolom, esetében egy korán elhunyt kisleányról beszélhetünk, aki valamikor 1591 körül született.³⁴ Ugyanakkor létezett Zichy III. Rafael is, aki feltételezhetően 1599 körül született Zichy I. Pál és Chaby Sára első gyermekeként és szintén fiatalon, 1602 körül halhatott meg.³⁵

A táblázatokban nem szerepelnek ugyan, más forrásból mégis igazolható, hogy Zichy Pálnak és Chaby Sárának még

29 Szilágyi Sándor: Illésházy Gáspár feljegyzései. Történelmi Tár 14. (1891) 4. sz. 584. Idézi *Gróf Zichy I.*: i. m. 738.

30 Nagy Iván csak annyit írt, hogy Zichy Pálnak és Chaby Sárának egyetlen gyermeke maradt, az esetleg korábban vagy később születettekről nem tesz említést. Vö.: *Nagy I.*: XII. k. 1865. 382. Hasonlón Zichy István sem tesz említést korai öse testvéreiről. Vö.: *Gróf Zichy I.*: i. m. passim.

31 Természetesen ismerünk olyan példát, ahol rendkívül sokáig vártak egy gyermek megszületésére, mint például Nádasdy Ferenc esetében. Ezek mellett ismerünk olyan esetet is, ahol csupán egyetlen gyermek született: I. Rákóczi Ferenc, de a korszak tendenciája ezzel ellentétes volt, és a sok gyermek vállalása volt általános a magas gyermekhalandóság miatt. Vö.: *Péter Katalin*: A gyermek első tíz esztendeje. In.: *Gyermekek a kora újkori Magyarországon*. Szerk. Péter Katalin. Bp. 1996. 41–42.

32 HU-MNL-OL-P 707-283.-1.-1; 2; 4.

33 *Dominkovits Péter*: Moson vármegye birtokos társadalma i.m. 318.

34 HU-MNL-OL-P 707-283.-1.-4. Zichy Rafael neve mellé az 1591-es dátum került.

35 HU-MNL-OL-P 707-283.-1.-1. Zichy Rafael neve Zichy György gyermekei között szerepel és az 1599–1602 dátum párost írták mellé. Ugyanakkor kizárhatónak tartom, hogy Zichy György gyermekéről lenne szó.

legalább két gyermeke született. A két kislány valószínűleg nem lehetett hosszú életű. Szüleik 1626-ben díszes emlékművet építtettek Zichy Katalin (–1615) és Zichy Ilona (–1625) emlékének a győri székesegyházban.³⁶ Ezek alapján több kérdést vet fel egy Zichy Éva nevű lány kiléte. Az egyik táblázatban Zichy Pál és Chaby Sára gyermekei között van feltüntetve, ugyanakkor azt is jelezték a készítők, hogy 1624-ben elhunyt.³⁷ Érdekes, hogy nevét szülei nem tüntették fel a testvérei számára készített síremléken. Feltételezhető, hogy egy olyan kislányról lehetett szó, aki nagyon fiatalon, talán már a keresztelése után nem sokkal meghalt és így nem kötődött annyira a családhoz.

Zichy Pál gyermekei közül csak egy fiúgyermek, István élte meg a felnőttkort. Mivel életét kései leszármazottja már 1943-ban összefoglalta, jelen munka a terjedelmi korlátok miatt csak vázlatosan ismerteti, és az újabb kutatások során feltárt eltérésekre fektet nagyobb hangsúlyt. Az apa győri kinevezésének köszönhetően az ifjú István tanulmányait a győri jezsuitáknál végezte.³⁸ A középszintű iskola befejezése után a császárváros egyetemén folytatta tanulmányait, amit egy *Kavaliertourral* fejezett be Zrínyi Miklós társaságában.³⁹ Ezután egy rövid udvari szolgálat következett Ferdinánd főherceg – a későbbi III. Ferdinánd – udvarában. Ez idő alatt kamarásként és étekgófogóként is tevékenykedett 1638-ig.⁴⁰ 1638-tól már a magyar végeken a győri lovasok hadnagya, majd 1642-től egészen 1646-ig a tatai vár főkapitánya volt. 1646-tól visszatért Győrbe, ahol az uralkodó kinevezéséből a végvidék magyar vicegenerálisa lett.⁴¹ Ezt a feladatot egészen 1655-ig látta el, amikor is az országgyűlésen III. Ferdinánd a bárók közé emelte, és kinevezték a Magyar Kamara elnökének.⁴² Ilyen karrierrel a háta mögött nem véletlenül tiszteli személyében, a család jövőjét megalapozó őst.

Zichy István kétszer házasodott. Először a Pozsony vármegyei nemesség köréből választotta házastársul magának vedródi Baranyay Máriát (–1651). Második házasságát 1651 és 1652 körül köthette szintén a térségben birtokos, ugyanakkor már főnemesi címmel rendelkező várkonyi Amádé családból származó Amádé Magdolnával (–1714). A két házasság jól mutatja, hogy Zichy István társadalmi státusa is jelentősen megváltozott ebben az időszakban. Második házasságával már túl lépett a megyei nemesség szintjén és egy regionálisan is jelentős családba sikerült beházasodnia. További hozadéka volt az új frigynek, hogy apósának társadalmi presztízse igen jelentős volt, hiszen Amádé Lénárd (–1653 körül) korábban Esterházy

Miklós alnádora (*vice-palatinus*) volt. Az új kötelek az Amádé család részéről is jó megoldásnak tűnhetett, hiszen a korszakban nem volt ritka a „lefelé” való kiházasítás a lányok között, mivel nem mindig akadt rangban megfelelő jelölt számukra.⁴³

Zichy István és Baranyay Mária házasságában több részlet is pontosításra szorul. A két fiatal az esküvőjét az eddigiekkel ellentétben nem 1644 körül tartotta, hanem korábban, 1640-ben. Erről egy, a vőlegény által Batthyány Ádámnak írott meghívó tanúskodik.⁴⁴ A házasságuk csupán tizenegy évig tartott, Baranyay Mária ugyanis 1651 elején hosszas betegeskedés után visszaadta lelkét a teremtőnek.⁴⁵ Ez az alig tizenegy év igen gyümölcsöző volt, ugyanis öt gyermek született a frigyből, sok évvel későbbi végrendeletében Zichy István is igen nagy szeretettel emlékezett vissza első feleségére.⁴⁶ Az Amádé Magdolnával való házasságból csupán egy gyermek születéséről tudunk. Mivel házasságuk közel negyven évig tartott, igen nehéz elképzelni, hogy valóban Zichy Ádám volt az egyetlen gyermek ez alatt az időszak alatt, akinek a szülők örvendhettek. Ennek ellenére a családi levéltárban feltárt genealógiai táblázatok és más források is arra utalnak, hogy Zichy István és Amádé Magdolnának nem született több gyermeke.

A két frigyből származó hat utód közül a legkevesebbet két kislányról, Éváról és Sáráról tudunk. Zichy Éva esetében már az 1943-ban készült tanulmány is a gyermekkorban bekövetkezett halált valószínűsítette.⁴⁷ Zichy Sára esetében a táblázatok készítői a „*domicella*” megjegyzést fűztek a neve mellé, ezzel kicsit sem könnyítették meg a kutatók dolgát. Mivel a jelentése „hölgy”, esetében is feltételezhető a fiatalkori még házasság előtti halál, vagy a korszakra kevésbé jellemző, élet-hosszig tartó hajadonság vagy özvegyesség.⁴⁸

Zichy István és Baranyay Mária három felnőttkort biztosan megélt gyermekéről már jóval többet tudunk. A két fiút, Zichy II. Pált (1645–1684) és az ifjabb Zichy Istvánt (1646–1700) jól iskoláztatták a pozsonyi jezsuitáknál. Pál esetében tudjuk, hogy még a bécsi egyetemet is elvégezte, azt követően apja, Zrínyi Miklós udvarába küldte, ahonnan az 1664-es tragédia után távozott.⁴⁹ Ezt követően a dunántúli végvidéken szolgált. A visszafoglaló háborúknak csak a nyitányát érthette meg, ugyanis 1684-ben egy, a törökökkel lefolytatott összecsapásban életét veszítette. Zichy II. Pál 1669-ben házasodott össze Károlyi Katával (–1694), Károlyi László (–1689)

36 Mikó Árpád – Pálffy Géza: A győri székesegyház késő reneszánsz és barokk sírkövei (16–17. század). Művészettörténeti Értesítő 48. (1999) 1–4 sz. 148.

37 HU-MNL-OL-P 707-283.-1.-4.

38 Acsay Ferenc: A győri fő kath. gimnázium története 1626-1800, Győr 1901. 153.

39 HU-MNL-OL-P 707-41.-5. A grófi diploma mellett Zrínyi Miklós könyvtárában a mai napig fennmaradt könyvben lévő bejegyzés látszik megerősíteni, hogy Zichy I. István valóban Zrínyi kíséreként utazott Itáliába. Vö. A Bibliotheca Zriniana története és állománya. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1991. 375–376.

40 Csonkás Mihály: A költő Zrínyi Miklós egy ifjúkori barátja. Irodalomtörténeti közlemények 72. (1968) 4. sz. 429.

41 HU-MNL-OL-P 707-39. et B. Fol 5.

42 HU-MNL-OL-A 57-11.-381. [Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztraturája, Libri Regii]

43 Péter K.: Házasság a kora újkori Magyarországon i. m. 81–82.

44 Gróf Zichy I.: i. m. 739. Az első ismert említést 1644-re teszi, amikor egy adománylevélben kerül említésre Baranyai Mária neve. Ezzel szemben Zichy István Batthyány Ádámmal írott levelében 1640. február 12.-én Baranyai Máriával tartandó esküvőjére invitálja a nyugat-magyarországi főurat. Zichy István Batthyány Ádámmal 1640. február 9. MNL OL, Batthyány család körmendi levéltára, Misseles (a továbbiakban: P 1314) Nr. 53 037.

45 Zichy István Batthyány Ádámmal 1651. január 19. MNL OL P 1314 Nr. 53113.

46 Zichy István végrendelete. HU-MNL-OL-P 707-43. Nr. 3.

47 Gróf Zichy I.: i. m. 739.

48 Péter Katalin: Házasság a kora újkori Magyarországon i. m. 54–55.

49 Zichy István Pethő Györgyhöz: Pozsony, 1664. február 20. MNL OL Magyar Kamara Archivuma Achta familiae Pethő (P 188) Nr. 370. Amikor Zrínyit a halálos vadászbaleset érte Bethlen Miklós önéletrajza szerint jelen volt Zichy Pál is. Nem sokkal később ő is elhagyta Csáktornyt. vö. Bethlen Miklós élete leírása magától In.: Kemény János és Bethlen Miklós művei Szerk. Windisch Éva, Bp. 1980. 600.

Szatmár vármegye főispánjának leányával. Házasságukból 1670-ben született Zichy Imre, 1671-ben pedig Zichy III. Pál,⁵⁰ majd Zichy János, akinek utódai a 18. században tovább örökölték a család grófi ágát.⁵¹

Az ifjabbik Zichy István ifjú koráról kevesebbet tudunk. Biztos pont, hogy 1665-ben Nádasdy Ferenc országbíró kíséretében Rómába utazott, majd alig öt évvel később Nádasdy István kísérője volt annak Nyugat-Európába szervezett *Kavalierstourján*.⁵² 1670 után ő is a nyugati végeken szolgált. A felszabadító háborúban is jelentős részt vállalt. Többek között jelen volt Kanizsa felszabadításánál is Batthyány II. Ádám mellett.⁵³ Az ifjabbik Zichy István kétszer házasodott. Először a Felső-Magyarországon birtokos, és az ottani katolikus elit tagját, briberi Melith Mária-t vezette oltárhoz 1671-ben.⁵⁴ E házassággal egy új országrész nyílt meg a Zichy család számára. A gyerekek ugyanis a felső-magyarországi elitből választottak maguknak házastársakat, illetve olyan családokba házasodtak be, amelyek vezető szerepet játszottak a térségben. Az öt gyermek közül négyen éltek meg a felnőttkort, a fiúk közül egyedül Zichy Péter (1678–1726).⁵⁵

Második házassága már túllépett a Magyar Királyság határain. Radolt Mária-t vette feleségül egyelőre ismeretlen időpontban. Ez már egy új szakasz kezdetének tekinthető a Zichy család házasságpolitikájában. Az ifjabbik Zichy István ugyanis második választottjával az első lett a család történetében, aki külföldi hölgyet vett feleségül.⁵⁶ A Radolt család, a Zichykhöz hasonlóan, nem tekinthető régi nemesi családnak. Felemelkedésük a 17. század közepén kezdődött meg, a Zichykhöz hasonlóan, a hivatalnok elit részeként, Clement Radolt az Udvari Kamara (*Hofkammer*) titkára majd tanácsosa volt. Ez idő alatt szerezte lovagi címét is.⁵⁷

Zichy Klára házassága igen rövidre sikerült. Szülei, távol az oroszvári otthonától találtak férjet számára, Andrassy Miklós (–1686) személyében. A fiatalasszony sokat betegeskedhetett új otthonában, aminek rövidesen halál lett a vége.⁵⁸ Zichy Klára betegségre való hajlamossága alapján elképzelhető, hogy a másik lánytestvér, Sára is hasonló okokból maradhatott élete végéig hajadon.

50 Zichy II. Pál levele Zichy I. Istvánhoz Győr, 1671. február 27. HU-MNL-OL-P 707-195. et A. Nr. 1. A levélben újabb fiúként említi Zichy II. Pál az újszülöttet, tehát testvére, Imre már ekkor életben volt.

51 A 18. század során, mind Zichy Ádám, mind pedig Zichy II. István utódai gyermektelenül hunytak el.

52 *Toma Katalin*: Nádasdy István európai tanulmány útja In.: *Idővel paloták... Magyar udvari kultúra a 16–17. században*. Szerk. G. Etényi Nóra – Horn Ildikó, Bp. 2005. 192–214.

53 *Oross András*: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*, Bp. 2013. 83–85, 268–271.

54 id. Zichy István Melith Mária-hoz Pozsony, 1671. május 4. HU-MNL-OL-P 707-84.-NB-13636.

55 HU-MNL-OL-P 707-283.-1.-6. Zichy Péter gyermekeivel a Zichy családnak ez az ága fiágon kihalt.

56 Vö. *Koltai András*: *Magyar főrendek külföldi feleségei a 16–17. században*. In: *Mindennapi választások. Tanulmányok Péter Katalin 70. születésnapjára*. Szerk. Erdélyi Gabriella–Tusor Péter. Bp. 2007 313–324.

57 *Kirnbauer von Erzstätt, Johann*: *Der Niederösterreichische Landständische Adel*. A-R. Wien 1901. 371.

58 Andrassy Miklós Baranyay Tamásnak 1671. május 4. HU-MNL-OL-P 707-195-et B Nr. 2.

Ádámot, testvéreihez hasonlóan nevelhették. Iskoláiról keveset tudunk. 1672-ben már biztosan a bécsi egyetem hallgatója volt, ahol jogot tanult.⁵⁹ Kétszer házasodott. Először Forgách Ádám (1609–1681) lányát, Zsuzsannát vezette oltárhoz, majd annak halála után, egy másik Nyugat-Magyarországon birtokos család tagját, Jakusith Teréziát vette feleségül. Többi testvérétől eltérően, Zichy Ádámnak a második házassága volt gyümölcsözőbb. Egyetlen felnőtt kort megért fiát, Károlyt (1690–1741), már Jakusith Terézia hozta világra, 1690 novemberében.⁶⁰

Áttekintve a Zichy család grófi ágának leszármazását a 17. század folyamán a némileg önkényesen kiválasztott ősapától Zichy György-től kezdve a 17. század végén született gyermekekig, a következő megállapításokat tehetjük. A leginkább szembevetendő, hogy a korszakra jellemzően, a Zichy családban is igen bőséges gyermekáldásnak örvendhetek a szülők. A gyermekhalálozás is viszonylag magasnak tekinthető, különösen igaz ez a 16–17. század fordulóján Zichy I. Pál családjára, ahol csak a családnak grófi címet szerző I. István maradt életben.

Zichy György három házassága a 16. század második felében, a nemesség középső rétegébe vezetett. Két alkalommal, a megyei nemesség elitjéből sikerült feleséget találnia magának. Ezzel családját is sikerült jobban pozícionálnia. Fia, Zichy I. Pál szintén a megyei nemességből választott magának párt, ahogy az ő fia, I. István első házassága is a vármegyei elithez kötötte a családot. Amádé Magdolnával kötött frigye pedig már a főnemesség körébe történő beházasodás irányába mutat elmozdulást. A házasság politika csúcsát az ifjabbik Zichy István második, Radolt Mária-ival való násza jelentheti, mivel ezzel a Zichyknak is sikerült az alsó-ausztriai nemességbe beházasodniuk. A 18. század folyamán a Habsburg Monarchia nemességével való házassági kapcsolatok pedig mind általánosabbá váltak.⁶¹

A társadalmi ranglétrán való mozgás mellett érdemes figyelemmel kísérni a területi változást is. Zichy György a 16. században Vas vármegyéből kiindulva Nyugat-Magyarország négy vármegyéjében (Vas, Zala, Moson, Sopron) jelent meg. Fia, Pál már északi irányba „mozogva” választott magának társat. A 17. század elejére az Észak-Dunántúlra és Alsó-Magyarországra helyeződött át a társkeresés területe. Zichy István gyermekei esetében pedig egy keleti irányú elmozdulás figyelhető meg azzal, hogy Zichy II. Pál Károlyi Katát, Zichy II. István pedig Melith Mária-t vezette oltárhoz, illetve az egy szem leány Andrassy Miklóshoz ment feleségül. Az ifjabb István utódai esetében ez a kelet-magyarországi irányultság a későbbiekben is megmaradt. Zichy II. Pál és I. Ádám utódai inkább nyugat felé, adott esetben a birodalomban kerestek maguknak házastársat, ezzel erősítve a későbbiekben a Zichy család integrációját a birodalmi elitben.

59 „Fiam Adamkot vissza küldven az Juriditium Studium continualasara aianlom az Ngod meltosagos protectioiaba...” Zichy István Rottal Jánoshoz Pozsony, 1672. március 4. HU-MNL-OL-P 507-1.-A-438.-16. [Nádasdy család nádasladyai levéltára]

60 Kecskeméthy János levele Zichy I. Istvánnak Pozsony, 1690. november 12. MNL OL P 707.-195.et A Nr. 2. Zichy Károly születéséről Zichy István hét nappal korábban írott levelében értesítette Kecskeméti Jánost.

61 *Koltai A.*: i. m. 318., *Péter K.*: *Házasság a kora újkori Magyarországon* i. m. 89–90.

FRICZ-MOLNÁR PÉTER

Mikoviny Sámuel és felesége selmeci komasági kapcsolatrendszere

The godparental relationship system of Sámuel Mikoviny and his wife in Selmec

The technical work of Sámuel Mikoviny, who lived in the first half of the 18th century, has been well researched. At the same time, the godparental relations of Mikoviny in Selmecbánya were not studied, in spite of the relations between godparents providing a good picture of the status of a family in a certain community. This study describes the godparental relationship system of Sámuel Mikoviny and his wife, Anna Regina Gillich, in Selmecbánya (Banská Štiavnica) between 1736 and 1758, briefly covering the Bratislava period from 1727 to 1733.

A 18. század első felében élt Mikoviny Sámuel matematikus, térképész és selmeci bányásziskolai tanár életéről, műszaki munkásságáról számos tanulmány és könyv¹ jelent meg. Ezek azonban Mikoviny társadalmi kapcsolatrendszerén belül a selmecbányai keresztszülősei viszonyait nem vizsgálták. Ugyanakkor a keresztszülősei – komasági – kapcsolatrendszer az adott család, illetve férj és feleség helyi társadalmi beágyazottságáról, a helyi közösségben betöltött státuszáról is értékelhető képet ad. A keresztszülőség bizalmi jellegű választást és egyfajta családi, műrokonsági állást jelentett. E rövid tanulmány hézagpótló jelleggel ismerteti és értékeli Mikoviny Sámuel és felesége, Gillich Anna Regina selmecbányai keresztszülősei kapcsolatrendszerét² az 1736 és 1758 közötti bő két évtized vonatkozásában, szükségszerűen kitérve az azt megelőző, 1727–1733 közötti pozsonyi időkre is.

Az evangélikus vallású Mikoviny Sámuel 1727-ben megnősült,³ majd feleségétől, Gillich Anna Reginától öt gyermeke – ebből három fiú és egy leány 1728 és 1733 között az akkori magyar királysági fővárosban, Pozsonyban, majd 1736-ban egy leány Selmecbányán – született. A Mikoviny család 1735 nyarán átköltözött Pozsonyból Selmecbányára.⁴ A pozsonyi és a selmecbányai evangélikus anyakönyvek alapján megállapíthatóak a Mikoviny-gyermekek keresztszülői. Ebből adódóan az is látható, hogy Mikoviny és felesége mely selmeci családokkal került komasági viszonyba a 18. század közepén.

Selmecen ekkoriban egymástól elkülönülten német (és magyar), valamint szláv⁵ (szlovák) evangélikus egyház működött, ugyanakkor Mikovinyék csak a német (magyar) egyház anyakönyveiben szerepeltek. Az előkelő selmeci evangélikus bányapolgárság döntően ehhez az egyházhoz tartozott. Selmecbánya és a helyi bányászat az 1740–50-es években virágkorát élte, köszönhetően – többek között – Mikovinynek és az akkori polgároknak is, de lássuk, hogy Mikoviny körül milyen komasági háló alakult ki.

I. A Pozsonyban született Mikoviny gyermekek és a keresztszülőik⁶ a következők voltak:

	Név és pozsonyi születési adatok	Keresztszülők
1.	Sámuel Wolfgang, 1728.04.02.	Bél Mátyás és felesége, Hermann Zsuzsanna
2.	Károly Szaniszló, 1730.02.05.	Bél Mátyás és felesége, Hermann Zsuzsanna
3.	Erzsébet Krisztina, 1731.11.20.	Jeszenák Pál és felesége Mária Erzsébet Matolay János és felesége, Mária Zsuzsanna
4.	Tamás Lajos, 1733.12.21.	Jeszenák Pál és felesége, Mária Erzsébet Segner András

A pozsonyi keresztapák közül valamennyien – Mikoviny társadalmi helyzetének megfelelően – helybeli előkelőségek

1 *Török Enikő*: Mikoviny Sámuel. Bp. 2011., *Csima Péter*: Mikoviny Sámuel az építész és tájalakító. Bp. 2019. Török Enikőnek ezúton is köszönöm a szakmai segítségét.

2 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, X (Mikrofilmek), 9482 (Štátny oblastny archív v Banskej Bystrici, Besztercebányai Területi Állami Levéltár, Szlovákia), C 834 (mikrofilmszám).

3 *Patvaros József*: Mikoviny Sámuel (1700-1750) tudós polihisztor életútja és munkássága. Soproni Műhely 16. (2016) 43.

4 *Reisz T. Csaba*: Mikoviny Sámuel udvari kamarai mérnök. In: A magyar térképészet nagyjai. Bp. 2001. 164–178.

5 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TMH-98MR?i=626&cc=1554443&cat=773918>, letöltés 2020. jan. 21.

6 https://www.familysearch.org/search/record/results?givenname=samuel&surname=mikovinyi&birth_place=pozsony&birth_year_from=1720&birth_year_to=1740&count=20&offset=0, letöltés 2020. jan. 21.

Dies	Infans	Pater.	Mater.	Susceptores.	Infans	Pater.	Mater.	Susceptores. 1736.
10.	1736.	Januarius.		In Nomine Jesu	Andreas	Andreas hlt. gombos. nio Bisfona for.	Juditba	Vera Nibel Redmidt. Fr. Johan Dravet. Fr. Anna Barbara Pofftererin. Fr. Barbara Dop. perterin.
6.	Andreas	Andreas Jan. hlyf. Snygn.	Anna Ro. sina.	Fr. Elias & Bill. Fr. Johan Kristia Onradj. Fr. Juliana Bollem. Fr. Euphrosina Zips.	Anna Suzana	Emanuel Rauf. Snygn. for. Snygn. for.	Barbara	Fr. Gottlieb Kins. Fr. Jacob Zins. Fr. Dorothea Kastnerin. Fr. Anna Susanna Kustaterin.
13.	Anna Suzana	Michael Lind Andreas Kustaterin.	Anna.	Fr. Johann Poffter. Fr. Johan Dravet. Fr. Elisabetha Gobneiderin. Fr. Anna Kochlatsch.	Suzsina	Andreas Frit. Snygn. for. Snygn. for.	Rosina.	Fr. Georg Munnich. Jacob Friedat. Maria Ullrichin. Rosina Mullerin.
18.	Paulus	Georg Mager nio Snygn.	Anna.	Martin Domda. Michael Oranger. Maria Stromadin. Juliana Liputkin.	Charlotta	Martius. Fr. Daniel Mikoviny. Snygn. for. Snygn. for.	Anna Regina.	Fr. Stephan Anton Kochlatsch. Doctor. Fr. Paul Straub. Snygn. for in Snygn. Fr. Euphros. Straubin. Fr. Susana Suzsina Fritzin.
24.	Anna Sina.	Andreas Fritzinger. nio Snygn.	Diagda. Lina.	Fr. Jacob Lind. Fr. Gulcher Wandt. Fr. Maria Mager. Fr. Dorothea Kocher.	Christina Suzsina.	Johann Elias & Bill. Snygn. for. Snygn. for.	Anna Concordia	Fr. Janss Georg Fritziller. Fr. Michael Klein. Fr. Susanna Suzsina Fritzin. Fr. Maria Rosina Kruudin.
15.	Anna Sina.	Februarius.	Suzsina Dorothea	Fr. Michael Lind Fr. Baltzer Bondefor. Fr. Susanna Lugin. Fr. Anna Suzsina Lin.				

1. ábra: Mikoviny Sarolta selmeci születési anyakönyvi bejegyzése 1736-ból

voltak és a pozsonyi szellemi elithez tartoztak. Bél Mátyás⁷ neves polihistor, Mikoviny tanára és munkatársa is volt egyben. Jeszenák Pál⁸ elismert jogtudós és királyi tanácsos volt. Matolay János⁹ wittenbergi egyetemet megjáró szőlész-borász, szintén Bél Mátyás munkatársa volt a Notitiában és ő is rajzolt térképeket, míg Segner András pozsonyi tanácsos¹⁰ volt. A pozsonyi anyakönyvekben Mikoviny foglalkozásánál a matematikus szó szerepel.

II. Mikoviny Sámuelnek – ötödik gyermekeként – 1736-ban Selmebányán egy leánya, Sarolta (Charlotta) született és az apa e születési anyakönyvi bejegyzés¹¹ alapján (1. ábra) ekkor a bányavárosok császári/udvari bányameérnöke címet viselte.

Az egyetlen selmeci születésű Mikoviny leánygyermek keresztszülei révén Mikoviny a feleségével együtt két helybéli előkelő, illetve egy bécsi családdal kerül komasági viszonyba, a következők szerint:

	Név és selmeci születési adat	Keresztszülők
5.	Sarolta, 1736.03.11.	Kochlatsch István Antal helyi orvosdoktor Straub Pál bécsi könyvelő és felesége, Eufrozina Fritz (sz. Eisenreich) Zsuzsanna Zsófia

Keresztszülő volt tehát Kochlatsch István Antal helyi orvosdoktor és bányapolgár, valamint komaság jött létre a szintén selmeci nemes bányapolgár friedlenliebi Fritz családdal is, ugyanis az egyik keresztanya Fritz (sz. Eisenreich) Zsuzsanna Zsófia volt. Az ő férje, Fritz Lipót András (Besztercebánya, 1691 – Selmebánya, 1768) építtette Selmecen az ún. Fritz-házat és 1744-ben ő adományozta el földbirtokából a Scharfenberg-hegyet a jezsuitáknak, akik 1751-re felépítették

7 Magyar Életrajzi Lexikon I. szerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967. Bél Mátyás vezetésével végzett munka eredményeként látott napvilágot a Notitia Hungariae novae historico geographica első öt kötete (Bécs, 1735- 1742) tíz megye leírásával és Mikoviny Sámuel térképeivel.

8 Uo. Jeszenák Pál

9 Magyar Életrajzi Lexikon II. szerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1969. Matolay János

10 <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GR77-1B1?i=289&cc=1554443>, letöltés 2020. jan. 21.

11 HU-MNL-OL-X 9482-C-834 (1736.03.11.) [Másolatok gyűjteménye, Státny archív v Banskej Bystrici (Besztercebányai Állami Levéltár), Cirkevnyé

matriky (Egyházi anyakönyvek)] vagy <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9TJM-8C4?i=147&cat=773918>, letöltés 2020. jan. 21.

2. ábra: A selmeci kálváriáról 1744-ben készült Mikoviny-rajz

a híres selmeci kálváriát.¹² A selmeci kálváriáról Mikoviny-rajz (2. ábra) is ismert.¹³ A kálvária ugyanakkor nem pontosan a Mikoviny-rajz szerint valósult meg. Ennek ellenére Csima Péter szerint Mikoviny, mint helyi mérnök volt a selmeci kálvária érdemi és lényegi tervezője, így az építés során a főbb épületek és a gyalogutak elhelyezését tekintve az ő elképzelését követték.¹⁴

Mikoviny selmeci (főutcai) háza közel volt a főtéri Fritzházhoz,¹⁵ így – a közös evangélikus vallás, a hasonló szellemi-műszaki érdeklődés és a bányászati munkakapcsolat mellett – ez is szerepet játszhatott a komaság létrejöttében (3. ábra). Fritz Lipót Andrással volt munkakapcsolatra utal Mikoviny Sámuel 1743. június 8-án, Selmecebányán készített terve a Hodrusi-alsó-tó építéséről.¹⁶

Mikoviny egykori selmeci lakóházán ma szlovák nyelvű emléktábla található, amely magyar fordításban a következő: „Mikoviny-ház eredetileg 15. századi gótikus épület 17–18. századi átalakításokkal. Az udvari szárnyakon gótikus ablakok, a pilléres árkádokon erkély. E házban adott elő Mikoviny Sámuel, az 1735-ben alapított bányásziskola első professzora.”¹⁷

A harmadik keresztszülői család – Straub Pál és felesége – bécsi illetőségű volt, amely különlegességnek számított akkoriban Selmeceben, ugyanis az ottani (evangélikus) polgárcsaládok körében ritka volt a bécsi kapcsolat. Selmeceben bécsi társadalmi kapcsolattal bírt ekkor a Fritz-család, ugyanis a már említett másik keresztanya, Fritz Zsuzsanna Zsófia 1727-ben

12 Fricz-Molnár Péter: Adalékok az egykori selmecebányai Bányászati és Erdészeti Főiskola rektorátusi épületének (ún. Fritz-ház) történetéhez. Bányászati és Kohászati Lapok, 152. (2019) 4. sz. 25-26. E házaspár a szerző öszsülei voltak.

13 <http://mek.oszk.hu/06400/06422/html/epiteszet/epit7n.jpg>, letöltés 2020. jan. 21.

14 Csima P.: i. m. 104.

15 Vladimír Bárta: Banská Štiavnica - perla slovenských miest. Banská Štiavnica 2008. 25.

16 Török E.: i. m. 279.

17 Csáky Károly: Emléktáblák, emlékhelyek tájainkon XVII. – Mikoviny Sámuel nyomában Selmecebányán. <https://felvidek.ma/2016/03/emlektablak-emlekhelyek-tajainkon-xvii-mikoviny-samuel-nyomaban-selmecebanyan/>, letöltés 2020. jan. 21.

Bécsben Eisenreich Rudolf bécsi udvari kereskedő lányként házasodott a selmeci Fritz-családba.¹⁸ Lehetséges, hogy Straub Pál bécsi könyvelő és felesége, Eufrozina a Fritz-család révén került a Mikoviny-család látókörébe. Mikovinynek ugyanakkor a munkájából adódóan szintén volt birodalmi fővárosi kötődése, így ez is okozhatta a bécsi keresztszülői választást. Ezt alátámasztja, hogy Straub Pál adta ki a Notitia egyes kötetét, melyben megjelentek Mikoviny megyetérképei, illetve 1739-ben szintén Straub adta ki Mikovinynek a kör négyszögösítéséről szóló tanulmányát.¹⁹

A Mikoviny-család selmeci keresztszülői (komasági) kapcsolatrendszere²⁰ a pozsonyinál szélesebb és sokrétűbb volt, amelyet a következő táblázat áttekintően is bemutat.

	Komaság-gal érintett selmeci család(fő) neve	A családfő foglalkozása	Keresztszülő	Gyermek születése
1.	Stieger György	arany-műves, ötvös	Anna Regina	1738.06.20. 1740.08.04. 1742.12.03. 1745.02.11. 1747.10.15. 1750.08.04. 1756.04.09.
2.	Lehman Krisztián	vájár	Mikoviny Sámuel és Anna Regina (Kochlatsch István Antal és Fritz Zsuzsanna Zsófia is)	1740.01.06.
3.	Klauser Tóbiás	kovács	Mikoviny Sámuel és Anna Regina Anna Regina	1743.04.22. 1757.05.16.
4.	Dobrotka János Jakab	bánya-polgár	Anna Regina	1743.09.07. 1745.08.11.
5.	Fidler Mihály	kereskedő	Anna Regina	1746.07.20. 1749.02.10. 1752.09.18.
6.	Lissovinyi András	bánya-polgár	Mikoviny Sámuel (Kochlatsch István Antal is)	1746.08.21.
7.	Demian János	német evangélikus lelkész	Mikoviny Sámuel Anna Regina	1750.03.17. 1753.05.24. 1756.08.06. 1758.11.25.
8.	Chlau György Krisztián	bánya-polgár	Anna Regina	1753.10.03. 1756.02.14.

18 Fricz-Molnár Péter: Egy selmecebányai bányapolgár keresztszülői viszonyai (1724–1764). Történelem és Muzeológia – Internetes Folyóirat Miskolcon 2. (2015)/1. 9-11.

19 Török E.: i. m.: 86-91., 93-94. 124-128.

20 HU-MNL-OL-X 9482-C-834 vagy <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GTMJ-6CX?mode=g&cat=773918>, letöltés 2020. jan. 21.

3. ábra: 1765-ös selmeci várostérkép-részlet a Fő utcáról. A mai Andreja Kmeta 10. szám alatti épület volt a Mikoviny-ház.

4. ábra: Részlet Mikoviny 1729-es selmeci albumbejegyzéséből.

Mindezek alapján – összefoglalóan – megállapítható, hogy a Mikoviny-család Selmecen 1736-tól 11 családdal került keresztzüelői (műrokonsági) viszonyba, amelyből 10 selmeci és egy bécsi illetőségű familia volt. Egyetlen selmeci születésű Mikoviny-leány révén – a selmeci családok közül – a Kochlatsch és a friedenliebi Fritz bányapolgár családokkal jött létre komaság.

Ezen túlmenően Mikoviny és neje további nyolc selmeci család 22 gyermeke esetén vállalt komaságot. Mikoviny ebből két esetben – a Lissovinyi bányapolgár és a Demian német

evangélikus lelkész család kapcsán – a felesége nélkül vállalt egy-egy komaságot. Feleségével együtt volt keresztzüelő szintén két esetben, a vājár Lehman és a kovács Klauser család egy-egy gyermeke tekintetében. Lehman Krisztián vājár nagy becsben lehetett, mert vele Kochlatsch István orvosdoktor és Fritz Zsuzsanna Zsófia (Fritz Lipót András neje) is komaságba került. Mikoviny mindösszesen tehát négy selmeci születésű gyermek keresztapja volt.

Az összesen tíz selmeci család közül ennek a fele, vagyis öt – a Kochlatsch, a friedenliebi Fritz, a Dobrotka, a Lissovinyi

és a Chlau – bányapolgár státuszú²¹ volt, ebből a Fritz és a Lissovinyi Hont vármegyei nemes polgár helyzetű is egyben.²² A tíz komacsaládból – a másik öt közül – egy lelkész (Demian), egy kereskedő (Fidler), egy ötvös kézműves (Stieger), továbbá egy-egy fizikai munkás (Lehman vājár és Klauser kovács) család is volt. Mikoviny neje, Gillich Anna Regina – legtöbbször – az ötvös Stieger György hét gyermeke, míg a lelkész Demian János és a kereskedő Fidler Mihály három-három gyermeke esetén volt keresztanya. Ugyanakkor férje 1750. március 23-ai halála után özvegyként 1758 decemberéig még kilenc esetben vállalt keresztanyaságot, a Demian (3), a Chlau (2), a Stieger (2), a Fidler (1) és a Klauser (1) család esetén.

Végezetül megállapítható, hogy a Mikoviny család Selmecen – a szellemi, tudományos elit részeként – az előkelő bányavárosi polgári réteghez tartozott és ezt tükrözte a komasági viszonyrendszerük is, amely keretében a helyi gazdasági-vállalkozó és kulturális-egyházi elit tagjaival léptek kereszt-szülőségi kapcsolatba.

Mikoviny Sámuel 1729-ben és 1741-ben Selmecen két latin nyelvű kézírásos albumbejegyzést is tett. „Pauca intelligere, quam plurima scire praestat.”, vagyis „Jobb egy keveset (meg) érteni, mint sokat tudni.” – írta 1741-ben.²³ Az 1729-es bejegyzése²⁴ mellett pedig a foglalkozására utaló, nem nyomtatott ábra látható (4. ábra).

21 Péch Antal: A selmeczi bányavállalatok története II. Szerk. Kosáry Domokos. Bp. 1967. 418-421.

22 Kempelem Béla: Magyar nemes családok 6. Bp. 1911. Lissovinyi; Fricz-Molnár Péter: Egy bányavárosi mintakarrier a 17. század végéről: Fritz András, a „tekintetes Doktor úr” (1660–1701). Turul 88. (2015) 3. sz. 103-109.

23 Evangélikus Országos Levéltár (Bp), 96/II/1. 173. vagy http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=2523, letöltés 2020. jan. 21. Tuza Csilla főlevéltárosnak köszönöm a fordítást.

24 Museum für Angewandte Kunst (Frankfurt am Main), LSt 33a, 154-155. vagy http://iaa.bibl.u-szeged.hu/index.php?page=browse&entry_id=10943, letöltés 2020. jan. 21.

E számunk szerzői

FARAGÓ DÁVID segédlevéltáros, PhD-hallgató (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára,
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bp.)

FRICZ-MOLNÁR PÉTER jogi osztályvezető, jogtanácsos (Innovációs és Technológiai Minisztérium, Bp.)

KÁROLYI BÁLINT PhD-hallgató (Eszterházy Károly Egyetem, Eger)

REISZ T. CSABA PhD, főlevéltáros, címzetes főigazgató (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára)

SOLTÉSZ FERENC GÁBOR numizmatikus (Magyar Numizmatikai Társulat, Bp.)

SOLTÉSZ MÁRTON PhD, ösztöndíjas kutató (Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bp.)

TÁJÉKOZTATÓ

2020-ban változatlan áron (4×750, összesen 3000 Ft) juthat hozzá a Turul évi négy számához. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu>) a *Terjesztés* fülre kattintva olvashat.

Honlapunkon megtalálhatóak az 1883-tól megjelent éves számok és a 2010 utáni füzetek letölthető pdf formátumban. A Turul teljes archívumát az Arcanum Digitális Tudománytár (ADTPLUS) -hoz hozzáféréssel rendelkező intézmények (könyvtárak, kutatóintézetek) hálózatán keresztül tudja használni, vagy egyéni előfizetéssel.

TISZTELT SZERZŐINK, LEENDŐ SZERZŐINK!

A Turul 2020-tól megváltoztatta közlési szabályzatát. A szakirodalmi hivatkozásoknál a Magyar Történelmi Társulat által fenntartott másik folyóirat, a Századok közlési szabályzatát alkalmazzuk. Kérjük, tanulmánya benyújtása előtt feltétlenül tájékozódjon a lap közléssel kapcsolatos elvárásairól, és a szabályzatban foglaltakat követve készítse el munkáját. A részletekről honlapunkon (<http://turulfolyoirat.hu>) *Szerzőinknek* fülre kattintva olvashat. Ugyanitt található a levéltári hivatkozások új szabályzata is.